

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Historický ústav

Ukrajinská povstalecká armáda v paměti přímých účastníků

Diplomová práce

Autor: Bc. Marek Fanta
Studijní program: N7504 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Učitelství pro střední školy – dějepis
Učitelství pro střední školy – základy
společenských věd
Vedoucí práce: Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D.

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

Zadání diplomové práce

Autor: Marek Fanta

Studijní program: N7504 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Učitelství pro střední školy – dějepis
Učitelství pro střední školy – základy společenských věd

Název závěrečné práce: **Ukrajinská povstalecká armáda v paměti
přímých účastníků**

Název závěrečné práce AJ: Ukrainian Insurgent Army in memory of veterans

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

DP se bude zabývat studiem a popisem UPA z hlediska pohledu historické paměti Ukrajiny, tj. v rámci svědectví žijících pamětníků a ve světle memoárové literatury. Zároveň opíše proměny vnímání UPA na Ukrajině v dnešních dnech. Literatura: Mirčuk, Petro: Ukrajinská povstanská armija 1942-1952. Mnichov 1953, Krypyčuk, Jurij: Istorija UPA, Ternopil 1991. Borec, Jurij: UPA u bord'ky. Žavkva 1995 Jednotlivé paměti příslušníků UPA.

Garantující pracoviště: Historický ústav, Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D.

Konzultant:

Oponent: PhDr. Jiří Štěpán, Ph.D..

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Marek Fanta

Studium: P12331

Studijní program: N7504 Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Učitelství pro střední školy - dějepis, Učitelství pro střední školy - základy společenských věd

Název diplomové práce: Ukrajinská povstalecká armáda v paměti přímých účastníků

Název diplomové práce AJ: The Ukrainian Insurgent Army in memory of veterans

Anotace:

DP se bude zabývat studiem a popisem UPA z hlediska pohledu historické paměti Ukrajiny, tj. v rámci svědectví žijících pamětníků a ve světle memoárové literatury. Zároveň opíše proměny vnímání UPA na Ukrajině v dnešních dnech. Literatura: Mirčuk, Petro: Ukrajinská povstanská armija 1942-1952. Mnichov 1953, Krypyčuk, Jurij: Istorija UPA, Ternopil 1991. Borec, Jurij: UPA u bord'ky. Žavkva 1995

Jednotlivé paměti příslušníků UPA.

Garantující pracoviště: Historický ústav
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D.

Oponent: PhDr. Jiří Štěpán, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 28.12.2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval pod vedením vedoucího diplomové práce samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 4. 1. 2016

.....

Poděkování a věnování

Děkuji svému vedoucímu za metodické vedení a věcné poznámky pro tvorbu práce. Svoji rodině děkuji za podporu a pozitivní zpětnou vazbu.

Věnováno památce milionů nevinných obětí nacistické a komunistické ideologie a rovněž všem těm, kteří se dokázali tomuto zlu postavit na odpor.

„Je zlem, poddat se aktivně nebo pasivně zlu jako jeho nástroj, jeho pozorovatel nebo jeho oběť.“

Rudolf Vrba

Anotace

FANTA, Marek. *Ukrajinská povstalecká armáda v paměti přímých účastníků*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2015. 160 s. Diplomová práce.

Tématem diplomové práce je zmapování činnosti ukrajinského hnutí za nezávislost, bojové působení Ukrajinské povstalecké armády a celková reflexe aktivit ukrajinského povstaleckého hnutí v paměti veteránů. Prameny a literatura: slovenská monografie Michala Šmigela a řada prací ukrajinských autorů - monografie Volodymyra Vjatrovyče, Sergeje Kulčyckého, Jurije Kyryčuka a autorské dvojice Mykoly Borovyka a Ivana Patryljaka. Dále autentické výpovědi veteránů zaznamenané metodou Oral history z archívu autora diplomové práce získané při spolupráci s Ukrainian Canadian Research and Documentation Centre v kanadském Torontu.

Annotation

FANTA, Marek. *Ukrainian Insurgent Army in memory of veterans*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2012. 160 p. Diploma Thesis.

The aim of diploma's thesis is description of Ukrainian resistance movement for independence, guerilla warfare of Ukrainian Insurgent Army and the reflection of UPA units activity in the memory of it's veterans. Sources and literature: Slovak monography by Milan Šmigel and the publications of Ukrainian authors – monographies by Volodymyr Vjatrovyč, Sergej Kulčyckyj, Jurij Kyryčuk and author's duo Mykola Borovyk and Ivan Patryljak. Next source are authentic testimonies by veterans recorded with Oral history method from personal archive of the diploma's thesis author gained in cooperation with Ukrainian Canadian Research and Documentation Centre at Toronto in Canada.

Obsah

ÚVOD.....	9
1. UKRAJINSKÉ OSVOBOZENECKÉ Hnutí.....	16
1.1 VZNIK a GENEZE OUN.....	18
1.1.1 SPORY v OUN.....	21
1.1.2 SOVĚTSKÁ a NĚMECKÁ OKUPACE 1939-1941.....	23
1.1.3 ROZPAD OUN a VZNIK OUN-B.....	25
1.1.4 ÚSTUP SOVĚTŮ a POVSTÁNÍ OUN.....	27
1.1.5 OUN v PROTINACISTICKÉM ODBOJI.....	30
1.1.6 NACISTICKÝ OKUPAČNÍ REŽIM.....	33
1.2 DĚJINY UKRAJINSKÉ POVSTALECKÉ ARMÁDY.....	37
1.2.1 POČÁTKY UKRAJINSKÉHO ODBOJE.....	37
1.2.2 POČÁTKY UKRAJINSKÉ POVSTALECKÉ ARMÁDY.....	39
1.2.3 VNITŘNÍ UPEVNĚNÍ UKRAJINSKÉ POVSTALECKÉ ARMÁDY.....	40
1.2.4 BOJE proti NĚMCŮM (1943-1944).....	42
1.2.5 BOJE proti SOVĚTSKÝM PARTYZÁNŮM (1943-1944).....	47
1.2.6 POLSKO-UKRAJINSKÝ KONFLIKT (1943-1944).....	51
1.2.7 BOJE v ZAKERZONÍ (1945-1947).....	58
1.2.8 BOJE proti SOVĚTŮM (1944-1956).....	61
2. UPA v INDIVIDUÁLNÍM PROŽITKU	71
2.1. CESTA do UPA.....	72
2.2 PŘIJETÍ k UPA.....	77
2.3 UBYTOVÁNÍ.....	78
2.4 VOJENSKÝ VÝCVIK.....	80
2.5 KAŽDODENNOST POVSTALECKÉHO ŽIVOTA.....	84
2.6 TÝLOVÉ ZABEZPEČENÍ.....	87
2.7. MÍSTNÍ OBYVATELSTVO.....	89
2.8 SOCIÁLNÍ STRUKTURA.....	93
2.9 DŮSTOJNICKÝ SBOR.....	95
2. 10 REVIZE NACIONALISTICKÉ IDEOLOGIE.....	98
2.11. ROLE OUN uvnitř UPA.....	101
2.12 DISCIPLÍNA.....	104
2.13 SPOJKY a ROZVĚDKA.....	106

2.14 SLUŽBA BEZPEKY.....	108
2.15 ŽIDÉ v UPA.....	111
2.16 CIZINCI v UPA.....	114
2. 17 ZDRAVOTNICKÁ SÍŤ.....	118
2.18 VÝZBROJ a VÝSTROJ.....	122
2.19 STRACH a BOJOVÝ PROŽÍTEK.....	126
2.20 ETNICKÉ ČISTKY.....	130
2.21 ZAHRANIČNÍ JEDNÁNÍ a POMOC.....	133
2.22 TAKTIKA (přepady, léčky, průlomy z obklíčení, bunkry).....	138
2.22.1 BOJE s NĚMCI (1943-1944).....	139
2.22.2 BOJE se SOVĚTY (1944-1956).....	142
2.23 AGENTURNÍ SÍŤ proti UPA (zrádci, infiltrátoři a agenti).....	147
2.24 ZÁNIK UKRAJINSKÉ POVSTALECKÉ ARMÁDY.....	150
2.24.1 ZAJETÍ a GULAG.....	151
2.24.2 PŘECHOD na ZÁPAD.....	152
2.25 HODNOCENÍ VLASTNÍHO PŮSOBENÍ.....	154
ZÁVĚR.....	158
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY.....	161

ÚVOD

Tématika Ukrajinské povstalecké armády dodnes vyvolává řadu emocí a budí rozporuplné reakce napříč ukrajinskou společností i rámci světového společenství. Desetiletími důsledně prosazovaná a šířená sovětská propaganda dokázala silně zkompromitovat celé ukrajinské osvobozené hnutí a vtisknout mu cejch "fašismu", "kolaborace" a "banderovského teroru". Je příznačné, že v současnosti, především na pozadí vyostřeného rusko-ukrajinského sporu započatého ruskou anexí Krymského poloostrova a pokračující latentním konfliktem na Donbasu, dostává se opět tématika UPA do širšího povědomí světové veřejnosti a je užívána i k dokreslení širšího historicko-politického kontextu vyhocených rusko-ukrajinských vztahů. Z původně okrajovějšího historického tématu, kterým se zabývali zejména západoukrajínští autoři, považující jej za fenomén výhradně místní, se stalo jedno z celonárodních témat, které je součástí veřejného diskurzu nejen na Ukrajině, ale i v Rusku.

Oběma stranami konfliktu je téma ukrajinských povstalců s oblibou užíváno a stává se propagandistickým mýtem jež je vzdálen od komplikovanějšího reálného obrazu skutečnosti. Ruská média i literatura s oblibou připomínají kontroverzní aspekty ukrajinského povstaleckého hnutí, akcentují nesnášenlivost, radikalismus a xenofobní charakter ukrajinských nacionalistů a poukazují na kontinuitu tohoto fenoménu s ohledem na současný válečný stav v Doněcké a Luhanské oblasti, který je líčen veskrze protiukrajinsky a negativně, stejně jako celé téma ukrajinského povstaleckého hnutí. Svým způsobem tato ruská mediální kampaň slouží jako „negativní reklama“ pro ukrajinskou veřejnost, neboť ani ukrajinská média a publikace v současnosti nesledují Ukrajinskou povstaleckou armádu příliš objektivně a je jimi budován zjednodušený pohled na vojáky UPA jako na morálně čisté a bezchybné bojovníky za svobodu jejichž boj vlastně nebyl ničím jiným, než další z krvavých kapitol nepřátelské rusko-ukrajinské konfrontace, jejíž další kapitola se nyní realizuje na východoukrajinské frontové linii. Kontroverzní témata – především vraždění civilistů a etnické čistky v rámci polsko-ukrajinského konfliktu – jsou marginalizována a odsouvána do pozadí, aby nebránila glorifikaci ukrajinských povstalců a v povědomí mas jsou fenomény Organizace ukrajinských nacionalistů a Ukrajinské povstalecké armády zaměňovány a ztotožňovány, přičemž až nepatřičně velká role v osvobozeném hnutí je věnována postavě Stepana Bandery. Snahy ukrajinské akademické obce o korekci tohoto všeobecně pokrouceného obrazu

povstalecké problematiky a objektivnější pojetí tématu se u široké veřejnosti (která požaduje vzor nových „hrdinů“) nesetkávají s pochopením a nejsou všeobecně přijímány.

Zjednodušený pohled na UPA se v rámci široké ukrajinské veřejnosti stává masovým celostátním jevem a překračuje hranice Západní Ukrajiny, kde byl původně považován za výlučně místní téma odlišující region od zbytku země. Ve světle ohrožení země válečným konfliktem je glorifikující obraz Ukrajinské povstalecké armády vůbec poprvé výrazněji přijímán i ve východoukrajinských oblastech a doprovází dosud nepoznané vzednutí vlasteneckých nálad, které tradičně rozštěpenou ukrajinskou veřejnost poprvé výrazněji sjednotilo. Příznačné je, že tradiční vzpomínkové akce spjaté s ukrajinským odbojovým hnutím, jež byly dosud doménou západoukrajinského prostoru se nyní poprvé za účasti desítek tisíc účastníků provozují i ve velkých východoukrajinských městech – především Dněpropetrovsku a Charkově.

Neopomenutelnou je i role fenoménu UPA v současné vojenské tradici ukrajinských ozbrojených sil a ještě markantnější využívání tohoto fenoménu řadou dobrovolnických praporů bojujících na straně ukrajinské armády na Donbasu. Mezi vojáky získávají popularitu povstalecké písně, obvyklé je užívání bojových pseudonymů odkazujících se tematicky k UPA a přejímání symboliky vycházející z tradic ukrajinských nacionalistů. V případě druhého jmenovaného uskupení, tj. dobrovolnických praporů je alarmujícím jevem sílení krajně pravicových tendencí, včetně individuálních případů otevřeného sympatizování s nacistickou ideologií, které nemají s historickou praxí ukrajinského nacionalismu nic společného. Vzhledem k velké roli, které se tyto paramilitární formace těší mezi ukrajinskou veřejností se jedná o znepokojivý trend, který může užíváním pokřiveného obrazu ukrajinského nacionalistického hnutí spolu s frustrací způsobenou ekonomickými potížemi, válečnými ztrátami a neuspokojivou vnitropolitickou situací vést k další radikalizaci značné části ukrajinské populace.

Diplomová práce je členěna do dvou tematických částí, jejichž význam je oboustranný a provázaný a pro studium tematiky mají obě relevantní význam.

V první části nazvané „Ukrajinské osvobozené hnutí“ se zaměříme na stručný popis ukrajinského boje za nezávislost v historickém kontextu a dobových souvislostech. Pro další část práce je tato první část nezbytná, neboť jedině tak

umožní objektivnější přístup a přijetí role Ukrajinské povstalecké armády. Tato část je založena na podrobném studiu moderní ukrajinské historiografie zabývající se tematikou povstaleckého hnutí. Z důvodu studia ukrajinských pramenů jsou všechna ukrajinská jména v práci psána podobou transkripce z ukrajinštiny podle platných pravidel ukrajinské gramatiky, která je odlišná od častěji užívané ruskojazyčné transkripce ukrajinských názvů. Obvykle užívané místní názvy a pojmenování velkých měst jsou ponechány, aby jejich přepis z ukrajinštiny nepůsobil rušivě a zmatečně. Tato část práce je poměrně rozsáhlá a jednoznačně si klade za cíl poskytnutí historiograficky ukotveného a kritického pohledu na Ukrajinskou povstaleckou armádu v průběhu jednotlivých fází boje za nezávislý stát v letech 1942 – 1956. Oproti jiným českým a slovenským publikacím se práce příliš nezaměřuje na průběh přechodu některých oddílů UPA na Západ přes Československé území a zabývá se především odbojovou činností na vlastním ukrajinském etnickém území. Slouží zároveň jako objektivní faktografická opora druhé, subjektivnější, části diplomové práce, která je zaměřena praktičtějším směrem – k popsání a analýze fenoménu UPA v individuálním prožitku přímých účastníků a podrobnější rekonstrukci konkrétních aspektů tohoto hnutí.

Druhá část nazvaná „UPA v individuálním prožitku jednotlivců“ se soustředí na jednotlivé projevy a aspekty Ukrajinské povstalecké armády v konkrétních prožitcích jejich veteránů a je rámcově vystavěna podobným způsobem jako analytická studie britského historika Richarda Holmese „Obrazy války – chování člověka v bitvě“, která vynikajícím způsobem nahlíží na historiografii spíše přehlížená témata válečné zkušenosti přímých účastníků. V práci je jednak rekonstruován celý průběh procesu služby v UPA od vstupu do povstaleckých řad až do ukončení činnosti, druhá je zde věnována pozornost významným dílčím tématům spojených s tématem UPA, které by v první, obecnější, části práce, působily svým zaměřením rušivě. Tato část práce, jakkoliv je podporována faktografickými tvrzeními i závěry ukrajinské historiografie a výsledky obecných analýz individuálního prožívání války ze studie Richarda Holmese, je z povahy užívaných materiálů – více než 30ti autentických svědectví pamětníků zaznamenaných metodou „Oral history“ – do jisté míry spekulativní, tvrzení veteránů nelze vždy považovat za zcela objektivní a musí být přijímána s patřičným kritickým odstupem. Výpovědi poskytnuté pamětníky jsou přesto velice cenným pramenem k porozumění, jakým způsobem jednotliví účastníci svou službu v UPA prožívali, čím je poznamenala a jak ji s odstupem doby hodnotí. V

podmínkách české a slovenské historiografie zabývající se Ukrajinskou povstaleckou armádou se jedná o první podobný počín tohoto zaměření.

Tématikou Ukrajinské povstalecké armády se zabývá řada českých publikací. Prakticky všechny se zaměřují výhradně na otázku ukrajinských povstalců působících na území Československa. Jednou z prvních monografií byla publikace autorské dvojice Františka Kauckého a Ladislava Vandúrka „Ve znamení trojzubce“ vydaná v roce 1965. Formou kratších kapitol zabývajících se vybranými kapitolami z událostí spojených s bojem proti Ukrajinským povstalcům v roce 1947 jsou zde čtenáři jasně srozuměni s pohledem autorů na ukrajinské povstalce – jsou to podle nich „teroristé“, „bandité“ a „vrazi“. Autorům vadil dokonce i symbol ukrajinské státnosti – trojzubec,¹ který chápou jako fašistický symbol a propůjčují mu i název knihy. V češtině vyšla v roce 1973 taktéž kniha polského autora Stanisława Myślińskiego mající podobný název jako prvá jmenovaná - „Ve stínu trojzubce“. Ani zde nelze čekat jediný náznak sympatií s ukrajinskými povstalcí. Tématem jsou především boje v Zakerzoní (tj. oblastech s ukrajinským osídlením, které po druhé světové válce připadly novému Polsku), nicméně část práce je zaměřena i na události na Slovensku. Zde autor napolo beletrickým líčením popustil při uzdu své fantazii naplno a z hlediska hodnověrnosti je tato část zcela irelevantní. V roce 1979 přichází nová publikace autora Oty Holuba nazvaná „Smrt ze zálohy“. Nezaměřuje se sice výhradně na problematiku ukrajinských povstalců a zachycuje další případy řešené SNB bezprostředně po válce, nicméně i tak zde ukrajinští povstalci zabírají největší část práce. I tato práce zachycuje pouze vybrané kapitoly a události z boje proti ukrajinským povstalcům. Názor je shodný jako v předchozích pracích. V roce 1989 byla vydána publikace Bohuslava Chňoupka „Banderovci“. Rozsáhlá publikace poprvé zachycující širší kontext událostí se jinak názorově nesla v tendencích své doby. Čtivým literárním jazykem zaujala, nicméně zcela v ní chybí odkazy na zdroje informací což na věrohodnosti ubírá.

V roce 1994 je vydána publikace vojenského historika Jana Fialy s názvem „Zpráva o akci B“. Fiala se událostmi zabýval dlouhodobě a již před sametovou revolucí zveřejnil řadu článků k tomuto tématu. Tato jeho největší práce je velmi podrobná a velmi odborná s řadou odkazů a poznámkovým aparátem i s odkazy na

¹ ukrajinsky „tryzub“ – heraldický znak spojovaný s dávným kyjevským knížetem Vladimírem Velikým. Dnes je oficiálním státním znakem Ukrajinské republiky. Viz. *Tryzub*. IN: Wikipedia. Dostupné na: https://en.wikipedia.org/wiki/Coat_of_arms_of_Ukraine [cit. dne 27.11. 2015]

zahraniční literaturu, ovšem bez jediného zdroje ukrajinského původu. Nese se navíc stále v zaběhnutém kliše „vraždicích fašistických banditů“ a byť autor sám proklamuje, že chce poskytnout nový pohled na problematiku a odklonit se od falešných mýtů, stále vnímá ukrajinské povstalce jako „fašisty“. Byť je tedy práce podrobná, odborná a detailní, úvodní autorovo slovo s dalším obsahem prakticky nekoresponduje a práce působí stejným dojmem, jako předchozí práce vydané za komunistického režimu. Zcela opačná stanoviska zaujímá slovenský historik Ján Mlynárik ve své publikaci „Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve“ z roku 2005. Tato publikace poprvé zaujímá k ukrajinským povstalcům odlišná stanoviska a to až do naprostých krajností, které na věrohodnosti práce značně ubírají, stejně tak jako absence poznámkového aparátu a často chybné informace autora.

Mladý slovenský historik Michal Šmigel je autorem vynikající práce „Banderovci na Slovensku (1945 – 1947)“ vydané v roce 2008. Tato práce vůbec poprvé využívá i ukrajinské prameny a literaturu. Je psána velmi odborně a k ukrajinským povstalcům nezaujímá tradičně negativní názor, spíše věcně vyvrací zažité mýty. Je opatřena rozsáhlým poznámkovým aparátem a v českém a slovenském prostředí je jednoznačně nejkvalitnější prací zabývající se ukrajinským hnutím, kterému se Michal Šmigel dlouhodobě věnuje, mimo jiné i svou spoluúčástí na tvorbě dokumentárního filmu České televize „Banderovci“ z roku 2010, který způsobil mezi českou veřejností rozporuplné reakce a s velkým úspěchem byl promítán i na Ukrajině. Dokument nabídl poměrně vyvážený pohled na povstaleckou tematiku, zprostředkoval řadu svědeckých výpovědí pamětníků, nicméně byl do značné míry zaměřen na téma přechodu povstaleckých jednotek Československem na Západ a nedokázal uspokojivě oddělit Organizaci ukrajinských nacionalistů od Ukrajinské povstalecké armády, přičemž značný prostor věnoval i Stepanu Banderovi. V roce 2008 byla vydána i další publikace, tentokrát od publicisty a novináře Milana Syručka, který ji nazval „Banderovci – hrdinové, nebo bandité?“. Kniha je velmi čtivá, vychází ze studia ukrajinských pramenů i zpovědí pamětníků, nicméně zcela postrádá poznámkový aparát a odkazy na literaturu. V textu jsou sice zdroje někdy uvedeny, někdy však také ne, což práci zbytečně snižuje, stejně tak, jako neuspořádanost textu. V souvislosti s aktuálně probíhající ukrajinskou krizí je zapotřebí zmínit i veřejnou diskusi a přednáškovou činnost historika a ukrajinisty

Davida Svobody z Ústavu pro studium totalitních režimů, který rovněž své úsilí opírá o studium ukrajinské literatury a pramenů.

Největšímu zájmu se tematika Ukrajinské povstalecké armády pochopitelně těší ve své domácí zemi – na Ukrajině. Téma bylo na Ukrajině až do rozpadu SSSR tabu, avšak ihned po rozpadu Sovětského svazu se toto téma začalo velmi podrobně zkoumat, přičemž bylo navázáno na dlouhodobou výzkumnou činnost ukrajinského exilu v Kanadě a USA, kterému se prostřednictvím nakladatelství „Litopys UPA“ podařilo publikovat a rozšířit první významné práce zkoumající Ukrajinskou povstaleckou armádu a toto nakladatelství sídlící v kanadském Torontu a ukrajinském Lvově je dodnes hlavním vydavatelem dílčí literatury zkoumající povstalecké hnutí. Z exilové literatury ve svých počátcích vycházela i veškerá samostatná ukrajinská literatura – zejména západoukrajinská, neboť na zahájení studia UPA přímo na Ukrajině mají hlavní zásluhu právě historici pocházející ze Západní Ukrajiny.

V západoukrajinském Lvově momentálně sídlí Centrum výzkumu osvobozenického boje Ukrajiny, kde působí historik Volodymyr Vjatrovyč. Vedle dílčích prací vydal Vjatrovyč v roce 2008 za spolupráce s dalšími západoukrajinskými historiky své dosud největší dílo - „Ukrajinska povstanska armija“. Tato práce obsahuje nepřeborné množství výpovědí pamětníků, stovky dobových fotografií i listin. Poskytuje plastický pohled na Ukrajinskou povstaleckou armádu a nabízí velké množství materiálů, přičemž se věnuje i praktickým aspektům a projevům povstaleckého hnutí, čímž posloužila i jako jeden z podkladů pro napsání praktické části diplomové práce. Zároveň však nese typický rys západoukrajinské historiografie – vědomé i nevědomé přecházení negativních a hůře obhajitelných skutečností a absence výraznějšího kritického odstupu.

Za výrazně kritičtější a objektivnější lze prohlásit podrobnou studii „Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja: ideolohija ta praktyka“ dlouholetého historika UPA a autora první nezávislé studie zabývající se problematikou („Istorija UPA“ z roku 1991) Jurije Kyryčuka z roku 2003. Kniha disponuje rozsáhlým poznámkovým aparátem, nabízí vyvážený a objektivnější pohled na dílčí projevy ukrajinského povstaleckého hnutí, přičemž zároveň detailně popisuje události v širším historickém kontextu, včetně popisu dalších politických a odbojových sil působících na Ukrajině. Jedná se o čtivé a kvalitně napsané dílo s

řadou zajímavostí i popisem dílčích projevů povstaleckého hnutí, kterému škodí snad jen občas přílišná překombinovanost a nepřehlednost textu. Cennou studií zabývající se Ukrajinskou povstaleckou armádou je dále sborník „Orhanizacija Ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija: Istorični narisy“ sestavený v roce 2005 oděským historikem Stanislavem Kulčyckým, zabývajícím se dlouhodobě dějinami 20. století na Ukrajině, ve spolupráci s řadou historiků, včetně těch, působících mimo Západní Ukrajinu (I. Patryljak, A. Kentij, V. Dzobak, I. Iljušyn, O. Lysenko, H. Kasjanov). Jednotlivé příspěvky ve sborníku jsou velmi podrobné, s řadou odkazů na literaturu, včetně cizojazyčných zdrojů. Především části zabývající se polsko-ukrajinským etnickým konfliktem obsahují množství odkazů a citací na polskou historiografii a nabízejí tak v ukrajinském prostředí ojedinělý pohled „z druhé strany“ – jedná se zejména o fragmenty z prací polského historika Gregorze Motyky, která dlouhodobě studuje povahu polsko-ukrajinského konfliktu. Práce je vystavěna chronologicky a jednotlivé příspěvky nabízejí nejdetailnější popis událostí, kterému nechybí značná míra kritičnosti a úsilí o objektivní hodnocení.

Velmi významnou prací ukrajinských historiků je i monumentální práce autorské dvojice významných kyjevských historiků, děkana Historického ústavu na Univerzitě Tarase Ševčenko v Kyjevě, Ivana Patryljaka a docenta Mykoly Borovyka „Ukrajina v roky druhoji svitovou vijny: sproba novoho konceptualnoho pohljadu“ vydaná v Kyjevě v roce 2010. Tato rozsáhlá práce má v kontextu ukrajinských dějin 2. světové války ojedinělý rozměr a nabízí nesmírně kvalitní a podrobný pohled na historické, ekonomické a sociální faktory na pozadí druhé světové války na ukrajinském území – tato data posloužila ke komplexnějšímu nastinění podmínek sovětské a německé okupace. Práce reflektuje kritickým a hodnotícím postojem i téma ukrajinských povstalců, které je zde velmi kvalitně rozpracováno do řady detailů v dobovém kontextu.

1. UKRAJINSKÉ OSVOBOZENECKÉ Hnutí

Oblast působnosti Ukrajinské povstalecké armády zabírala veškeré území dnešní Západní Ukrajiny, jež se před vypuknutím druhé světové války nacházelo v područí Druhé polské republiky a v západních příhraničních regionech Sovětského svazu. Při konkrétnějším vymezení budeme pozorovat tři hlavní oblasti působení UPA – Halič, Volyni a Zakerzoní.

Územím Haliče rozumíme teritorium Lvovské, Stanislavské (dnešní Ivano-Frankovská), Ternopolské a Drohobyčské oblasti. Územím Volyně rozumíme zejména Volyňskou, Rovenskou a Žytomyrskou oblast. Výrazem Zakerzoní rozumíme etnická ukrajinská území na západ od řeky Bug v oblastech měst Przemysl, Jaroslaw, Chelm, Hrubieszów a Sanok. Vedle těchto západoukrajinských území působila UPA ve značné míře i v oblastech Střední Ukrajiny – zejména ve Vinnycké, Chmelnycké, Kamenecko-Podolské a Kyjevské oblasti.

Na vrcholu svých sil v roce 1944 měla UPA pod svou kontrolou území o rozloze 150 000 km² s populací přibližně 15 milionů osob a její početní stavy sahaly až k počtu 100 000 ozbrojených mužů a příslušníků ilegálního podzemí.² Od počátku roku 1943 vedla Ukrajinská povstalecká armáda svůj odhodlaný boj za znovuzískání nezávislého ukrajinského státu hned proti třem protivníkům naráz – proti německým okupačním orgánům terorizujícím ukrajinská území, proti sovětským partyzánským silám pronikajícím na Západní Ukrajinu a proti polskému podzemí, jež se vůči ukrajinským snahám o nezávislost stavělo negativně a nepřátelsky. Bez vojenských poradců, odborníků či zkušených kádrů postupně vznikla silná povstalecká armáda s pevnou hierarchií, řádem a tvrdou disciplínou, která se po všech stránkách podobala pravidelné armádě suverenního státu a svými silami početně převyšovala řadu exilových vojsk evropských zemí bojujících za osvobození své vlasti. V boji na život a na smrt získali ukrajinští povstalci řadu znalostí a zkušeností, které jim umožnily vzdorovat ještě téměř 10 let po skončení druhé světové války největší válečné mašinérii své doby – Sovětskému svazu. Vojenské úspěchy a úroveň ukrajinských povstalců při vedení partyzánské války obdivoval a inspiroval se jimi i Ernesto Che Guevara, jeden z nejvyšších mužů budoucí kubánské

²VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. Centr doslidžeň vyzvolnoho ruchu, Lviv 2008. ISBN 978-966-1594-00-4, s. 274-275

revoluce.³ Zároveň se však příslušníci UPA dopouštěli řady neospravedlnitelných krutostí, vůči svým oponentům (včetně vlastních krajanů) postupovali s vysokým stupněm brutality a nevyhýbali se ani masakrům civilního obyvatelstva, při kterých užívání principu kolektivní viny naplňuje skutkovou podstatu etnické čistky.

Přímým předchůdcem a prvotním iniciátorem vzniku Ukrajinské povstalecké armády (UPA) byla Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN). Obě tyto organizace bývají často nesprávně směřovány dohromady a staveny na stejnou úroveň, tudíž je nutné oba fenomény spolehlivě odlišit a rozdělit.

OUN byla nacionalistickou organizací vznikuvší v roce 1929 ve vídeňském exilu spojením menších dosud existujících ukrajinských nacionalistických frakcí, hlásila se k integrálnímu nacionalismu, její ideologie obsahovala řadu silně pravicových až šovinistických prvků a k naplňování svých cílů užívala i násilí a teroristické akce. V dobovém kontextu působila podobně jako chorvatské nacionalistické uskupení Ustaša, či Irská republikánská armáda. Členská základna OUN se rekrutovala především z radikálně naladěné západoukrajinské mládeže, která preferovala samotný boj a čin ve prospěch ukrajinského národa před uceleným politickým programem a konstruktivní vizí toho, jak by měl budoucí ukrajinský být vybudován.

UPA oproti tomu vznikla na přelomu let 1942/1943 přímo na ukrajinských územích (nejprve na Volyni, později přenesla své struktury i do Haliče a Zakerzoní) a ačkoliv její vznik iniciovali vysocí představitelé OUN, brzy UPA svým postavením zastínila samotnou podzemně působící OUN. Byla koncipována jako pravidelné vojsko bojující za obnovu vlastního státu a její členská základna organizována nadstranicky. Právě fakt, že mezi jejími členy i veliteli bylo mnoho lidí odlišných politických postojů (zcela mimo spektrum OUN) i odlišného původu (velkou roli mezi veliteli sehrávali Ukrajinci z oblastí pod kontrolou SSSR) sehrál zásadní roli při celkovém odmítnutí a revizi šovinistické nacionalistické ideologie a významně přispěl k politické stabilizaci ukrajinského osvobozenického hnutí, včetně ustanovení vlastního všeukrajinského ilegálního politického orgánu – Ukrajinské hlavní osvobozenické rady.

³KRUSHELNYCKY, Askold. *Russian fury over plan to recognise Ukraine 'bandits'*. IN: The Telegraph. Dostupné na: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ukraine/1401814/Russian-fury-over-plan-to-recognise-Ukraine-bandits.html> [cit. dne 27.11. 2015]

Následující část v krátkosti nastíní genezi ukrajinského nacionalistického podzemí, jež předcházelo vytvoření samostatně působící Ukrajinské povstalecké armády.

1.1 VZNIK a GENEZE OUN

Motivem vzniku Organizace ukrajinských nacionalistů byla reakce na porážku a zánik nezávislého ukrajinského státu, rozdělení etnických ukrajinských území mezi více států a na obstruktivní politika těchto států vůči ukrajinskému elementu. Dosud neznámá ideologie ukrajinského nacionalismu získávala značnou popularitu mimo jiné i kvůli značnému rozčarování demokratickými režimy, neboť v očích Ukrajinců nevěnovaly západní demokracie ukrajinské otázce dostatečnou pozornost.⁴ Tato ideologie de facto nikdy neexistovala jako celistvá organizace a v průběhu 20. let zdokonalovala a systematizovala své politické ideje. Jako zastřešující organizace zcelující jednotlivé nacionalistické proudy nakonec v únoru 1929 ve Vídni vznikla Organizace ukrajinských nacionalistů, která na svém zakládajícím sněmu vůbec poprvé předložila ucelené ideologické principy ukrajinského nacionalismu.⁵

Tuto ideologii definuje americký historik John Armstrong jako „integrlární nacionalismus“, který je nejlépe charakterizován vírou v nejvyšší a nadřazenou hodnotu národa, apelem na mystickou ideu jednoty všech osob tvořících národ, upřednostňováním „intuitivně správných emocí a irracionality“ na úkor analytického myšlení, existencí osobnosti charismatického lídra (či úzké elitní skupiny zosobňující „vůli národa“) a kultem akce a násilí, jež je považováno za vyjádření vyšší biologické životaschopnosti národa.⁶ Zmíněné prvky bychom našli i u dalších nacionalistických hnutí v Evropě, od kterých OUN zčásti čerpala inspiraci a vzor. Mezi zprvu pozitivně přijímaný inspirační zdroj OUN patří i italský fašismus, avšak ukrajinský nacionalismus nelze s fašismem ani nacismem ztotožňovat – spíš než o cílenou inspiraci šlo o obdobné dílčí projevy (kult vůdcovství, úsilí o diktaturu jedné strany, výrazná stranická hierarchizace, kult akce a rysy téměř náboženského světonázoru), které lze sice pozorovat i u německého nacismu (který byl OUN vždy

⁴KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija: Istorični narysy*. Naukova dumka, Kyjiv 2005. ISBN 966-00-0460-5, s. 445-451

⁵BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny: sproba novoho konceptual'noho pohljadu*. Ukrajinskij instytut nacionalnoji pamjati, Kyjiv 2010. ISBN 978-966-2213-31-7, s. 301-302

⁶KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 447

hodnocen spíše negativně), italského fašismu, ale v praktických důsledcích jsou zrovna tak pozorovatelné i v soudobém sovětském režimu, či u různých náboženských fundamentalistických hnutí.⁷

Již při samotném vzniku se v OUN projevil odlišné tendence dvou nejsilnějších proudů. Prvním bylo exilové Vedení OUN, které celou organizaci řídilo, bylo tvořeno především příslušníky starší generace a zastávalo pevný konstruktivní politický program s rysy systematického světonázoru a politické doktríny („organizovaný nacionalismus“). Haličské Ukrajince žijící pod polskou nadvládou reprezentovala Krajová exekutiva OUN, která působila téměř nezávisle, členskou základnu kromě místní inteligence rychle rozšiřovala na studentstvo a mladší generaci, a vyznávala zejména populární a heslovité teze ideologa Dmytra Doncova, které se však vyznačovaly především kritičností, nihilismem, postrádaly konstruktivní program či propracovanější světonázor („činný nacionalismus“) - prostředkem realizace těchto plánů byla především síla a násilí. V budoucnu se měly tyto odlišné tendence mezi exilovou a domácí sítí OUN stát hlavní příčinou rozkolu v organizaci v letech 1938-1941 a rozpadem na dvě nepřátelské frakce.⁸

Fungování OUN v dobovém kontextu silně připomíná srbské nacionalistické ilegální organizace působící před vypuknutím první světové války a jiná konspirativní hnutí – noví členové byli přijímáni po složení tajné přísahy, důraz byl kladen i na vlastní tajné „obřady“ a organizace disponovala vlastním morálně-etickým kodexem přecházejícím až do jisté formy mysticismu (vlastní „Desatero příkázání ukrajinského nacionalisty“, „12 znaků ukrajinského nacionalisty“ a „44 pravidel života ukrajinského nacionalisty“, které se noví členové učili nazpaměť). Organizace budovala oddělené utajené buňky o 3-5ti členech, které udržovaly skrytý kontakt s širší organizační sítí prostřednictvím předávání maskovaných tajných vzkazů (tzv. „grypsů“). Vyjma své buňky neznali členové nižšího stupně struktury OUN nikoho dalšího a tak v případě odhalení nemohli vyzradit informace o dalších ilegálních členech. Noví členové byli vybíráni především na základě doporučení a samotnému přijetí zpravidla předcházely „zkušební úkoly“ a důkladné prověřování.⁹

⁷KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 456-460

⁸Tamtéž, s. 445-454

⁹BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 301

Motivy mystiky, tajemna a nebezpečí byly velkým lákadlem pro masy západoukrajinské mládeže, které členství v OUN nabízelo jednoduchou odpověď na závažné životní otázky – aby bylo možné něčeho dosáhnout, je třeba rozvíjet v sobě disciplínu, přinášet oběti a bojovat.¹⁰ Všechny vnitřní organizační formy OUN směřovaly své úsilí k výchově nového člověka ochotného za vytvoření samostatného státu v případě nutnosti položit i život – vyznáván byl kult akce, kult síly (morální i fyzické), kult smrti za vyšší ideály a kult hrdinů. Členství zavazovalo členy k rozvíjení vlastních mravních a mentálních dovedností a OUN se sama považovala za elitu národa, za avantgardu budoucí spravedlivě uspořádané společnosti: „*Přísahali jsme v noci ve větší skupině v lese. Pozdvihli jsme prsty a odřikli přísahu. Pamatuji si, že jsem měla hřejivý pocit u srdce a ten pocit mi dlouho zůstal. Moje vnitřní přání a sen se plnil. [...] Desatero a modlitbu jsem si často připomínala i ve věznici, kde mi to silně pomáhalo.*“¹¹ Nacionalistická ideologie nevěnovala přílišnou pozornost složitým politickým otázkám a hlavním bodem zájmu byl samotný národ a idealistický boj za vyšší zájmy tohoto národa, který byl zcela nadřazen jedinci: „*Jednou mi kamarádka řekla, že spolu pojedeme na kolech někam do lesa za Jaroslaw. Neřekla mi, proč tam jedeme, ale slavil se tam svátek OUN, poznala jsem tam některé chlapce a byla jsem tak hrdá, že mě přijali, že jsem říkala, že už za Ukrajinu můžu umřít, protože se mi to všechno tak líbí. Byl tam jeden starší pán a ten řekl, že na umírání je ještě brzo – že je potřeba dlouho žít a hodně pracovat.*“¹²

Obecně lze v hodnocení ideologie OUN praktikované v Haliči souhlasit s všeobecnou charakteristikou ukrajinského politologa Ivana Lysjaka-Rudnyckého: „*Ve 30. letech intelektuální úroveň nacionalistického prostředí výrazně poklesla; mladí publicisté-diletanti se sebejistě zabývali řešením tzv. globálních problémů. [...] Tato literatura nesloužila k poznání světa, ale měla za cíl vytváření jisté emotivní atmosféry. Nacionalismus výrazně zvýšil volní dovednosti a bojovou energii ukrajinského obyvatelstva mimo USSR, ale zároveň snížil úroveň jeho politické kultury.*“¹³

¹⁰BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 301

¹¹Rozhovor s Irynou TYMOČKO-KAMIŇSKOU, nar. 1923, Toronto 19.6. 1993. Osobní archiv autora.

¹²Rozhovor s Katerynou LJALJUK-KOHUT, nar. 1925, Toronto 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

¹³KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskykh nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 453

1.1.1 SPORY v OUN

Do první poloviny 30. let se aktivity OUN zaměřovaly výhradně proti polskému státu, nicméně ve druhé polovině 30. let došlo i k pokusům o rozšíření aktivit OUN na území Ukrajinské sovětské socialistické republiky (USSR) za hraniční řekou Zbruč. Do programu OUN byly zařazeny pasáže zdůrazňující protikomunistický charakter hnutí, včetně pasáží se znatelnými prvky antisemitismu, jež pramenily z ustálených předsudků o údajné silné roli židovského obyvatelstva při budování a upevňování komunistického režimu v SSSR.¹⁴ Tyto předsudky vycházely ještě z časů občanské války v Rusku a byly jedním z pramenů rozšířeného lidového antisemitismu.¹⁵

Sovětské vedení jakékoliv snahy o pobuřování ukrajinského obyvatelstva velice znepokojily a zakrátko přistoupily sovětské tajné služby k infiltraci a likvidaci samotného vedení OUN. Agent sovětské tajné služby Pavel Sudoplatov byl vyslán do exilu, kde pod krytím člena ilegální nacionalistické buňky na území USSR získal důvěru plukovníka Jevhena Konovalce, který stál v čele OUN od roku 1929, a dne 23.5. 1938 jej v Rotterdamu usmrtil výbuchem nastražené trhaviny.¹⁶

Smrt charismatického vůdce uznávaného jak exilovým Vedením OUN, tak domácí Krajevou exekutivou dala naplno vyniknout dlouho existujícímu rozporu mezi oběma prvky OUN. Zatímco domácí síť OUN usilovala o to, aby byl za nového vůdce zvolen populární Stepan Bandera (roku 1935 odsouzen v Polsku při politickém procesu na doživotí) kvůli své osobní odvaze a fanatické oddanosti, zahraniční křídlo OUN prosazovalo dávného spolubojovníka plukovníka Konovalce – někdejšího plukovníka Sičových střelců Andrije Melnyka. Ten byl skutečně v říjnu 1938 novým vůdcem OUN jmenován, nicméně u domácí OUN se mu nikdy nedostalo dostatečného respektu.¹⁷

Další spornou linií v rámci OUN se stala otázka autonomie Karpatské Ukrajiny existující od října 1938 do března 1939. Zatímco zahraniční Vedení OUN bylo spíše rezervované, z Haliče odcházely na Zakarpatí tisíce dobrovolníků v naději, že zde vybudují zárodek budoucího nezávislého státu. Po vstupu maďarských armád a

¹⁴KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 454

¹⁵Viz. PIPES, Richard. *Dějiny ruské revoluce*. Argo, Praha 1998. ISBN 80-7203-081-7, 396 s.

¹⁶BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 301-302

¹⁷KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 453

krvavém potlačení existence samostatné Karpatské Ukrajiny domácí OUN vytýkala zahraničnímu Vedení OUN nedostatečnou podporu a ještě více se uzavřela do sebe.¹⁸

Vypuknutí druhé světové války silně ovlivnilo aktivity OUN a další rozkol v organizaci ještě prohloubilo. Zatímco zahraniční Vedení OUN zastávalo linii těsné spolupráce s Německem a iniciovalo vycvičení speciálních jednotek ukrajinských emigrantů („Ukrajinský legion“) v Rakousku a Německu, jež měly být nasazeny v momentě napadení Polska¹⁹, domácí Krajová exekutiva OUN spoléhala především na vlastní síly a od srpna 1939 připravovala ozbrojené partyzánské oddíly. Polská policejní hlášení registrovala nárůst ozbrojeného odporu ze strany OUN v řadě okresů, kde „*osamocený policista vůbec nemůže vstoupit do vesnice.*“²⁰ Krajový vedoucí OUN Volodymyr Tymčyj („Lopatynskij“) celkem zformoval 8 – 9 000 slabě vyzbrojených, ale připravených ozbrojenců, kteří na svoji šanci nemuseli čekat dlouho. I zde se naplno projevil rozdíl mezi oběma křídly OUN – od samotné koncepce, po praktickou realizaci svých plánů.²¹

Přestože Němci plány exilové OUN podporovali, s uzavřením paktu Molotov-Ribentrop došlo k výrazné změně koncepce Německa vůči ukrajinské otázce. Ukrajinský legion tak do záříjového tažení proti Polsku nasazen nebyl a v prosinci 1939 byl kompletně rozpuštěn.²² Výrazně dál došli v realizaci svých plánů zastánci domácí Krajové exekutivy OUN, kterým se podařilo proti napadenému Polsku ozbrojeně vystoupit a vyvolat povstání, které zasáhlo na 183 obcí a zapojilo se do něj 7 772 členů OUN. Členové OUN ukořistili 3 757 pušek, 3 454 pistolí, 23 těžkých a 80 lehkých kulometů, 1 tank, 8 letadel a 25 automobilů. V potyčkách bylo 769 polských vojáků zabito, 37 zraněno a 3 610 zajato.²³

Veškeré naděje na úspěch členům OUN vzala invaze Rudé armády ze 17.9. 1939, která rychle obsadila celou Západní Ukrajinu a přispěla naprosté porážce Druhé polské republiky. Do 28.9. 1939 byla veškerá území poraženého Polska rozdělena mezi Německo a Sovětský svaz. Němci obsadili území o rozloze 190 000 km² se 22 miliony obyvatel., Sověti zabrali 195 000 km² se 13 miliony obyvatel, z

¹⁸BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny.* s. 303-304

¹⁹VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija.* s. 21-24

²⁰BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny.* s. 304

²¹Tamtéž, s. 304-305

²²ŠMIGEL, Michal. *Banderovci na Slovensku (1945-1947).* Katedra histórie FHVUMB, Banská Bystrica 2008. ISBN 978-80-8083-662-7, s. 50-54

²³BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny.* s. 305

nichž 5 milionů tvořili Ukrajinci, 3 miliony Bělorusové, 3,5 milionu Poláci, 1 milion Židé a další statisíce Němci, Litevci a Volyňští Češi. Mezi oběma mocnostmi došlo 4.10. 1939 k další úpravě hranic, která do německého záboru přiřadila území podél řeky San, obývaných menšinou 600 000 Ukrajinců v oblastech Przemysłu, Jaroslawi, Sanoku, Cholmu a Hrubieszówa.²⁴ Právě v podmínkách sovětské a německé okupace Západní Ukrajiny v letech 1939-1941 dospěl konečného stádia a faktickému rozdělení OUN na dvě nepřátelská křídla.

1.1.2 SOVĚTSKÁ a NĚMECKÁ OKUPACE 1939-1941

Sovětský vpád do východních částí polského státu byl zdůvodňován „ochranou ukrajinských a běloruských bratrů“ a z tohoto důvodu se i sovětský okupační režim zpočátku snažil budít dojem skutečného osvobození a sjednocení všech Ukrajinců v hranicích jediného celku, tj. Ukrajinské sovětské socialistické republiky. Došlo k řadě ukrajinizačních kroků – byly znárodněny banky a průmysl, docházelo ke konfiskacím a přerozdělování polských velkostatků (mezi cca 500 000 ukrajinských bezzemků bylo rozděleno 1 milion hektarů půdy a 172 000 kusů dobytka), zdesetinásobil se počet ukrajinských škol, byla zavedena bezplatná zdravotní péče a Ukrajinci byli začleněni do všech složek státní správy a administrativy.²⁵ V prvosledových jednotkách Rudé armády byli záměrně zařazeni zejména vojáci ukrajinské národnosti, ke zdůraznění absence antisemitismu v SSSR a získání náklonnosti židovského obyvatelstva tvořili mnoho velitelů sovětských oddílů Židé.²⁶ Zdání lepších zítřků a nápravy křivd však mělo jen krátkého trvání a z přímých výpovědí sovětských vojáků bylo čím dále zřejmější, že laskavá tvář sovětského režimu je pouhou dočasnou zástěrkou – brzy bylo dokonce příslušníkům Rudé armády zakázáno stýkat se s místními bez přítomnosti politruka.²⁷

Již na přelomu září a října 1939 začalo NKVD vykonávat Berijovy rozkazy k „očistění měst a vesnic od nepřátelských elementů, osadníků, aparátu místní samosprávy, od nekalých přísluhovačů kultu, představitelů demokratické části místní inteligence všech národností podle třídně-politického směru“.²⁸ Proklamovaná favorizace ukrajinského většinového obyvatelstva se totiž ukázala být pouze

²⁴BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 52-53

²⁵KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 224

²⁶BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 53-54

²⁷Tamtéž, s. 54

²⁸Tamtéž, s. 64

dočasnou a záhy nastaly masové represe. Bezprostředně po příchodu Sovětů byly uvězněny desetitisíce lidí, od prosince téhož roku začalo několik vln deportací, zejména na Sibiř, do Kazachstánu a střední Asie. Před sovětským pronásledováním a deportacemi uprchlo těsně po příchodu Sovětů na 150 000 lidí do zahraničí. Za necelé 2 roky sovětské okupace Západní Ukrajiny v letech 1939-1941 bylo celkem deportováno přes 900 000 lidí (600 000 Poláků, 200 000 Ukrajinců a 80 000 Židů), což představovalo 10% celkové populace regionu – udává se, že kolem 40% deportovaných ve vyhnanství zemřelo na následky mrazu, týrání a hladovění.²⁹

V německé okupační zóně nazvané Generální gouvernement Polsko se ukrajinská menšina rovněž těšila jisté favorizaci ze strany Němců. Ta však na rozdíl od sovětských proklamací o ukrajinizaci Západní Ukrajiny – jež měly hlavně deklaratorní funkci a záhy byly následovány krutými represemi – měla trvalejší charakter. Politicky a národně uvědomělí Ukrajinci byli začleňováni do nižších stupňů místní administrativy, sloužili i v nově zřízené pomocné policii a ochranných strážních oddílech. Favorizace Ukrajinců zapříčinila i další zostření polsko-ukrajinského napětí, o čemž sami Němci velmi dobře registrovali, jak dosvědčují slova generálního guvernéra Hanse Franka z 29.12. 1940: „*Ukrajinci se od samého počátku postavili co nejloajálnějším způsobem k cílům Generálního gouvernementu a nabídli se k dispozici. Polská nenávisť se obracela proti Němcům i Ukrajincům, kteří žili v Polsku. Tento podmaněný národ může být nyní jist, že bude vykonávat svou mírovou misi pod ochranou německého státu.*“³⁰

Oproti Polákům mohli Ukrajinci v Generálním gouvernementu svobodně podnikat, věnovat se lékařství a advokacii, či sloužit v policejních a pohraničních jednotkách a u oddílů ostrahy průmyslových objektů. V právní rovině měli příslušníci ukrajinské menšiny stejná práva, jako občané Třetí říše.³¹ Mimo to na území Generálního gouvernementu často prchali Ukrajinci pronásledovaní sovětským režimem včetně tisíců členů OUN, která se v této době těšila německé podpoře. Tato favorizace ukrajinského živlu vydržela do konce června 1941, kdy ukrajinští nacionalisté vyhlásili ve Lvově nezávislost a jasně tím demonstrovali své odhodlání postupovat nezávisle a nehrát roli pouhého vazala nacistického Německa. Poté

²⁹BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 65-66

³⁰Tamtéž, s. 429-430

³¹Tamtéž, s. 430

Němci zahájili rozsáhlé represe a začali více favorizovat Poláky, čímž mezi obě etnika vrazili klín.³²

1.1.3 ROZPAD OUN a VZNIK OUN-B

Organizace ukrajinských nacionalistů působila v letech 1939-41 jak v německé, tak v sovětské okupační zóně Západní Ukrajiny a v podmínkách života pod dvěma totalitními režimy dospěla k rozuzlení svých dlouhodobých vnitřních sporů. V září 1939 se s porážkou Polska dostal na svobodu Stepan Bandera a s nejvyššími členy domácí Krajské exekutivy OUN se usadili v polském Krakově jež byl pod německou okupační správou. Svým podřízeným na sovětském území přikázal zahájit přípravy k ozbrojenému povstání proti Sovětům, za což byl kritizován zahraničním Vedením OUN Andrije Melnyka, neboť jeho frakce vnímala jakékoliv ozbrojené povstání proti Sovětům za předem odsouzené k neúspěchu a za mrhání lidským potenciálem. Haličská síť OUN byla sice sovětskou okupační zaskočena a tisíce jejích členů musely prchnout do německé okupační zóny, přesto v sovětském záboru zůstaly desetitisíce neodhalených členů a sympatizantů OUN, což dávalo plánovanému protisovětskému povstání jisté šance na úspěch. Opatrnické výtky plukovníka Melnyka vnímal Bandera jako nerevoluční a škodlivý pohled a žádal jej o vypracování plánů k povstání proti Sovětům, o němž věřil, že otrese sovětskou vládou na Západní Ukrajině, prokáže vůli ukrajinského národa k boji o samostatnost před západními státy a zároveň způsobí neklid v německo-sovětském pohraničí, který by donutil Němce intervenovat a rozpoutat válku mezi Třetí říší a Sovětským svazem.³³

Bandera výtky staršího exilového vůdce neuposlechl, odmítl se dostavit před tribunál OUN a v lednu 1940 vytvořil vlastní Revoluční vedení OUN. Rozhaštěřená organizace ukrajinských nacionalistů se rozpadla na konzervativní OUN-M plukovníka Andrije Melnyka, jež byla nazývána „melnykivci“ a na radikální odštěpeneckou OUN-B Stepana Bandery nazývanou „banderivci“, která měla na Západní Ukrajině naprostou převahu.³⁴ Melnykově výzvě k zachování klidu a udržování konspirace se nepodřídila ani členská základna OUN-B v sovětské okupační zóně – naopak se dokázala rychle přizpůsobit novým pořádkům a úspěšně

³²KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 225

³³BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 305-307

³⁴BOJKO, Oleksandr – GONĚC, Vladimír. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Jota, Brno 1997. ISBN 80-7217-031-7, s. 157

infiltrovat sovětské úřady, což se jí v době polské republiky nikdy nepodařilo. Členové OUN se etablovali v sovětské administrativě, úřadech a dokonce i v Komsomolu (některé kruhy byly čistě nacionalistické). Vysoce postavený člen Lvovského okružního vedení OUN-B, Oleksandr Luckyj („Andrijenko“) se stal dokonce poslancem Národního shromáždění Ukrajiny.³⁵

Počátkem ledna 1940 vyslalo vedení OUN-B instrukce k přípravám povstání v sovětské zóně a na území pod německou správou byly z nejzkušenějších členů OUN-B formovány úderné skupiny (5-20 mužů), které měly překročit hranice a přispět k organizování diverzí a ozbrojených akcí proti Sovětům. Přípravná fáze měla skončit v květnu 1940 a pak mělo vypuknout samotné povstání. Sovětské rozvědce se však podařilo získat utajené instrukce OUN a záhy tvrdě zasáhla proti členům OUN, přičemž se podařilo rozbít řadu buněk, z výsledků odhalit obsah tajných vzkazů a lokalizovat ilegální skladiště zbraní. Do podzimu 1940 byly zatčeny 2 000 členů OUN a ve velkých razíích zajištěno 2 070 pušek, 43 kulometů, 60 revolverů a 80 000 nábojů.³⁶ Proběhla řada odstrašujících politických procesů s více než 100 tresty smrti a tvrdé razie NKVD na čas ochromily podzemní síť OUN. Přesto Sověti neměli tušení, jak hluboko se podařilo OUN zakonspirovat – na 1 000 stíhaných členů OUN připadalo dalších 10 000 členů, které sovětské tajné služby vůbec nepodezíraly. Na přelomu léta a podzimu 1940 byly zlikvidované buňky OUN nahrazeny novými a vůči dalším razím NKVD nacionalisté kladli podle sovětských hlášení tuhý odpor: *„OUNovci-nelegálové jsou dobře vyškoleni, znají v technikách ilegální činnosti, zocelení a dost tvrdí kádři. Zpravidla kladou při pokusech o zatčení ozbrojený odpor, pokoušejí se vyváznout sebevraždou.“*³⁷

Nový pokus sovětských tajných služeb o decimaci OUN nastal v prosinci 1940. Při rychlé sérii razíí se podařilo zatknout 1 000 členů OUN a donutit část příslušníků nacionalistického podzemí k útěku do německé okupační zóny – bylo zaznamenáno 100 ozbrojených akcí na hranicích (v některých případech za účasti 120-170ti mužů), kdy byla velká část skupin rozbita sovětskými pohraničníky. Přesto stovky členů OUN hranice překročily a na jaře 1941 se jim podařilo podniknout řadu přeshraničních diverzních nájezdů. V OUN vznikla k posílení kontrarozvědky vlastní

³⁵BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 307-308

³⁶Tamtéž, s. 309-310

³⁷Tamtéž, s. 310

tajná služba – Služba bezpečky – a vedle desítek případů vražd sovětských představitelů a sabotáží se OUN podařilo získat množství významných zpravodajských informací o dislokaci jednotek Rudé armády, umístění NKVD, výzbroji, stavech mužstva, velitelích a vhodných objektech k diverzi. V květnu 1941 byla veškerá organizační síť OUN v sovětské zóně plně obnovena a byla silnější než kdy dříve – celkem přes 20 000 aktivních členů OUN a desetitisíce sympatizantů a podpůrců hnutí. Přípravy a budování rozsáhlého podzemí OUN vyústily po útoku německých armád proti SSSR dne 22.6. 1941 v rozsáhlé povstání.³⁸

1.1.4 ÚSTUP SOVĚTŮ a POVSTÁNÍ OUN

Sovětsko-německé spojenectví v letech 1939-1941 stále častěji vykazovalo značné trhliny. Zpočátku oba spojenci těsně spolupracovali a sovětský tisk dokonce oficiálně ospravedlňoval agresivní kroky Hitlera jako reakci na „podrývavé snahy anglo-amerických válečných štváčů“³⁹, při útoku na Norsko byly Němcům poskytnuty k dispozici i strategické základny na poloostrově Kola, během bitvy o Atlantik pomáhaly sovětské ledoborce prorážet cestu německým plavidlům napadajícím spojenecké loďstvo a během bitvy o Británii sovětská meteorologická služba dodávala německému letectvu předpovědi počasí.⁴⁰ Krom toho mezi oběma státy docházelo k čilé vojensko-ekonomické spolupráci.⁴¹ Tyto těsné vztahy však fungovaly pouze do podzimu 1940, kdy se z geopolitických důvodů obě velmoci přestaly shodovat ve společných otázkách a začaly se připravovat k možné konfrontaci.

Rozmístění sovětských jednotek podél německých hranic v létě 1941 odpovídá názorům, že se Stalin vážně zabýval plánem preventivního útoku Rudé armády proti svému dosavadnímu nacistickému spojenci – v květnu 1941 skutečně maršálové Žukov, Timošenko a Vasylevský vypracovali operační plány možného útoku a v těsné blízkosti hranic byla budována polní letiště, zdravotnická zařízení a skladiště strategických zásob pro útočnou operaci. Mezi vojáky byly rozdány tisíce

³⁸VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 24-26

³⁹BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 91

⁴⁰OVERY, Richard. *Rusové ve válce*. Beta-Dobrovský, Praha 2004. ISBN 80-7306-130-9, s. 79

⁴¹Sověti dodali Německu 865 000 tun nafty, 140 000 tun manganové rudy, 14 000 tun mědi, 3 000 tun niklu, 101 000 tun surové bavlny, 1 000 000 tun dřeva, 11 000 tun lnu; fosfáty, platinu a 1 500 000 tun obilí. Němci výměnou dodali Sovětům vojenský materiál v hodnotě 977 200 000 říšských marek. Viz. BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 92

topografických map Polska, Německa a Rumunska a dokonce byly šířeny i německo-ruské slovníky. Jednotkám Rudé armády byly zakázány jakékoliv přípravy k možné obraně, které by mohly upozornit německý letecký průzkum – rudoarmějci se tak soustředili zamaskování v lesích a vyčkávali. Varování britské rozvědky o probíhajících přípravách Třetí říše k útoku na Sovětský svaz nebyla brána vážně a Stalin je považoval za dezinformaci. Nikdo nebyl připraven na drtivý německý útok, který během šesti týdnů paralyzoval mnohamilionovou Rudou armádu a do konce léta 1941 umožnil Němcům obsadit souvislou frontu táhnoucí se od Archangelska po Astrachán.⁴²

Nacistický útok zastihl jednotky Rudé armády zcela nepřipravené a zaskočené. Sovětská doktrína vůbec nepočítala s vedením obranné války a soustředila se pouze na „přenesení boje na území protivníka“, což v daných podmínkách nebylo možné. Bez ohledu na reálnou situaci na frontě se sovětské velitelé snažili o realizaci ofenzivních plánů. Dezorientovaní rudoarmějci byli naháněni do nekoordinovaných protiútoků, rozkazy k útoku se chaoticky střídaly s rozkazy k ústupu. V týden trvající Volyňské tankové bitvě nedokázalo kvůli panice a dezercím 1 400 sovětských tanků zastavit nápor 3 německých tankových divizí s 300 tanky.⁴³ Z 81. motostřelecké divize v prostoru Nemyrova ve Lvovské oblasti dezertovalo 70% mužstva (včetně celého štábu) a veškerá technika byla opuštěna.⁴⁴ Během prvních dvou týdnů dosáhly německé jednotky původního polsko-sovětského pomezí na řece Zbruč, prolomily obrannou Stalinovu linii a postupovaly ke Kyjevu a Dněpru.⁴⁵

Souběžně s napadením sovětského území německými jednotkami zahájily své dlouho připravované povstání i skupiny OUN na Západní Ukrajině. Velitelem celého povstání byl Krajoový vedoucí OUN Ivan Klymiv („Legenda“), všichni členové byli přiděleni do partyzánských oddílů a skupin, dostali své úkoly a výzbroj. Ozbrojené akce OUN začaly v těsné blízkosti hranic a postupně se přesunuly na Východ před samotnou frontovou linií. Napadány byly ustupující sovětské jednotky a silové struktury ve městech. Od 23.6. 1941 probíhalo ozbrojené povstání i ve Lvově, kde došlo před příchodem německé armády k urputným pouličním bojům a podle

⁴²BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 96-103

⁴³Tamtéž, s. 122-123

⁴⁴Tamtéž, s. 117

⁴⁵Tamtéž, s. 123

německého hlášení příslušníci OUN ve Lvově „zastřelili několik stovek rudých funkcionářů a vojáků“.⁴⁶ Přestože povstání nenabývalo kritických rozměrů (Sověti ustoupili ze Západní Ukrajiny příliš rychle), názorně prokázalo schopnost a odhodlanost OUN k voji a schopnost vybudovat vlastní mocenské struktury.⁴⁷

Celkem bylo povstalcí ovládnuto 20% území sovětské Ukrajiny, vyhlášeny oblastní vlády v Ternopolu, Lvově, Rovně, Drohobyči, Stanislavi a Lucku. Ze 200 okresů Západní Ukrajiny bylo zcela ovládnuto 187, mimo ně OUN ovládla i 26 okresů Střední a Východní Ukrajiny. Členové OUN ukořistili 15 000 pušek, 7 000 kulometů, desetitisíce granátů a statisíce nábojů, přičemž další desítky tisíc kusů zbraní byly získány z opuštěných bojišť. O pouhý 1,5 rok později budou právě tyto zbraně základem výzbroje pro první oddíly Ukrajinské povstalecké armády.⁴⁸

Místní ukrajinské obyvatelstvo vítalo příchozí německé vojáky jako „osvoboditele od Sovětů“ (stejným způsobem byli v září 1939 vítáni Sověti jako „osvoboditelé od polských pánů“) a vedení OUN-B i OUN-M s nadějami očekávalo německou podporu při obnovení nezávislého státu. K proněmeckým postojům výrazně přispěly i poslední kroky ustupujících Sovětů – došlo k masovému uplatňování taktiky „spálené země“, jež bylo nařízeno dokonce ještě dříve, než příkazy k evakuaci. Přes velký odpor místního obyvatelstva byly ničeny vlastní průmyslové podniky, infrastruktura i architektonické památky. Celkové materiální škody způsobené ustupující Rudou armádou tvořily největší část veškerých ekonomických ztrát, které Ukrajina utrpěla za druhé světové války a stupeň devastace znemožnil Němcům efektivní využití ukrajinského ekonomického a průmyslového potenciálu jinak, než k pouhému zásobování potravinami.⁴⁹

Do sovětské taktiky „spálené země“ byli zahrnuti i vězni – pouze na Západní Ukrajině bylo hned v prvních dnech války NKVD popraveno 22 000 vězňů odsouzených za „kontrarevoluční zločiny“. Oproti dosavadním promyšleným popravám jednali příslušníci NKVD v jakési posedlosti vyvolané strachem a zoufalstvím z příchodu Němců: „Mrtvolý byly divoce znetvořeny, stovky vězňů zahynuly nikoliv obvyklou kulkou do týla, nýbrž na mučení trvajícím tak dlouho, dokud nezemřeli. V jednom ukrajinském vězení vyhodili příslušníci NKVD do povětří dvě

⁴⁶VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 25-27

⁴⁷BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny: sproba novoho konceptual'noho pohljadu*. s. 316-318

⁴⁸Tamtéž, s. 318-319

⁴⁹Tamtéž, s. 489-490

*cely plné žen. V jiném vězení byla podlaha poseta jazyky, boltci a očima zavražděných vězňů.*⁵⁰ Němci svolávali místní obyvatelstvo k identifikaci svých umučených příbuzných, velkou pozornost věnoval těmto masakrům i okupační tisk a v sovětském zázemí byly šířeny statisíce letáků o sovětských zločinech, což dále podbívalo morálku sovětských vojáků v počáteční fázi války.⁵¹ K stejným propagandistickým účelům o zveřejnění sovětských masakrů využili na jaře 1943 Němci nález masových hrobů 22 000 popravených polských důstojníků v Katyni u Smolenska a odкрыtí masových hrobů 10 000 Ukrajinců popravených ve Vinnyci⁵² v letech 1937-1938.⁵³ Živé vzpomínky na sovětské represe zapříčinily to, že ani v čase boje proti německým okupantům se ukrajinský odboj nevzdal svého prvořadého nepřátelství ke komunistickému režimu: „*Sověšší kati v Berežanech už neměli kam zakopávat těla a s vypuknutím německo-bolševické války házeli mrtvoly do řeky Zolota Lypa. Když přišli Němci, lidé vtrhli do věznice, aby zachránili živé. Naživu tam zůstal jeden jediný člověk. [...] Ve vesnici Sarančuky jsme tahali z řeky těla umučených vězňů. Bylo to příšerné – ženy měly uřezané prsy a láhve vražené v rozkroku, muži měli uřezané uši, rty, zlámané ruce svázané drátem. Dodneška mě mrazí hrůzou, když myslím na to, v jak strašných mukách ti lidé umírali.*“⁵⁴

1.1.5 OUN v PROTINACISTICKÉM ODBOJI

Možnost reálné obnovy ukrajinského státu získala s porážkami a ústupem Sovětů reálné obrysy a OUN-M i OUN-B ujišťovaly německé vedení o své loajalitě a výhodné perspektivě nezávislé Ukrajiny, která by byla německým spojencem. Oproti značně podřízené roli OUN-M, která přímo spoléhala na německou podporu, byly proklamace ze strany OUN-B ráznější, obsahovaly řadu otevřených požadavků a žádostí a zdvořile formovanými výhrůzkami zdůrazňovaly snahu OUN-B o využití německé pomoci, nikoliv však naprostou podřízenost Němcům.⁵⁵

⁵⁰OVERY, Richard. *Rusové ve válce*. s. 112

⁵¹BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny: sproba novoho konceptual'noho pohljadu*. s. 473-474

⁵²Nad některými z hrobů byl po popravách vězňů Sověty vybudován park oddechu a vztyčena pódia pro taneční zábavy. Viz: KAPUŠCINSKI, Ryszard. *Impérium*. Ivo Železný, Praha 1995. ISBN 80-237-2157-7, s. 272

⁵³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskij nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja: ideolohija ta praktyka*. Dobra sprava, Lviv 2003. ISBN 966-7964-15-9, s. 122

⁵⁴Rozhovor s Ivanem FANGOU, nar. 1928, Berežany 29.8. 2007. Osobní archív autora.

⁵⁵BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 320-324

Dne 30.6. 1941 dorazila z Krakova do Lvova skupina vedoucích představitelů OUN-B v čele s Jaroslavem Steckem, kteří ve městě jednali s několika místními předválečnými politiky a na večer téhož dne svolali zasedání do budovy místní osvětové organizace Prosvita. Na tomto zasedání byl slavnostně prohlášen Akt obnovení ukrajinské státnosti a byla vytvořena prozatímní vláda, jež měla v budoucnu předat moc legitimní vládě v Kyjevě. Informace o obnovení nezávislosti se rychle šířily po celé Západní Ukrajině a v lidech vzbuzovaly euforii z dosažení svého snu po vlastním státě. V řadě obcí místní samosprávy formovaly domobranu a očekávaly brzké vytvoření ukrajinské armády.⁵⁶ Záhy následovaly německé represe, které donutily OUN přejít do ilegality a zahájit další boj – tentokrát proti Němcům. O tom, že si o možné německé reakci nedělalo vedení OUN-B přílišné iluze svědčí vzpomínky posledního velitele UPA, Vasyly Kuka: „*Věděli jsme, že Němci nebudou s obnovením ukrajinského státu souhlasit. [...] Vyhlášení nezávislosti ale bylo nezbytné – hlavně z čistě vnitřních důvodů – aby ukrajinský národ projevil své odhodlání k samostatnosti bez ohledu na postoje okolních zemí. Navíc jsme donutili Němce, aby zaujali nějaké stanovisko – ať už pozitivní, či negativní. [...] Němci ihned vystoupili nepřátelsky, projevíli se jako okupanti a místní obyvatelstvo pochopilo, proč musíme dál bojovat proti Němcům. [...] Předpokládali jsme německý zásah a razie. Proto byl v čele skupiny Jaroslav Stecko jako člověk pevných zásad, který svá tvrzení nikdy nestáhne.*“⁵⁷

Německé orgány rychle přešly do akce a v reakci na akt „ukrajinského uzurpátorství“ přistoupily k razím proti vedení OUN-B. Dne 5.7. 1941 byl v Krakově zatčen Stepan Bandera, po sérii výslechů byl odeslán do Berlína a po odmítnutí odvolat skončil v koncentračním táboře Sachsenhausen. Během týdne byly zlikvidovány veškeré snahy OUN-B o převzetí moci podle jasných německých instrukcí: „*Usilí Ukrajinců dosáhnout politické nezávislosti ve významu ukrajinského národního státu a vytvoření ukrajinské armády musí být zabráněno v zóně bojových operací. Vojenské orgány nejsou povinovány vysvětlovat Ukrajincům svůj postoj k této otázce.*“⁵⁸ Všem ukrajinským organizacím byla zakázána jakákoliv politická činnost a byly zakázány projevy na podporu aktu vyhlášení nezávislosti.

⁵⁶VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 28-30

⁵⁷Rozhovor s Vasylem KUKEM, nar. 1913, Toronto 5.7. 1994. Osobní archiv autora.

⁵⁸BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 328

Pozornosti německých tajných služeb neušly ani snahy „pochodových skupin“ obou odnoží OUN, které se snažily co nejrychleji dosáhnout vyhlášení nezávislosti přímo v Kyjevě.

Na přelomu léta 1941 německé tajné služby i přes probíhající razie zaznamenaly rozmach protiněmecké propagandy OUN-B a informovaly o potencionální nutnosti „vysídlit všechny západní Ukrajince, jelikož jejich činnost je nutno nahlížet jako škodlivou ve všech ohledech“.⁵⁹ V září 1941 bylo celkem zatčeno 2 000 členů OUN (včetně 80% vyššího vedení) a v reakci na usmrcení důstojníka tajné služby SD Michaela Sendegy bylo exemplárně popraveno prvních 50 uvězněných nacionalistů. OUN-B se uchýlila do ilegality a zahájila přípravy nového povstání a ozbrojeného boje proti německým okupantům, jež mělo být zahájeno po porážce SSSR a vystupňování pozemní války Spojenců proti Třetí říši. V říjnu 1941 poprvé německé tajné služby užívají k označení ilegální OUN-B pojem „Banderabewegung“ a do konce roku jsou s konečnou platností prohlášeni za nepřátele nacistického Německa: „*Je přesvědčivě prokázáno, že Banderovo hnutí připravuje povstání v Reichskomisariátu (Ukrajina), jehož cílem je stvoření nezávislé Ukrajiny. Všichni aktivisté Banderova hnutí musí být okamžitě zatčeni a po zevrubném výslechu tajně zlikvidováni jako lupiči.*“⁶⁰

Pronásledování OUN-B ze strany německých bezpečnostních orgánů umožnilo melnykovské OUN-M krátkodobě převzít iniciativu a dosáhnout vytouženého cíle – prohlášení nezávislého ukrajinského státu v Kyjevě, který se po obsazení města Němci 19.9. 1941 stal na několik měsíců hlavní základnou OUN-M. Dne 5.10. 1941 bylo v Kyjevě svoláno Ústavodárné shromáždění, které ustanovilo Ukrajinskou národní radu, jež byla považována za politického reprezentanta před německou vládou a začala organizovat místní samosprávu na Střední a Východní Ukrajině. Němci zpočátku aktivity OUN-M tolerovali, neboť její členy vnímali jako umírněnější a loajálnější sílu. Ani tato podpora neměla trvat dlouho – při příležitosti výročí bitvy armád UNR s bolševiky u Bazaru v listopadu 1921 se na manifestaci OUN-M sešel dav 40 000 lidí, což vyděsilo německé vedení natolik, že okamžitě zakázali další činnost Ukrajinské národní rady. Na přelomu ledna a února 1942 byly podniknuty velké razie proti vedení OUN-M a většina předáků byla záhy popravena

⁵⁹BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny.* s. 328-330

⁶⁰Tamtéž, s. 330-331

na popravišti u Babího Jaru. Nacistický režim měl v nadcházejícím čase ukázat na Ukrajině svoji nejkrutější tvář.⁶¹

1.1.6 NACISTICKÝ OKUPAČNÍ REŽIM

Dne 20.8. 1941 byl Hitlerovým dekretem zřízen Reichskomisariát Ukrajina jehož vedením byl pověřen brutální říšský komisař Erich Koch. V době největšího německého rozmachu v září 1942 tvořilo území Reichskomisariátu 258 000 km² a žilo na něm bezmála 17 milionů obyvatel. Správní centrum nesídlilo v Kyjevě, nýbrž v provinčním městě Rovně na Volyni, což jednak demonstrovalo přezíravý postoj nacistů k ukrajinským historicko-politickým tradicím, druhak minimalizovalo nebezpečí nepokojů a odbojových aktivit. Území Haliče bylo připojeno ke Generálnímu gouvernementu Polsko jako Distrikt Galizien o rozloze 48 000 km² s celkovými 5ti miliony obyvatel a správním centrem ve Lvově. Hlavním představitelem Distriktu Galizien byl Otto Wachter, jež se zodpovídal vedoucímu Generálního gouvernementu Polsko, Hansi Frankovi. Mezi oběma administrativními celky byla vytyčena „státní hranice“ střežená pohraničním vojskem.⁶² Ukrajinské části Bukoviny a oblasti mezi Dněstrem a Jižním Bugem o rozloze 100 000 km² byly začleněny do rumunské záborové oblasti Transnistrija s centrem v Oděse. Maďarsko získalo Podkarpatskou Rus jako 3 nové župy řízené regentským komisařem.⁶³

Na všech ukrajinských územích zavedli Němci hospodářský program naprostého vysávání veškerých dostupných zdrojů – zejména potravin a zemědělských produktů, přičemž povinné odvody neodpovídaly úrodě a řídily se čistě potřebami německé armády a zázemí. Kvůli masivní devastaci ukrajinských těžebních a průmyslových kapacit se nacistům nikdy nepodařilo tyto zdroje dostatečně využít a po celou válku byla hlavní ekonomickou prioritou nacistického režimu právě zemědělská produkce. V roce 1942 zabezpečovaly dodávky z Ukrajiny německou armádu i obyvatelstvo v 80% spotřeby chleba, 83% spotřeby masa a 74% spotřeby tuků a rostlinných olejů.⁶⁴

⁶¹BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 331-332

⁶²Tamtéž, s. 171-176

⁶³Tamtéž, s. 177-178

⁶⁴Celkem bylo Němci z Ukrajiny v letech 1941-44 vyvezeno 23 milionů tun obilí, 2 miliony tun brambor, ovoce a zeleniny, 100 000 tun luštěnin, 35 000 tun másla, 4 500 tun medu, 155 000 tun cukru, 320 milionů kusů vajec, 5 000 tun bavlny, 7 000 tun vlny, 55 000 tun konopí a lnu, 70 000 litrů lihu, 250 000 litrů piva, 7,6 milionů kusů hovězího dobytka, 9,3 milionů prasat, 7 milionů ovcí a koz, 59,2 milionů kusů drůbeže.

Obnova sovětským ústupem poškozených průmyslových podniků na Ukrajině nebyla zpočátku pro nacistické vedení prioritou a proto byly podniky dále ničeny, nebo bylo jejich demontované vybavení odváženo do Německa.⁶⁵ Teprve se zkomplikováním války na Východě a projevem nedostatku surovin v Říši se Němci soustředili k částečné obnově 250ti velkých podniků na Donbasu a Podněpří, což však odpovídalo pouze 3% předválečných kapacit Ukrajiny. Tato zařízení zásobovala nacistický průmysl surovinami strategického významu.⁶⁶

Čím déle válka trvala, tím více byl v nacistickém Německu znatelný nedostatek pracovních sil. Nejprve byli proto do Říše k pracovnímu nasazení odesíláni pracovníci ze Západní a Střední Evropy, nicméně od konce roku 1941 muselo německé vedení přistoupit i k náboru pracovních sil z Ukrajiny. Po masivní náborové akce odjely do Německa dobrovolně první tisíce ukrajinských pracovníků, kteří uvěřili německým slibům o vysokých výplatách, dobrých standardech a podmínkách a zárukách na vysoké penze a přidělení pozemků. S prvními zvěstmi o skutečných podmínkách v pracovním nasazení však zájem o práce v Německu ustal, zatímco potřeba pracovníků v německém průmyslu a zemědělství naopak stoupala. Nacistické úřady na všech ukrajinských územích na jaře 1942 přistoupily k nucenému vyvážení mladých lidí na práce do Německa – ve všech městech i vesnicích byly vyvěšovány seznamy mládeže určené do transportů. Do odvozů pracovníků se zapojily silové složky policie, četnictva, SS a armády, které při razíích obkličovaly předem určená místa, shromažďovaly všechnu mládež, brali rukojímí za osoby, které odmítaly nastoupit na práce v Německu a odváželi každého, kdo neměl v dokladech zapsané pracovní umístění. Říšský komisař Erich Koch svůj přístup k „dodávkám lidských zdrojů“ shrnul slovy: „*Vyvezu z téhle země všechny, až do posledního člověka.*“⁶⁷ V roce 1943 byly praktiky vyvážení na nucené práce do Německa ještě drsnější – byly vypalovány domy těch, kdo odmítaly nastoupit, v řadě případů byly zničeny celé vesnice, či vyhnáno veškeré obyvatelstvo. Celkem bylo do

Organizovaného rabování se podílel i rumunský okupační režim, který dohromady odvezl materiál v hodnotě 948 milionů rumunských lei. Krom organizovaného rabování němečtí vojáci soukromě odeslali z Ukrajiny dohromady 11,6 milionů zásilek a balíků s potravinami do Německa. Viz. BOROVIK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny: sprobno novoho konceptual'noho pohljadu*. s. 180-182

⁶⁵Celkem bylo Němci z Ukrajiny v letech 1941-44 vyvezeno 128 000 elektromotorů, 781 000 obráběcích strojů a 19 000 kovodělných zařízení. Viz. BOROVIK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 182-184

⁶⁶Celkem bylo Němci z Ukrajiny v letech 1941-44 vyvezeno 380 000 tun železné rudy, 600 000 tun nafty, 1 782 tun manganové rudy a 1 005 tuny oceli. Viz. BOROVIK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 183-184

⁶⁷BOROVIK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 187

Německa vyvezeno 2,4 milionu pracovníků, což tvořilo 48% všech nuceně nasazených sil z území SSSR. Z nich za války 400 000 zemřelo a 200 000 odmítlo pozdější repatriaci do SSSR.⁶⁸

Následkem brutální politiky drancování Ukrajiny se brzy rozmohl hlad, který byl uměle podporován dalším zvyšováním povinných odvodů potravin. Již na přelomu let 1941-1942 se zejména v městech rozmohl velký hladomor, během něhož ve velkých městech jako Charkov (zde umíralo průměrně 500 lidí denně), Záporoží, Dněpropetrovsk a Kyjev zemřelo hlady na 300 000 lidí. Společně s represemi, zimou a vyvážením na práce způsobil nedostatek potravin ve městech úbytek populace na 53% předválečného stavu.⁶⁹

Kromě smrti vyhladováním bylo na Ukrajině nacistickými ozbrojenými složkami praktikováno systematické vyvražďování bezbranného obyvatelstva. Mezi první oběti nacistického vraždění patřily početné zástupy zajatých příslušníků Rudé armády. Nacistické velení nemělo poněti, co si počít s milionovými masami válečných zajatců a tak byli tito lidé často ponecháni bez potravin a základní lékařské pomoci pod širým nebem obehnaní ostnatým drátem. Do zimy 1941 bylo zajato 3,5 milionu zajatců (z celkových 6,2 milionů zajatých za celou dobu války) a jen do jara 1942 jich 800 000 zemřelo.⁷⁰ Nelidské poměry v jednom z nejhorších táborů - „Chorolské jámě“⁷¹ - popsal i bývalý komunista a budoucí člen UPA Danylo Šumuk: „*Jednou denně nám dávali trochu neslané vodové 'polévky'. Chleba byl jen každé 2 dny – kousíček 200 gramů. Tolik lidí umřelo hladem. [...] Ti nejzoufalejší se vrhali do drátů, aby je Němci zastřelili. [...] Všude byly mrtvoly, které hnily, protože je Němci odváželi až po 5 -7mi dnech.*“⁷² Podle dalších výpovědí nebyly vyjimečné ani případy kanibalismu, kdy „*zajatci čekali, dokud mrtvola zchladne a potom ji začali jíst*“.⁷³ Dohromady na ukrajinském území zemřelo 1,8 milionů sovětských zajatců, z

⁶⁸BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 188

⁶⁹Populace Kyjeva se z 900 000 obyvatel snížila na 180 000, populace Dněpropetrovska poklesla z 550 000 na 187 000, populace Poltavy poklesla ze 130 000 na 90 000, populace Vinnyci poklesla z 96 000 obyvatel na 35 000 obyvatel. Viz. BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 190-213

⁷⁰BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 214-216

⁷¹V tomto táboře zemřelo až 60 000 vězňů. Mezi další nejhorší tábory patřil Darnycký tábor (ze 300 000 zajatců zde 200 000 zemřelo), Slavutynský tábor (160 000 mrtvých) a tábory v blízkosti Lvova (200 000 mrtvých) Viz. BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 216-217

⁷²Rozhovor s Danylo ŠUMUKEM, nar. 1914, místo nahrávky nedohledáno, přibližně 80. léta. Osobní archív autora.

⁷³BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 216

nichž 45% zemřelo během první válečné zimy.⁷⁴ Od svých zajatců se distancovala i Moskva, která prohlásila vojáky jež upadli do zajetí za zrádce – při osvobození Ukrajiny v roce 1944 bylo do Rudé armády znovu naverbováno „jen“ 142 000 bývalých zajatců, zatímco 500 000 dalších bylo odvezeno do gulagů.⁷⁵

Souběžně s posunem fronty na Ukrajinu přicházely i pohotovostní oddíly Einsatzgruppen, které na dobytých územích systematicky vyvražďovaly Židy, komunisty, příslušníky náboženských a národnostních menšin a později i nacionalisty. Jen do konce roku 1941 bylo těmito jednotkami zavražděno 520 000 lidí (z nichž 400 000 tvořili Židé).⁷⁶ Mezi nejznámější místo masakrů židovských obyvatel patřila rokle Babí Jar u Kyjeva, kde bylo za celou válku popraveno přes 150 000 lidí. Podobná popraviště byla i v dalších velkých městech a dohromady existovalo na Ukrajině 248 míst hromadných poprav Židů – přes 500 000 Židů bylo za celou válku popraveno v Haliči. Do léta 1942 zbyla v Haliči pouhá třetina předválečného počtu Židů (tj. 278 000), kteří byli posléze vysídleni do 50ti ghatt, kde většina zemřela hlady, nemocemi a při násilných likvidacích ghatt.⁷⁷ Z předválečné židovské populace Haliče a Volyně – tj. 900 000 osob – celkem přežilo pouze 140 000 lidí. Z 1,8 milionů Židů na Střední a Východní Ukrajině se zachránilo 660 000 osob. Část byla zachráněna místním obyvatelstvem (stát Izrael za záchranu svých spoluobčanů vyznamenal přes 550 ukrajinských rodin), velkou snahu vyvíjela i řecko-katolická církev vedená charismatickým metropolitou Andrejem Šeptyckým. Zároveň se místní obyvatelé účastnili i vyvražďování místního židovského obyvatelstva – zejména příslušníci pomocné policie, kteří pomáhali shromažďovat a odvádět Židy k popravám. Téměř polovina zachráněné židovské populace přečkala válku v oblastech pod rumunskou okupační správou, kde nebyl represivní aparát natolik důsledný.⁷⁸

S rozmachem protinacistického odporu od října 1941 nacisté přistoupili k hromadným popravám rukojímí z řad civilního ukrajinského obyvatelstva a vyhlazování celých vesnic v reakci na akce odboje a partyzánů. V „pacifikačních akcích“ bylo cíleně zčásti či kompletně zničeno 321 ukrajinských vesnic a zavražděno celkem 49 274 civilistů. K největším masakrům došlo v obcích Korjukivka (7 000 mrtvých), Kozary (4 800 mrtvých), Kopyšče (3 236 mrtvých),

⁷⁴BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 210

⁷⁵Tamtéž, s. 216

⁷⁶Tamtéž, s. 211

⁷⁷Tamtéž, s. 212

⁷⁸Tamtéž, s. 214

Korelisy (2 875 mrtvých) a Pisky (860 mrtvých).⁷⁹ Celkově zavraždili nacisté na Ukrajině 4 miliony místních obyvatel – z nichž bylo 1,9 milionu Židů (75% všech židovských obětí ze SSSR) a 1,7 milionů Ukrajinců.⁸⁰

1.2 DĚJINY UKRAJINSKÉ POVSTALECKÉ ARMÁDY

1.2.1 POČÁTKY UKRAJINSKÉHO ODBOJE

První skutečné partyzánské oddíly bojující proti německé okupaci zformoval na podzim 1941 v severní části Volyně sympatizant exilové vlády Ukrajinské národní republiky Taras Bulba-Borovec. V září 1941 dostal od Němců povolení vytvořit vlastní oddíl k likvidaci zbytků rozbitých sovětských jednotek a dezertérů, jichž se v oblasti Prypjjaťských močálů skrávalo mnoho a terorizovali místní obyvatelstvo, a obdržel trofejní sovětské zbraně včetně kulometů. Do konce srpna vyčistil celou oblast a odmítl se se svými oddíly pojmenovanými Poleská Sič dále podřizovat Němcům. Nechal se titulovat „ataman Bulba“, vytvořil vlastní územní samosprávu a heslo „*Chceme svobodnou Ukrajinu bez Němců, bez Poláků, bez Rusů.*“⁸¹ Na počátku roku 1942 se svými formacemi zahájil protiněmecké akce a své oddíly přejmenoval na Ukrajinskou povstaleckou armádu. Propagandistickou činností a dosáhl věhlasu mezi místním obyvatelstvem, což je také jeden z důvodů proč později OUN-B při formování partyzánských oddílů využila stejný název.⁸²

Rok 1942 byl rozhodujícím rokem pro všechny válčící mocnosti a rozhodujícím byl i pro ukrajinské osvobozené hnutí. Vstup Spojených států amerických do války změnil poměr sil a spolu se stupňujícími boji v Sovětském svazu přispěl k vystupňování brutality a represí na územích pod nacistickou okupací. Místní obyvatelstvo zcela ztratilo dosavadní iluze o Němcích a ilegální síť OUN-B připravovala všeobecné povstání. Tyto přípravy registrovaly i nacistické tajné služby, které hlásily, že ukrajinští nacionalisté mají své lidi v okupační správě a získávají informace, přičemž významnou roli sehrávali ukrajinští překladatelé v německých úřadech. Dále bylo zdůrazněno, že nacionalisté dosud vyčkávají, zdržují se všech provokací a vyčkávají na vhodnou příležitost. V otázce vyčkávání panovaly uvnitř

⁷⁹BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 212

⁸⁰Tamtéž, s. 210

⁸¹VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 40-43

⁸²BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 336-338

OUN-B značné neshody – bylo jednak nutno čelit nacistické okupaci a zároveň počítat s eventualitou možného návratu sovětského režimu. Nakonec byl přijat kompromis dalšího vyčkávání a příprav ilegálních struktur, ale zároveň odsouhlaseno vytvoření místní vesnické domobrany na Volyni, jež měla místní obyvatelstvo chránit před perzekucemi.⁸³

Vytvoření venkovské domobrany na Volyni počátkem léta 1942 bylo prvním vojenským krokem nacionalistického protiněmeckého odboje. Ukrajinská domobrana kladla odpor při sběru potravinových rekvizic, chránila obyvatelstvo před vyvážením na nucené práce do Německa a zabíjela představitele místních podniků a družstev. Akce byly často maskovány jako činy sovětských partyzánů, což mělo Němce zmást a uchránit místní vesnice před odplatou. V červnu 1942 již německá hlášení otevřeně hovořila o silném ukrajinském povstaleckém hnutí.⁸⁴ Nacisté přešli k radikálním odvetným akcím, což způsobilo v rámci OUN-B silný rozpor. Zatímco nejvyšší vedení OUN-B stále usilovalo o vyčkávání a zdržování se provokacím, místní aktiv OUN-B na Volyni se radikalizoval a opakovaně požadoval příkazy k okamžitému zahájení partyzánské války.⁸⁵

Nakonec se volyňští předáci OUN-B svým nadřízeným vzepřeli a na vlastní pěst zahájili formování skutečných partyzánských oddílů k boji proti Němcům. Dohnal je k tomu i německý postup na Kavkaz a ke Stalingradu koncem léta 1942, který vzbuzoval obavy z možného německého vítězství a následného návratu početných nacistických sil zpět na ukrajinské území. Vedoucí Služby bezpečky OUN-B (tajná služba) Volodymyr Makar („Siromanec“) motivaci vzepření se ústřednímu vedení OUN-B popsal následujícími slovy: *„Povstalecké akce v severozápadních a částečně východních oblastech, jsme museli zahájit, a nebylo to příliš brzo, jak kdekdo tvrdí, ale už téměř pozdě. Museli jsme to udělat ze dvou příčin. První: území se nám začalo vytrhávat z rukou. Z jedné strany se začali množit různí atamančiči, jako Bulba-Borovec, a z druhé strany – rudí partyzáni začali opouštět terén. Tudiž, kdybychom nezahájili povstalecké akce, neměli bychom co dělat. Zadruhé: ještě tehdy, než jsme zahájili povstalecké akce, Němci začali masově ničit vesnice. Chtěli přinutit obyvatelstvo k odevzdávání dodávek potravin a pracovních sil do Německa. Čili, s tímto cílem, vybrali si jednu vesnici v okruhu, či okres, kterou kompletně*

⁸³BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 338-347

⁸⁴Tamtéž, s. 347-349

⁸⁵Tamtéž, s. 348-349

zničili. Všechny lidi postříleli a budovy vypálili. Kvůli tomu začala masa lidí utíkat do lesů. Začaly loupeže, jiní odešli ke komunistickým partyzánům, k Bulbovi a tak dále. Takže jsme museli ochránit ty lidi v lesích. Toto byly dvě zásadní příčiny našich povstaleckých akcí.“⁸⁶

1.2.2 POČÁTKY UKRAJINSKÉ POVSTALECKÉ ARMÁDY

Vedení OUN-B bylo svévolnými akcemi svých členů na Volyni zaskočeno, ale situace v regionu je donutila přehodnotit svá stanoviska a vznik povstaleckých oddílů podpořit. Ve volyňských lesích se totiž vedle menších oddílů Tarase Bulby-Borovce aktivizovalo i sovětské partyzánské hnutí, které svou podstatou ohrožovalo další plány ukrajinských nacionalistů. V létě 1942 byly místní skupiny sovětských partyzánů doplňovány leteckými výsady poradců z NKVD a jednotné velení sovětských partyzánských akcí převzal Ukrajinský štáb partyzánského hnutí. V téže době se aktivizovalo i polské podzemí přeformované v Armiju Krajowou vázanou na polskou exilovou vládu v Londýně. Do podzimu 1942 se tak stala Volyně dějištěm konfliktů čtyř odlišných protinacistických uskupení – skupiny Tarase Bulby-Borovce, sovětských partyzánů, polského podzemí a ukrajinských nacionalistů.⁸⁷

Aby získalo nad situací na Volyni kontrolu, svolalo vední OUN-B na konec listopadu 1942 do Lvova vojenskou konferenci. Zde bylo nejvyššími členy vedení OUN-B přijato rozhodnutí o vytvoření vlastní partyzánské armády OUN-B, která měla krom boje proti Němcům usilovat o úplné ovládnutí místních protinacistických formací. Očekávalo se, že válka na východní frontě dojde do stádia dlouhodobé poziční války a v tomto případě se již Němcům nebude dostávat sil k potlačení silného nacionalistického hnutí v týlu. Na podzim 1942 na Volyni vznikly první větší formace OUN-B pod souhrnným velením Dmytra Kljačkovského („Klym Savur“) - symbolické datum vytvoření Ukrajinské povstalecké armády bylo později stanoveno na 14.10. 1942. V polovině února 1943 došlo k prvním otevřeným útokům proti německým cílům na Volyni. Záhy se rozhořely tvrdé boje i se sovětskými partyzány (kteří pro UPA představovali náročnějšího protivníka než německé trestné oddíly) a došlo k prvním případům etnických čistek v rámci polsko-ukrajinského konfliktu na

⁸⁶BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 350

⁸⁷VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 32-37

Volyni a v Zakerzoní, zatímco Halič byla do konce roku 1943 spíše stranou a UPA zde ještě nepůsobila.⁸⁸

Vedení OUN-B mělo velký zájem o spolupráci s Tarasem Bulbou-Borovcem, avšak pro odlišnost v ideových a reálných praktikách došlo mezi oběma uskupeními k rozepři. Na jaře 1943 převzali nacionalisté pro svou armádu původně Bulbův název Ukrajinská povstalecká armáda a přijali i část jeho mužstva. Zbytek Bulbových sil se přejmenoval na Ukrajinskou národně revoluční armádu (UNRA) a kladl dalším krokům UPA odpor. V srpnu 1943 byl štáb UNRA obklíčen přesilou UPA a vyzván ke kapitulaci. Jako rukojímí byla vzata i Bulbova manželka, kterou po odmítnutí kapitulace nacionalisté zavraždili. Zbytky UNRA byly vytlačeny do izolace na ukrajinsko-běloruském pomezí, kde zanedlouho podlehly útokům sovětských partyzánů. Sám Taras Bulba-Borovec byl vylákán německými nabídkami k vyjednávání do Varšavy, zde zatčen a uvězněn v koncentračním táboře Sachsenhausen. Ukrajinské odbojové hnutí bylo pevně sjednoceno a centralizováno, avšak daní za toto sjednocení byl krvavý bratrovražedný boj proti vlastním krajanům.⁸⁹

1.2.3 VNITŘNÍ UPEVNĚNÍ UKRAJINSKÉ POVSTALECKÉ ARMÁDY

Po rozmachu aktivních bojů UPA v průběhu roku 1943 došlo na podzim téhož roku ke konečné reorganizaci a upevnění struktur UPA do konečné podoby, která přetrvala pro nastávající válečné roky. K UPA přišel se skupinou vojenských expertů se zkušenostmi z polské a německé armády Roman Šuchevyč („Taras Čuprynka“), který provedl řadu organizačních změn a stal se novým vrchním velitelem UPA, kterým byl až do své smrti v roce 1950. Vznikl Vrchní vojenský štáb rozčleněný na 7 oddělení – operativní, průzkumné, týlové, organizačně-personální, výcvikové, politicky-vychovatelské a vojensko-inspekční. S konečnou platností bylo ustálen i teritoriální členění UPA.⁹⁰

Nejvyššími organizačními celky byly 3 kraje, jež odpovídaly vojenským sborům. Byly jimi UPA-Sever (Volyňská a Rovenská oblast, části Žytomyrské a Kyjevské oblasti a severním okresům Zakerzoní), UPA-Západ (Lvovská, Drohobyčská a Stanislavská oblast, Bukovina, jižní části Zakerzoní) a UPA-Jih

⁸⁸BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 353-361

⁸⁹KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 130-131

⁹⁰Tamtéž, s. 133-134

(Chmelnycká a Vinnycká oblast, části Čerkasské a Kirovohradské oblasti). Plány na vytvoření samostatné UPA-Východ nebyly naplněny a ve východních oblastech působily pouze menší výpadové skupiny UPA. Krajská organizační struktura se dále členila na vojenské okruhy (VO) jež odpovídaly divizím a dále se členily na menší taktické celky odpovídající plukům, praporům a rotám.⁹¹

Organizační roli týlového zabezpečení převzala síť OUN disponující vlastní teritoriální strukturou jež zásobovala bojové oddíly UPA a působila i v rámci ideové a osvětové práce mezi místním obyvatelstvem. Vedle toho byla síť OUN podřízena i místní venkovská domobrana nespádající pod velení a strukturu UPA. Z pravomocí velení UPA byla vyňata i rozvědná a kontrarozvědná tajná Služba bezpečky jež byla podřízena vedení OUN. Jednotlivé skupiny UPA vedle toho disponovaly vlastní vojenskou rozvědkou. Lékařskou péčí a sociální zabezpečení povstalců, členů podzemního hnutí a jejich rodin zajišťoval Ukrajinský červený kříž jehož organizace byla rovněž svěřena síti OUN-B.⁹²

Konkrétní bojové jednotky UPA byly členěny na roty (sotni), jež byly základním operačním celkem a čítaly 80 – 200 mužů. Každou sotnu tvořily 3-4 čety. Každou četou tvořily 3-4 družstva (roje), každé o 10 – 15ti mužích. V počátečních fázích povstaleckého hnutí vyvíjeli velitelé snahu operovat ve velkých uskupeních odpovídajících uskupením pravidelných armád – prapory a pluky. Prapor (kuriň) tvořily spojené 3-4 sotni (250-800 mužů), pluk 3-4 prapory s celkem 1 500 – 4 500 muži. Ve vyjimečných případech byly všechny síly z vojenských okruhů zařazeny do spojené skupiny o síle několika pluků. Tento nejvyšší organizační celek byl však v bojových podmínkách užít jen jednou – během největší bitvy v historii UPA z 21.-25.4. 1944 u vesnice Hurby na Volyni.⁹³

Pro současnou ukrajinskou historiografii je dodnes problémem spolehlivě určit početní stavy Ukrajinské povstalecké armády. Jelikož byla většina vnitřních dokumentů ze štábů UPA samotnými povstalcí zničena, lze z dostupných útržkovitých údajů stanovit pouze orientační odhady. Dobové údaje sovětských partyzánů z let 1943-44 udávaly přibližně 80 000 ukrajinských povstalců, německé údaje počítaly dokonce až se 100 000 – 200 000 členů UPA.⁹⁴ Tyto počty jsou

⁹¹BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 362

⁹²Tamtéž, s. 363

⁹³VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 70-78

⁹⁴BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 365

jednoznačně nadsazené a mohou vycházet i z toho, že byli započítáni i příslušníci oddílů vesnické domobrany, jež byla nestálá a proměnlivá. Reálně lze podle střízlivých čísel odhadnout celkové počty UPA na přelomu let 1943 a 1944 na 32 – 36 000 mužů (z nich UPA-Sever a UPA-Jih 22 – 26 000 mužů a UPA-Západ 10 000 mužů), v polovině roku 1944 na 30 – 34 000 mužů (UPA-Sever a UPA-Jih 12 000 mužů a UPA-Západ 18 – 22 000 mužů) a v létě 1945 na 23 – 26 000 mužů (UPA-Sever a UPA-Jih 8 000 mužů, UPA-Západ 15 – 18 000 mužů). Souběžně působilo nejméně stejné množství lidí v podzemní síti OUN, strukturách SB a místní domobraně, což celkové počty členů ukrajinského osvobozenického hnutí dále zvyšuje.⁹⁵

V období boje UPA se sovětskými partyzány v letech 1943-44 padlo nejméně 1 000 příslušníků UPA. Během bojů s Němci a jejich spojenci v letech 1943-44 padly další 3 – 4 000 ukrajinských povstalců. V bojích s Poláky mezi lety 1943-1947 bylo zabito nejméně 5 – 6 000 členů UPA a dalších 20 000 bylo uvězněno.⁹⁶ Sovětské údaje z let 1944-1956 udávají souhrnný údaj 155 108 zabitých příslušníků ukrajinského odboje, 76 753 povstalců, kteří se dobrovolně vzdali a 103 866 členů ukrajinského osvobozenického hnutí.⁹⁷ Dalších 77 000 příslušníků ukrajinského odboje se za sovětského režimu dokázalo vyhnout odhalení a legalizovat se. Celkově lze připustit, že v letech 1942-1960 prošlo řadami ukrajinských odbojových struktur (OUN i UPA) přibližně 400 000 lidí.⁹⁸

1.2.4 BOJE proti NĚMCŮM (1943-1944)

Za skutečně první otevřenou bojovou akcí UPA proti nacistům na Volyni lze označit útok na okresní město Volodymyrec na Volyni v noci na 8.2. 1943. Nekompletně vyzbrojené a vycvičené sotni H. Perehinjaka („Dovbeška-Korobka“) se podařilo osvobodit vězně z cel na místní četnické stanici, zabít německého velitele četníků a rozbít ruský a uzbecký strážní oddíl. Sotňa našla úkryt v močálech na severu u města Vysocka, kde byli 22.2. 1943 napadeni německou trestnou výpravou. Ta sice skončila neúspěchem, ale v boji byl zabit velitel sotni „Dovbeška-Korobka“. Do dubna roku 1943 se boje rozhořely s velkou intenzitou a povstalcům se dařilo

⁹⁵BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 366

⁹⁶Tamtéž, s. 366

⁹⁷KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 439

⁹⁸BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 366

unikat nacistickým trestným výpravám a způsobovat jim značné škody. Časté byly noční útoky na okresní města, likvidace příslušníků místní administrativy a osvobozování vězňů. Do bojů byly nasazovány i granátometry a minometry. Němci reagovali popravami stovek vězňů a rukojímí z řad místního obyvatelstva.⁹⁹

Na jaře 1943 již Němci se znepokojením oznamovali stále častější případy útoků na železničních trasách, osvobozování lidí určených k nucenému nasazení a narušení fungování německé administrativy v řadě okresů. Podle vnitřních hlášení byla ztracena kontrola nad 75% orné půdy a 52% stavů dobytka.¹⁰⁰ Za jeden z největších útoků na německé bezpečnostní síly platilo přepadení města Ivanova Dolyna z noci na 23.4. 1943. Dvě sotni UPA s půlnocí napadly město a za krycí palby ostřelující místní opěrné body se probily k hotelu v centru města, kde sídlili němečtí a polští policisté. Během bojů bylo vypáleno na 100 domů, zničena řada průmyslových objektů a 2 železniční mosty. Povstalci se stáhli až v obavách před německými posilami, které vyvolal vyslaný německý pátrací letoun. V boji (zejména při požárech domů) zemřelo na 600 obyvatel města, především místních Poláků. Tato akce vyprovokovala velké trestné operace Němců s účastí 2 maďarských pluků, pluku SS a pluku bývalých kazašských a uzbeckých zajatců, kterým se podařilo na krátký čas aktivity UPA utlumit.¹⁰¹

Mezi další z věhlasných akcí UPA patřilo zabití velitele SA Viktora Lutzeho na jeho inspekční cestě při silničním přepadu na trase Kovel – Brest dne 2.5. 1943 u vsi Kortelisy. Následující německá trestná výprava poprvé využila proti povstalcům i tanky a děla. Němci konstatovali, že ukrajinské povstalecké hnutí je větším problémem než akce sovětských partyzánů a uspořádali masivní akci za nasazení 10 000 vojáků, četníků a polských policistů, 10ti praporů mechanizované pěchoty a dělostřelectva, 50ti tanků a obrněných vozidel, 27mi letadel, 5ti obrněných vlaků a místních maďarských vojenských jednotek. Celé operaci velel nechvalně proslulý velitel všech německých protipartyzánských operací Erich von dem Bach-Zelewski. Tyto síly však nebyly na protipartyzánskou akci připraveny a UPA se podařilo unikat velkým bojům a ustupovat do klidnějších oblastí mimo Volyň.¹⁰²

Velké nacistické trestné akce ani rostoucí represe, vraždění civilního obyvatelstva a vypalování vesnic však povstalce na Volyni neumlčely. Akce se

⁹⁹BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 367-370

¹⁰⁰Tamtéž, s. 370-372

¹⁰¹Tamtéž, s. 371-372

¹⁰²VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 280-281

naopak staly ještě četnější a ještě brutálnější. Nacistické velení začalo od léta 1943 ve větší míře využívat služeb polské pomocné policie při vybírání povinných rekvizic potravin, jejichž zapojení dále prohloubilo již probíhající polsko-ukrajinský etnický konflikt. Přes 100 německých vojáků a polských policistů padlo při úspěšném povstaleckém útoku na město Kamiň-Kašyrskij z 18.8. 1943, který přinesl i značnou materiální kořist. Koncem léta 1943 se kvůli ochraně před nájezdy sovětských partyzánů aktivizovaly místní ozbrojené oddíly i v Haliči, kde dosud k ozbrojeným aktivitám nacionalistů vůbec nedocházelo – místní oddíly byly pojmenovány Ukrajinská národní samoobrana (UNS), což mělo zmást německé bezpečnostní složky od spojitosti s povstaleckým hnutím na Volyni.¹⁰³ Do podzimu 1943 bylo na Volyni ovládnuto rozlehlé území v blízkosti měst Kovel', Stepaň, Deražne, Kremenec a Volodymyr-Volyňskij, kde byla zcela zlikvidována nacistická administrativa, převzata moc a vyhlášeny místní povstalecké republiky.¹⁰⁴

S koncem roku 1943 nacistické vedení změnilo svoji celkovou strategii vůči ukrajinskému povstaleckému hnutí. Němci pochopili, že celou oblast nedokáží za současného stavu kontrolovat a proto se se svými policejními a četnickými posádkami uchýlili do velkých měst a železničních uzlů, kde se soustředili především na ostrahu komunikací a cest. Od systematického rekvírování dávek potravin od místního obyvatelstva bylo upuštěno a německé vojenské aktivity se omezily na masový teror vůči místnímu obyvatelstvu, popravy a získávání rukojímí a na pravidelné policejní trestné výpravy do kterých byly zapojovány i frontové jednotky. Krom toho byly podnikány kořistnické nájezdy na přilehlé vesnice za účelem získání potravin k vlastní obživě jak popsal jeden z polských policistů: „*Ukrajinci paralyzovali naši činnost. Rota se stala příliš malým vojenským oddílem pro jakékoliv operace. Každou noc nás napadají Ukrajinci, kteří ostřelují naše kasárna urputnou palbou. Prožíváme skutečné peklo. Můžeme se zaměřovat pouze na jednotlivé výpady z lesa na okolní vesnice. Při vstupu do vesnice zahajujeme chaotickou střelbu, pod jejímž krytím nakládáme pár krav nebo prasat na vozy a ustupujeme.*“¹⁰⁵ Do německých trestných a odvetných akcí proti ukrajinským

¹⁰³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskij nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 126

¹⁰⁴BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 377-382

¹⁰⁵Tamtéž, s. 378

vesnicím a základním povstalců byli nasazováni dokonce i výsadkáři a k prvním trestným protipovstaleckým operacím došlo v zimě 1943 i v Haliči.¹⁰⁶

Počátkem roku 1944 se situace na Volyni i v Haliči kardinálně změnila. Rudá armáda z východu zatlačovala nacistické armády zpět na západ a oblasti Západní Ukrajiny byly zanedlouho zaplaveny ustupujícími německými frontovými jednotkami, které byly vrhány do energických útoků proti sovětským partyzánům i ukrajinským povstalcům. Vrchní velení UPA s cílem minimalizovat ztráty rozkázalo svým vojákům, aby dočasně upustili od útočných akcí, vyhýbaly se bojům a bojovaly pouze v případě nutné sebeobraně. Na jaře 1944 byli Němci z Volyně vytlačeni rychle postupujícími Sověty, jejichž příchod znamenal začátek nového a ještě náročnějšího boje v oblasti. Nejhorší situace nastala v prostoru UPA-Jih, kde museli povstalci vyklidit málo zalesněná území a ustoupit do Haliče a na Volyň. Krátce působící haličská Ukrajinská národní samoobrana byla reorganizována na celek UPA-Západ a s blížící se německo-sovětskou frontou se největší boje přesunuly do Haliče a Karpat. K největší bitvě s Němci v Haliči došlo 6.-11.7. 1944 na hoře Lopata na pomezí Drohobyčské a Stanislavské oblasti. Oddíly Vasyla Andrusjaka („Rizun“) v léčce zničily 3 německé nákladní automobily a byly následně napadeny německo-maďarskou trestnou expedicí a těžkou palbou z děl i minometů zatlačeny na horu Lopata. Zde se shodou okolností nacházela opuštěná rezervní část maďarského opevnění, což umožnilo povstalcům zaujmout výhodná obranná postavení. Vojáci UPA byli obklíčeni a odrazili sérii přímých útoků (včetně kontaktního boje muže proti muži) a díky znalostem terénu se jim nakonec podařilo z obklíčení uniknout. Podle nejnižších odhadů v této bitvě padlo na 50 ukrajinských povstalců a alespoň 200 Němců a Maďarů.¹⁰⁷

S blížícím se příchodem Rudé armády dospěl boj UPA proti Němcům a jejich spojencům posledního stádia. Jelikož vlivem situace představovali pro ukrajinské nacionalisty vytlačování Němci menší hrozbu než přicházející Sověti, zahájili ukrajinští představitelé sérii vyjednávání se zástupci německých ozbrojených složek o možném kompromisu. Obě strany se řídily čirým pragmatismem s ohledem na aktuální situaci – Ukrajinská povstalecká armáda potřebovala přečkat obtížné období přechodu fronty bez velkých bojů a ztrát, aby mohla pokračovat v novém boji se

¹⁰⁶BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 378-385

¹⁰⁷Tamtéž, s. 386-389

Sověty. Krom toho měli povstalci pochopitelně velký zájem o zbraně a možnou podporu v boji proti Sovětům. Němci oproti tomu potřebovali mít ve svém týlu klid který jim usnadní řízení ústupu ze Západní Ukrajiny, navíc jim možnost spolupráce s UPA mohla zajistit množství významných zpravodajských informací o stavu a dění v zázemí Rudé armády. Po sérii jednání z jara 1944 se obě strany domluvily na rámcové spolupráci a UPA s Němci skrytě spolupracovala, přestože na řadě míst stále probíhaly boje proti nacistickým silám.¹⁰⁸ Vzájemná spolupráce přetrvávala i po odchodu Němců ze Západní Ukrajiny přibližně do konce roku 1944. Za zpravodajské informace, pomoc ustupujícím oddílům a podporu pro německé průzkumné skupiny bylo UPA předáno množství zbraní, munice a léků, byl školen spojařský personál a německá Luftwaffe dokonce v Haliči zásobovala ukrajinské povstalce leteckými shozy materiálu. U vsi malá Vyšenka ve Stanislavské oblasti bylo v provozu i polní letiště zajišťující pravidelné lety německých nákladních letounů.¹⁰⁹ Podobná jednání proběhla i se zástupci rumunské a maďarské armády, jež rovněž poskytly UPA určitou podporu a spolupráci výměnou za zachování neutrality vůči ustupujícím frontovým jednotkám. Na maďarském generálním štábu působili dokonce styční důstojníci UPA pověřeni koordinací vzájemných kroků obou stran.¹¹⁰

Bez ohledu na dočasnou spolupráci s Němci si ukrajinské osvobozené hnutí udržovalo protiněmecký charakter a v případě nutnosti proti Němcům dále bojovalo, jakkoliv případy spolupráce poškozovaly pověst povstaleckého hnutí a byly využívány sovětskou propagandou. Přístup povstalců k německé přítomnosti v poslední fázi vzájemné konfrontaci ilustrují vzpomínky veterána UPA Vasyla Maksymovyče: „*Les se nachádzel nedaleko od vesnice, kde byli Němci, ale ti se skoro vůbec neodvažovali do lesa, cítili svou slabost. Nicméně ani my jsme je silně nezasahovali, neboť jsme dobře věděli, že už tu nebudou dlouho a my se musíme připravit na střet se strašným, divokým nepřítelem...*“¹¹¹

¹⁰⁸KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 182

¹⁰⁹KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 338

¹¹⁰KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 158-170

¹¹¹Tamtéž, s. 387

Celkově v bojích proti Němcům a jejich spojencům ztratili příslušníci UPA 3 – 4 000 mužů, údaje o německých ztrátách kolísají mezi 6 – 10 000 padlými příslušníky policejních a vojenských jednotek a spojeneckých armád.¹¹²

1.2.5 BOJE proti SOVĚTSKÝM PARTYZÁNŮM (1943-1944)

Souběžně se zahájením boje UPA proti Němcům na Volyni z počátku roku 1943 byly zahájeny i ozbrojené akce proti uskupením sovětských partyzánů. Sovětské partyzánské hnutí na Západní Ukrajině do léta 1942 prakticky neexistovalo. Přežívající zbytky rozbitých sovětských frontových jednotek byly systematicky pronásledovány a povětšinou zcela zlikvidovány. Až s úspěchy partyzánských sil v Bělorusku věnovala Moskva možnosti vedení partyzánské války v německém týlu náležitou pozornost a začala posílat partyzánskému hnutí materiální pomoc a vojenské specialisty (často diverzní a průzkumné oddíly NKVD). Prostřednictvím leteckého desantu a přechodů z běloruského území se během podzimu 1942 na Volyni usadily první početné skupiny sovětských partyzánů, které zde získaly zázemí.¹¹³

Ukrajínští nacionalisté byli kroky sovětských partyzánů zaskočeni, neboť sami koncem roku 1942 nedisponovali dostatečnými silami k ovládnutí oblasti a proto k prvním útokům proti sovětským základnám používali venkovskou domobranu. Za první větší boj UPA se sovětskými partyzány je považován útok sotni H. Perehinjaka („Dovbeška-Korobka“) na sovětský tábor u vsi Zamoročne v Rovenské oblasti dne 20.2. 1943. Ukrajínští povstalci se vydávali za Sověty a v nečekaném útoku celý tábor zlikvidovali. Další útoky z jara 1943 zničily několik sovětských základen, ale vedly i k vypálení několika ukrajinských vesnic Sověty. Obě strany praktikovaly drobnější léčky a přepady na protivníky během přesunu, pro výstrahu obě strany popravovaly zajatce, k jejichž tělům připojovali povstalci výhružný vzkaz „*Tak naložíme s každým, kdo bude bránit budování svobodné Ukrajiny.*“¹¹⁴

V květnu 1943 komunistický Ukrajinský štáb partyzánskému hnutí přehodnotil stav konfrontace s nacionalistickými povstalci a rozhodl o nutnosti odhalení a zlikvidování základen UPA a zlomení ukrajinského povstaleckého hnutí. Za tímto

¹¹²OMELČENKO, Maksym. *Borotba OUN i UPA proty hitlerivskoho i stalinskoho režymiv*. IN: Korrespondent. Dostupné na: <http://blogs.korrespondent.net/blog/users/3334220-borotba-oun-i-upa-proty-hitlerivskoho-i-stalinskoho-rezhymiv> [cit. dne 27.11. 2015]

¹¹³BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 397-398

¹¹⁴Tamtéž, s. 398-400

účelem byly na Volyň přemístěny nejbojeschopnější skupiny sovětských partyzánů z Běloruska a Východní Ukrajiny. Aby bylo usnadněno získávání podpory místního obyvatelstva, nesměli komunističtí partyzáni projevovat svou podřízenost Moskvě a měli prohlašovat, že bojují za „*suverenní svrchovaný ukrajinský stát s demokratickým zřízením*“.¹¹⁵ V týlu ukrajinských povstalců získali (zejména na bělorusko-ukrajinském pomezí) Sověti své operační zázemí, kde disponovali opevněnými základnami a polními letišti. V červnu 1943 podniklo partyzánské uskupení Sydira Kovpaka diverzní nájezd do Haliče proti naftovým polím v Karpatech, kde v té době žádné ozbrojené síly nacionalistů nepůsobily. Až násilnosti Kovpakových mužů vůči místnímu obyvatelstvu a ukázka neschopnosti německých pořádkových složek zabránit partyzánům v jejich akcích přesvědčily vedení UPA o nutnosti vytvoření vlastních ozbrojených sil i v Haliči. Tak v létě 1943 vznikla Ukrajinská národní samoobrana, která do podzimu 1943 bojovala s ustupujícími zbytky rozbitých sovětských partyzánů.¹¹⁶

Intenzivitu svých akcí v létě 1943 prudce navýšila i UPA a na Volyni došlo k vůbec největším vzájemným bojům, do nichž se po boku Sovětů stále častěji zapojovaly i síly polského podzemí. Za největší boj je považována bitva u Teremné z 25.-27.7. 1943, kdy byly dvěma prapory UPA („Osyp“ a „Kruk“) napadeny opevněné a zaminované sovětsko-polské tábory. Vojáci UPA útočili čelně, přímo proti dobře opevněným obráncům na vyvýšených palebných pozicích s kulometnými hnízdy. Celkem dva dny povstalci neúspěšně napadali sovětské pozice a byli přinuceni nasadit i minomety, než donutili Sověty k nočnímu ústupu a vyklizení oblasti a podařilo se jim tábory obsadit. Ukrajínští povstalci sice utrpěli vyšší ztráty (35 – 250 padlých proti 12 – 100 padlých v souladu s odlišnými zdroji a údaji), podařilo se jim však vyčistit svůj týl od sovětských partyzánů. Partyzánský komisař H. Kuzovkov později prohlašoval, že podobný fanatismus nikdy dříve v boji neviděl a konstatoval, že ukrajínští povstalci bojují lépe a zarputileji než Němci.¹¹⁷

Podzim a zima 1943 se nesly v duchu další eskalace vzájemných prudkých bojů, které nabývaly na brutalitě. Sovětští partyzáni dostali nové instrukce nebrat žádné zajatce a pro výstrahu popravovat i nejaktivnější místní obyvatele, kteří podporují nacionalisty. Při trestných výpravách proti ukrajinským vesnicím podporujícím nacionalisty byly povražděny stovky civilistů. Zajetí důstojníci UPA

¹¹⁵BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 402

¹¹⁶Tamtéž, s. 401-404

¹¹⁷Tamtéž, s. 404-405

byli zpravidla umučeni k smrti, zajatí střelci byli popravováni oběšením. Paměti polské partyzánky Fanny Solomian-Loč vypovídají i o tom, že zajatí členové UPA byli sovětskými partyzány využíváni jako „pokusní králíci“ k nácviku polních chirurgů.¹¹⁸ Obě strany usilovaly o konečné vytlačení svého protivníka z volyňských lesů a intenzita vzájemných bojů převýšila i boje proti německým bezpečnostním jednotkám. Povstalci dosáhli dílčích úspěchů a některé menší oddíly se jim podařilo zničit či zahnat za běloruské hranice, nicméně sovětský partyzánský element zůstal v oblasti stále přítomen, byť podle sovětských hlášení „*padly stovky nejlepších partyzánů*“.¹¹⁹ Blížící se sovětsko-německá fronta přítomnost sovětských partyzánských uskupení na Volyni ještě posílila a umožnila částečné expandování do Haliče.

V zimě 1943 ukrajínští povstalci proti sovětským partyzánům využili taktiku „vykořenění“ spočívající v přerušení zásobovacích linií z venkova. Nacionalisté surově tratali místní obyvatelstvo, které Sovětům pomáhalo, což donutilo komunistické partyzány k vyčlenění velkých sil pouze k zajištění zásobování potravinami. Civilní obyvatelstvo trpělo perzekucemi z obou stran konfliktu a řada „hospodářských akcí“ se zvrhla v bezbřehé rabování a vraždění bezbranných obyvatel. Pro povstalecké velení byly aktivity sovětských partyzánů větší překážkou než omezené německé trestné výpravy, neboť partyzáni znali místní jazyk a podmínky a byli mnohem hůře předvídatelní. Stejně tak sami sovětské velitelé vnímali ukrajinské povstalce za hrozivějšího protivníka než Němce. Sovětský velitel M. Naumov do svého deníku dne 24.12. 1943 poznamenal: „*Modlím se ke svému Bohu, aby Němci před mým příchodem vyhnali banderovské bandy z Kremeneckých lesních masivů a vůbec ze Západní Ukrajiny.*“¹²⁰ K nebezpečnosti nacionalistického hnutí se vyjadřoval i sovětský velitel H. Balyckij: „*...Nepřítel teď sedí v lese, dobře ho zná a z každého křoví na nás může mířit, zabít nás... Jsou hrozivější než německé kárné oddíly, protože znají les mnohem lípe, než my. Vždyť jsou místní. My les, pochopitelně, známe z mapy – víc ne a to zdaleka nestačí.*“¹²¹

¹¹⁸BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 405

¹¹⁹Tamtéž, s. 405-407

¹²⁰KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 205

¹²¹Tamtéž, s. 206

Začátek roku 1944 přinesl kardinální změnu celkové situace. S příchodem Rudé armády a rychlým obsazením Volyně byli ukrajinští povstalci zatlačeni do defenzivy a utrpěli velké ztráty. K velkým sovětským úspěchům přispělo i spojení s polským odbojem, především 27. volyňskou divizí Armiji Krajowé, jejíž členové znali výborně terén a zvyky protivníka. Na 17 000 sovětských partyzánů bylo posláno do německého týlu v Haliči, kde měli provádět diverze a likvidovat základny nacionalistů. Po uzavření sovětsko-polského spojení se velení UPA zaměřilo na získání německé podpory a bylo ochotné s Němci aktivně spolupracovat. Německá materiální pomoc umožnila ukrajinským povstalcům klást na celé Západní Ukrajině zarputilý odpor. Zástupce náčelníka štábu Ukrajinského partyzánského hnutí ohodnotil ve svém radiogramu ze 17.3. 1944 situaci takto: „*Bojuju už ve čtvrté válce, ale nikdy jsem nenarazil na tak nepřátelské prostředí, jako v osvobozených okresech Ternopilské oblasti.*“¹²²

K závěru bojů UPA se sovětskými partyzány došlo na jaře a v létě 1944 v Haliči. Početná partyzánská uskupení překročila frontové linie a zaútočila na místní oddíly UPA. K nejtěžším bojům došlo v oblasti Černého lesa ve Stanislavské oblasti mezi oddíly Vasyla Andrusjaka („Rizun“) a partyzánským uskupením Michaila Šukajeva. Boje probíhaly od dubna 1944 do konce června, kdy byly zbytky zdecimovaných sovětských partyzánů vytlačeny na Západ a nakonec donuceny překročit slovenské hranice. Z původních 1 844 členů Šukajevova uskupení přežilo jen 595 mužů.¹²³ Velká část sovětských partyzánských uskupení byla v létě téhož roku reorganizována pod velení NKVD a opětovně nasazena proti ukrajinským povstalcům v nových bojích.¹²⁴

Celkově lze boje ukrajinských povstalců se sovětskými partyzány označit za sled střídavých úspěchů obou stran, kdy se ani jedné nepodařilo získat zdrcující převahu. Nacionalisté se těšili lepší znalosti terénu a převažující podpoře místního obyvatelstva, komunisté byli zase lépe vyzbrojeni, měli ve svých řadách větší počet vojenských odborníků a zkušených velitelů, navíc mohli počítat i s podporou polského odboje. Právě boje se sovětskými partyzány přinesly ukrajinským povstalcům nedocenitelné zkušenosti ve vedení partyzánské války, které

¹²²BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 409-411

¹²³Tamtéž, s. 412

¹²⁴KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 343

příslušníkům UPA umožnily klást odpor ještě dalších 10 let. Ztráty obou stran nejsou přesvědčivě zdokumentovány, nicméně je pravděpodobné, že obě strany ztratily přinejmenším 1 000 mužů.¹²⁵

1.2.6 POLSKO-UKRAJINSKÝ KONFLIKT (1943-1944)

Polsko-ukrajinský etnický konflikt na Západní Ukrajině v letech 1943-44 je nejčernější kapitolou vzájemného soužití obou národů. Aktivní zapojení Ukrajinské povstalecké armády do tohoto sledu brutálních etnických čistek tvoří zároveň nejkontroverznější kapitolu dějin ukrajinského osvobozenického hnutí. Vzájemná nacionální zášť vyústila v případy bestiálních masakrů srovnatelných s těmi, které ve stejné době probíhaly na území bývalé Jugoslávie a po válce byly definovány jako válečné zločiny.

Po staletí panovaly mezi oběma národy jazykové, kulturní a náboženské rozdíly, které obě etnika obohacovaly, ale i rozdělovaly a byly příčinou řady konfliktů. Po první světové válce oba národy bojovaly za svou nezávislost a dostaly se do sporu ohledně nároků na území Západní Ukrajiny. Ukrajinci byli poraženi a žili pod polskou nadvládou, kterou považovali (zčásti oprávněně) za diskriminační a asimilační – byly zavírány ukrajinské školy, na univerzitách fungovaly procentuelní kvóty pro počty ukrajinských studentů (pod 10% celkového počtu zapsaných studentů) a polský stát vyvíjel značné snahy o polonizaci místní ukrajinské většiny. Krom toho byla na Západní Ukrajině cíleně posilována polská přítomnost usazováním polských osadníků a kolonistů, jež se ze strany státu těšili řadě privilegií. Silové kroky polských bezpečnostních složek v rámci „pacifikací“ a nárůst ukrajinské nevráživosti vůči vládě ve Varšavě celý konflikt dále vyostřovaly.¹²⁶

Druhá světová válka polsko-ukrajinské rozpory ještě prohloubila. Jak Němci, tak Sověti zpočátku favorizovali ukrajinské obyvatelstvo na úkor dříve dominantních Poláků. Na podzim 1939 došlo v sovětské okupační zóně Haliče a Volyně k prvním případům vražd polských velkostatkářů, jež byly zčásti cíleně podporovány sovětskými agitátory. Při následujících perzekucích sovětského režimu vůči Polákům byli Ukrajinci aktivními udavači a pomocníky NKVD, dokud se sami nestali obětmi

¹²⁵BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 412

¹²⁶BOJKO, Oleksandr – GONĚC, Vladimír. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. s. 108-115

stejného sovětského pronásledování.¹²⁷ I nacistický okupační režim vzájemný polsko-ukrajinský antagonismus přizívoval a do června 1941 připouštěl Ukrajincům v Generálním gouvernementu Polsko stejná práva jako ostatním občanům Třetí říše, zatímco Poláci byli pronásledováni. Tato tendence se změnila záhy po vystoupení OUN-B k obnově ukrajinské samostatnosti. Němci vůči oběma národům užívali politiku „rozděl a panuj“, kterou lze charakterizovat následovně – v oblastech, kdy tvořili Ukrajinci menšinu (Generální government Polsko), byli privilegováni na úkor polské většiny, v oblastech, kde tvořili Ukrajinci většinu (Distrikt Galizien a Reichskomisariát Ukrajina), byla naopak privilegována polská menšina. To v obou národech prohloubilo dojem, že jejich protějšek masově kolaboruje s nacisty a přisluhuje okupantům, což výrazně přispělo k počátku vzájemných etnických čistek.¹²⁸

Do vzájemného konfliktu se záhy po vypuknutí druhé světové války dostalo jak ukrajinské, tak polské podzemní hnutí. Mezi oběma stranami panovaly propastné rozdíly v představách o dalším osudu západoukrajinských území – Ukrajinci na nich chtěli vlastní nezávislý stát, Poláci požadovali, aby byla opět začleněna pod obnovené Polsko. Ani jedna ze stran nebyla ochotna činit ústupky a situace dospěla k tomu, že zatímco Němci byli v perspektivách obou odbojových hnutí „dočasným nepřítelem“, sebe navzájem považovali za trvalou hrozbu svých dalších plánů. Události – s ohledem na nacistickou rozdělovací politiku – dospěly k paradoxnímu stavu, kdy polské odbojové hnutí na jednu stranu nekompromisně bojovalo proti Němcům v Generálním gouvernementu Polsko, zároveň ale v Haliči a na Volyni zaujímalo vůči nacistům pasivní postoj a zaměřovalo se především na likvidaci nacionalistů, k čemuž získávalo sovětskou a nečasto i německou podporu, zatímco ukrajinské odbojové hnutí bylo po počátečním koketování s nacistickým režimem postaveno do pozice nepřítele a zároveň nikdy nepřestalo bojovat proti Sovětskému svazu.¹²⁹

Bezprostřední začátek krvavého etnického konfliktu byl podmíněn řadou faktorů, bez kterých by se nemohl realizovat. Byla jimi domnělá i skutečná příkoří ze

¹²⁷KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 224-225

¹²⁸BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 432-433

¹²⁹Tamtéž, s. 433-434

strany druhého etnika (služba v německé pomocné policii, pronásledování za ilegální činnost a vymáhání rekvizic v polských/ukrajinských vesnicích), počátek aktivit sovětských partyzánů na Volyni (ke kterým se obě etnika zaujala odlišné postoje), formování a počátek aktivit ozbrojených odbojových skupin na podzim 1942 a v neposlední řadě další kolonizační kroky německé okupační správy, které iniciovaly první masové vraždění.¹³⁰

Na přelomu let 1942-1943 byla německými orgány na území oblasti Chelmu na Zakerzoní naplánována praktická realizace ukázky budoucích německých kolonizačních programů pro Východní Evropu. Z celkem 116ti obcí v Zamošském a Hrubieszówsském okrese mělo být vystěhováno 111 000 ukrajinských a polských obyvatel, jejichž místa měli zaujmout němečtí kolonisté a holandští osadníci. Jelikož si byli nacisté vědomi hrozbou útoků polského podzemí, mělo být vnější okolí kolonie osídleno Ukrajinci. Německé přesídlovací akce trvaly od listopadu 1942 do února 1943 a do řad polského odboje přivedly desetitisíce lidí odhodlaných k pomstě. Právě zde začala první vlna vzájemných krvavých etnických čistek. V lednu 1943 poslali polští odbojáři exilové vládě v Londýně hlášení o stavu věcí: „*Akci vysídlení Poláků provádělo Gestapo rukama Ukrajinců (...) Nejbližší dny a noci mohou provázet silné potoky krve a jasné záře požárů.*“¹³¹ Od prosince 1942 do března 1943 docházelo v oblasti Chelmu k případům brutálních útoků polských partyzánů proti ukrajinskému obyvatelstvu. Byly vypáleny desítky vesnic, přičemž v některých případech docházelo k bizarním situacím – ve vsi Peresolovyči, vypálené na Štědrý den, měli nad povražděnými vesničany polští ozbrojenci zpívat vánoční koledy.¹³² K další vlně vraždění docházelo od jara 1943 a způsobilo exodus místního ukrajinského obyvatelstva za řeku Bug na území Volyně, kde jejich zážitky silně ovlivnily nálady místního obyvatelstva vůči polské menšině a vyprovokovaly nejkrvavější etapu vzájemné konfrontace – masové vraždění na Volyni. Celkový počet obětí polských útoků v oblasti Chelmu dosahuje 7 000 mrtvých a 20 000 vyhnaných ukrajinských obyvatel.¹³³

Příval běženců ze Zakerzoní na Volyň zhoršil již tak výrazné polsko-ukrajinské napětí, které nebylo německou okupační správou nijak mírněno a Němci jej naopak

¹³⁰BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 434-435

¹³¹Tamtéž, s. 435-436

¹³²Tamtéž, s. 436

¹³³Tamtéž, s. 459

účelově užívali k oslabení své potencionální opozice. Říšský komisař Erich Koch vyjádřil téhož roku svá stanoviska slovy: „*Musíme dosáhnout toho, aby Polák při setkání s Ukrajinцем, ho chtěl zabít, a naopak aby Ukrajinec při setkání s Polákem, též hořel touhou zabít ho.*“¹³⁴ Němečtí okupační představitelé na veřejných setkáních vyzývali Ukrajince, aby „bili Lachy“ a výběrem potravinových rekvizic v polských vesnicích pověřovali především příslušníky ukrajinské pomocné policie. Po masových dezercích ukrajinských policistů k UPA byly na Volyň náhradou přesunuty prapory polské pomocné policie z Generálního gouvernementu, které byly stejným způsobem užívány proti ukrajinským vesnicím.¹³⁵

S rozvojem ozbrojených akcí ukrajinských povstalců na Volyni na jaře 1943 přerostly útoky na Poláky působící v německých bezpečnostních složkách a okupační správě v sérii plošných útoků proti polským vesnicím. Ukrajínští povstalci odůvodňovali své útoky motivem pomsty za masakry Ukrajinců v Chelmské oblasti, kolektivním trestem za spolupráci s nacistickou okupační správou a aktivní podporou sovětských partyzánů, přičemž tyto „akty pomsty“ nebyly vedeny konkrétně, nýbrž podle principu kolektivní viny. Podle polských materiálů byli prvními iniciátory masakrů právě velitelé UPA, nicméně k útokům se stále častěji připojovaly davy místního obyvatelstva vybavené kosami, vidlemi, sekerami a noži, kteří s pomocí ukrajinských povstalců vraždili své polské sousedy – mimo jiné i z majetkových důvodů přerozdělení polských pozemků – což dávalo konfliktu obzvláště brutální charakter. Většinou byly vražděny celé polské rodiny a v některých případech i jejich ukrajínští sousedé, aby nemohl o masakrech nikdo podat svědectví.¹³⁶ Hluboce zakořeněnou nenávist podtrhuje i účast duchovenstva, které vyjadřovalo vůči masakrům souhlas a v některých případech se na nich i aktivně podílelo – vě městě Čortoryjsk na Volyni pravoslavní kněží vlastnoručně zavraždili 17 Poláků.¹³⁷ Mezi Poláky se šířila obrovská panika, kterou Ukrajinci podněcovali fámami o tom, že „*na Velikonoce budou barvit kraslice v polské krvi*“.¹³⁸

Polské obyvatelstvo reagovalo na bezprecedentní akty násilí uchýlením se do měst a větších vesnic, kde vznikala s podporou polského odboje a sovětských partyzánů místní domobrana. Vesnice byly opevňovány pásmy obranných postavení

¹³⁴BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 438

¹³⁵Tamtéž, s. 438-439

¹³⁶KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 243-260

¹³⁷KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskij nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 129

¹³⁸BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 440

a vyzbrojovány dříve získanými zbraněmi, tajnými dodávkami od polských policistů a v některých případech i samotnými Němci (zejména vesnice aktivně dodávající potraviny a zásilky okupační správě). Do léta 1943 vzniklo na Volyni přes 100 silně opevněných základen, kde se zdržovaly desetitisíce polských vesničanů – mezi největší patřilo Przebraže u Lucka, Huta Stepańska a Stara Huta u Kostopole, Panska Dolyna u Dubna, Zasmuky u Kovelu a Bilyn u Volodymyru-Volyňského.¹³⁹ Řada těchto základen se stala výchozím bodem pro následné polské odvetné akce proti ukrajinským vesnicím. Odvetné akce zahájili i příslušníci polské policie v německých službách, kterým byla podle sovětských hlášení „*dána naprostá volnost v krocích vůči ukrajinskému obyvatelstvu*“.¹⁴⁰

S rostoucími vojenskými aktivitami Němců proti UPA v létě 1943 došlo ze strany UPA k několika pokusům o dosažení vzájemného kompromisu s Poláky a zastavení nepřátelských akcí. Bylo podniknuto několik výzev k polskému obyvatelstvu, aby opustilo své pozice v pomocné policii a německé administrativě, kam ze strachu z ukrajinských akcí mířilo stále více lidí. Tyto výzvy ale nebyly z řady objektivních i subjektivních důvodů vyslyšeny. Neúspěchem skončila i tajná jednání ze 7.7. 1943 mezi zástupci Ukrajinské povstalecké armády a polské Armiji Krajové ve Svynarském lesním masivu na Volyni – před konáním další schůzky byli polští delegáti povražděni neznámými pachatelí. Z vražd byli okamžitě obviněni Ukrajinci (přestože existují hypotézy o akci sovětské rozvědky usilující o další vystupňování polsko-ukrajinské konfrontace) a v průběhu léta 1943 dospěl konflikt do své nejkrvavější fáze, kdy došlo i k zvýšenému počtu polských odvetných akcí.¹⁴¹

Ukrajinské vední vidělo v přítomnosti polských domobranných základen ve svém zázemí hrozbu pro svou další činnost, ohrožení pro místní ukrajinské obyvatelstvo a po krachu veškerých snah o domluvu rozhodlo, že mají být všichni Poláci z Volyně vyhnáni na západ od řeky Bug. Vesnice a základny domobrany měly být vypalovány a obyvatelstvo vyháněno – zabíjení mělo být prováděno pouze v případech, že budou Poláci klást „odpor“. Tento odpor byl však klasifikován různě a tak byly většinou společně s vesnicemi na místě vraždění i místní obyvatelé – nezřídka upalování v kostelích či stodolách.¹⁴² O tom, že se ukrajinským povstalcům

¹³⁹KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 263-265

¹⁴⁰BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 441

¹⁴¹Tamtéž, s. 442-445

¹⁴²Tamtéž, s. 445-447

vymkla situace z rukou svědčí i instrukce haličského vedení OUN-B z května následujícího roku, které opakovaně zdůrazňovaly, že polské obyvatelstvo nemá být vyvražďováno plošně: *"S ohledem na oficiální stanovisko polské vlády ve věci spolupráce se Sověty, je nutné z našeho území Poláky odstranit. Žádám, aby to bylo chápáno takto: přikázat polskému obyvatelstvu, aby se přestěhovalo na čistě polská území. Pokud takto neučiní, tehdy vysílat ozbrojené skupiny, které budou likvidovat muže, a domy i majetky pálit (rozebírat). Ještě jednou upozorňuji na to, aby byli Poláci vyzýváni opustit území a až poté likvidováni, nikoliv naopak (prosím, aby tomuto byla věnována zvláštní pozornost)."*¹⁴³

K vystupňování polských odvetných akcí došlo na přelomu roku 1943-1944, kdy na Volyň rychle postupovala Rudá armáda. Jak polské, tak ukrajinské podzemí usilovalo o získání nejlepších výchozích podmínek k získání záruky poválečné legitimizace svých nároků na západoukrajinská území, přičemž polskému hnutí výrazně pomohlo zvýšení početních stavů sovětských partyzánů v oblasti, kteří působili jednotkám UPA stále větší potíže a umožnily na jaře 1944 převzít polské Armiji Krajowé (dosud podnikající spíše lokální odvetné akce) k široké ofenzívě proti ukrajinským základnám i vesnicím na Volyni. Nově zformovaná 27. volyňská divize Armiji Krajowé dostala příkazy vést „nemilosrdnou a tvrdou odvetnou válku“, jež byla ve svém důsledku srovnatelně brutální a přenesla se z Volyně i do Haliče a Zakerzoní. Přenesení vzájemných bojů mimo volyňská území souviselo s taktickými plány polského podzemí, jejichž cílem bylo uchování své vojenské přítomnosti na Volyni a proražení koridoru vedoucího z Polska do Haliče napříč ukrajinskými etnickými územími. Celá jarní kampaň polského podzemí (Akce Bouře - „Burza“) měla vyvrcholit obsazením Lvova a vyhlášením obnoveného polského státu před příchodem Sovětů.¹⁴⁴

V jarních měsících roku 1944 došlo k novým krvavým útokům polského podzemí proti ukrajinskému obyvatelstvu Zakerzoní, kde dosud síly UPA nepůsobily a tak měly polské formace (kromě Armiji Krajowé zde působily nacionalistické Narodowe Sily Zbrojne a radikální Bataliony Chlopskie) volné ruce k odvetným útokům za masakry na Volyni a „etnickému vyčištění“ koridoru ke Lvovu. Souběžně zahájila diverzní komanda Armiji Krajowé („Kierywnictwo Dywersji“ -

¹⁴³KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 278

¹⁴⁴BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 451-455

„Kedyw“¹⁴⁵) útoky proti ukrajinskému obyvatelstvu v dosud poměrně stabilní Haliči.¹⁴⁵ Ukrajinské povstalecké vedení reagovalo různými protiakcemi. V Zakerzoní vznikl v létě 1944 nový taktický celek UPA, polský průlom do Haliče byl zastaven, vytlačen za řeku Solukija a na frontě dlouhé 100 km probíhaly tvrdé boje, které skončily lokálními porážkami Armiji Krajowé a definitivním usazením ukrajinských povstalců na ukrajinských etnických územích západně od řeky Bug. V Haliči došlo k masakrům a vyvraždování Poláků srovnatelným s přechozím dním na Volyni, přičemž nejhorší situace panovala v Ternopolském vojvodství, kde původně tvořili Poláci 40-45% populace. Vlivem bojů a vyhánění obyvatelstva se polské obyvatelstvo Haliče v různých okresech snížilo o 20-95% celkového stavu.¹⁴⁶

Vzájemné polsko-ukrajinské boje s celého území Západní Ukrajiny Rudou armádou koncem léta 1944 postupně utichly. Až příliš pozdě oběma odbojovým hnutím došlo, že Sovětský svaz nemá sebemenší zájem na tom, aby o osudu osvobozených území rozhodoval kdokoliv jiný než samo sovětské vedení v Moskvě. Velením UPA byly vydány rozkazy k zastavení dalších bojových akcí a do léta 1945 byly (s výjimkou Zakerzoní) vzájemné boje všeobecně zastaveny. Jak Poláci, tak Ukrajinci se nedočkali splnění svých cílů v podobě, za kterou neváhali páchat neospravedlnitelně bestiální a kruté činy. Deziluze se zrady velmocí vykrytalizovala v další, tentokrát protikomunistické odbojové akce, kterých se obě odbojová hnutí v řadě případů účastnila bok po boku.¹⁴⁷

Jak ukrajinská, tak polská historiografie udává často zcela přehnané počty obětí vzájemných etnických čistek se zjevnou snahou co nejvíce snížit počet obětí druhé strany a vylíčit sebe sama jako jedinou oběť. Nejnovější výzkumy potvrzují, že polských obětí bylo více, je však vždy nutné popisovat konkrétní stav v konkrétních oblastech. Celkem přišlo během etnických čistek v Zakerzoní, Haliči a Volyni v letech 1942-1944 o život nejméně 55 – 60 000 Poláků (35 – 40 000 na Volyni, 20 000 v Haliči) a více než 425 000 Poláků bylo vyhnáno ze svých domovů (125 000 z Volyně, 300 000 z Haliče). Ukrajinci přišli o 21 – 24 000 mrtvých (6 – 7 000 v Zakerzoní, 10 – 12 000 na Volyni, 5 000 v Haliči) a 20 000 vyhnaných ze Zakerzoní. Nepoměr v počtech běženců lze vysvětlit tím, že vyhánění Poláci byli většinou

¹⁴⁵KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskykh nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 278

¹⁴⁶Tamtéž, s. 455-458

¹⁴⁷KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 256-261

kolonisté, kteří byli na ukrajinských etnických územích krátce, zatímco Ukrajinci v Zakerzoní neznali jiné prostředí a neměli se kam jinam v případě ohrožení uchýlit.¹⁴⁸

1.2.7 BOJE v ZAKERZONÍ (1945-1947)

Nově vymezené hranice Sovětského svazu a poválečného Polska koncem roku 1944 znamenaly rovněž etnické hranice ukrajinského a polského národa a staly s konečnou platností ukončily více než 600 let trvající společné polsko-ukrajinské soužití. Poláci byli zbaveni svých nároků na Západní Ukrajinu, Ukrajinci přišli o svá historická území u měst Chelm, Przemyśl, Brest, Drohočyn, Turiv, Pińsk, Jaroslaw a Sanok (souhrnně označeny jako Zakerzoní. Polská komunistická vláda uzavřela v září 1944 dohodu se Sovětským svazem o „dobrovolné výměně obyvatelstva“. Dobrovolný charakter však nevydržel dlouho a počátkem roku 1945 bylo oběma stranami přistoupeno k nátlakovým akcím, které měly donutit váhající menšiny k odchodu. Na území poválečného Polska bylo ze Západní Ukrajiny postupně vystěhováno 800 000 Poláků, v Zakerzoní se měla odsunu do Sovětského svazu podrobit ukrajinská menšina čítající 650 000 lidí.¹⁴⁹

Ukrajinské obyvatelstvo Zakerzoní ale odmítalo svá odvěká území opustit a k repatriaci do SSSR dobrovolně dostavila jen malé množství lidí. Na jaře 1945 proto sáhly polské úřady po donucovacích prostředcích a za spolupráce orgánů státní bezpečnosti, vnitřního vojska, sovětské NKVD, místních kriminálních elementů a zbývajících částí protikomunistického odboje podnikly sérii útoků na ukrajinské vesnice v Zakerzoní, které připravily o život 3 000 lidí.¹⁵⁰ Místní oddíly UPA, které v oblasti operovaly od jara 1944 vystoupily na ochranu svých krajanů a otevřely poslední krvavou kapitolu polsko-ukrajinského konfliktu. Ukrajínští povstalci napadali stanoviště a služebny polských bezpečnostních složek, agitovali mezi místním obyvatelstvem aby nepodléhalo polským nátlakovým akcím, mařili vysídlovací kroky polské komunistické vlády a provedli několik odvetných útoků proti polským vesnicím, kterými donutili příslušníky polského protikomunistického odboje k zastavení dalších bojů a společnému vyjednávání.¹⁵¹

¹⁴⁸BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 459

¹⁴⁹Tamtéž, s. 557-560

¹⁵⁰KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 292-293

¹⁵¹KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 196

Polská komunistická vláda totiž nevyhlásila válku jen ukrajinským povstalcům, nýbrž i zbytkům příslušníků prolondýnské Armiji Krajowé, která se odmítala podřídit poválečnému uspořádání ve své vlasti a nastolení loutkového režimu ovládaného Moskvou. Polský protikomunistický odboj byl v létě 1945 přetransformován v organizaci Wolność i Niepodległość (WiN) a zahájil jednání o možné spolupráci s Ukrajinskou povstaleckou armádou v Zakerzoní. Vyjednávání byla provázena velkou nedůvěrou obou stran a těžko potlačovanou záští obou uskupení, která proti sobě donedávna vedla zničující válku. Přes tuto nedůvěru byl momentální zájem pomoci v boji proti komunistické nadvládě přednější a obě strany na přelomu dubna a května 1945 zahájily rozhovory o spolupráci, jak výstižně shrnuli příslušníci WiN ve své výzvě z léta 1945: *"... Nebudeme se dnes zabývat tím, kdo zavínil to, že jsme se navzájem ocitli v nepřátelských táborech... Dnes je na to potřeba zapomenout... Vyzýváme vás, abyste shromáždili a sjednotili své síly s našimi silami ke společnému boji."*¹⁵² Po sérii lokálních jednání a místních dohod o vzájemném neútočení i omezené pomoci došlo dne 18.5. 1946 ke klíčové konferenci na statku Mentke v Hrubieszówskému okrese. Obě strany zde výrazně posílily společnou činnost – byly vymezeny sféry vlivů obou formací, domluvena společná materiální pomoc a péče o raněné a odsouhlaseny cíle koordinovaných útoků proti komunistickým institucím. Největšího věhlasu a úspěchu dosáhl společný útok UPA a WiN na okresní město Hrubieszów ze 28.5. 1946, kdy se podařilo osvobodit politické vězně a zlikvidovat administrativní budovy ve městě.¹⁵³ Celkově nelze spolupráci UPA a WiN označit za bezproblémovou, nicméně na jistý čas umožnila uklidnění situace na Zakerzoní, jakkoliv neměla podle žádné ze stran dlouhodobé naděje na úspěch: *"Poláci dobře vědí, že s Ukrajinci nikdy nebude vybudován bratrský svazek na platformě rovného s rovným, vykládají si naše nynější dobré vztahy jako momentální záležitost. Bez ohledu na to, že politici z 'WiN' se navenek snaží být dobrými přáteli a projevovat nám porozumění, ve skutečnosti nedělají vůbec nic pro to, aby svůj národ připravili na pevné spojení s námi. Na každém kroku, ať už v podzemních letácích, v písničkách, či v soukromém hovoru, všude projevují velké pretezne vůči západním oblastem Ukrajiny a věří v to, že tyto země budou jejich."*¹⁵⁴

¹⁵²KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 255-256

¹⁵³Tamtéž, s. 261

¹⁵⁴KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 293

Zdánlivý klid na Zakerzoní skončil v září 1945. Polská vláda, zaskočena „sňatkem z rozumu“ mezi UPA a WiN a rozhořčena neúspěchem vysídlovacích akcí na Zakerzoní poslala do oblasti 3 pěší divize polské armády které měly místní obyvatelstvo donutit k odchodu – oddíly byly navíc záměrně formovány z bývalých běženců z Haliče, Volyně a Vilna. Polští vojáci k zastrašení ukrajinské menšiny vypalovali vesnice, mrzačili a vraždili. Vystrašení obyvatelé byli naháněni k vlakům, nakládáni do dobytčích vagonů a nezřídka olupováni o poslední zbytky cenností. Běžencům nebyly poskytovány ani minimální životní potřeby.¹⁵⁵ Ukrajínští nacionalisté na Zakerzoní přepadali polské trestné oddíly, ničili železnice, rozháněli vysídlovací komise a podnikali další odvetné akce proti polským vesnicím. Polské úřady v odvetě zahájily rozsáhlé vojenské operace s nasazením tanků a letectva. Obě strany stupňovaly brutalitu svých akcí – za každých 5 padlých měli Poláci zastřelit 50 – 70 lidí pro výstrahu či vypálit jednu vesnici. Ukrajínští povstalci začali za trest praktikovat hromadné odstrašující popravy desítek zajatých polských vojáků. Zpočátku slabé a chronicky nevybavené polské jednotky začaly na začátku roku 1946 získávat převahu a do konce platnosti polsko-sovětské přesídlovací dohody v červenci 1946 bylo ze Zakerzoní do SSSR vysídleno celkem 482 661 lidí. Na Zakerzoní zůstalo přibližně 140 000 příslušníků ukrajinské menšiny, kterou však již Sovětský svaz odmítal přijmout na svém území a která svou podporou umožňovala pokračování působení Ukrajinské povstalecké armády v Zakerzoní.¹⁵⁶

Pro polský stát představovaly zbytky UPA v Zakerzoní (nepřesahující 2 000 mužů) a zbytky ukrajinské menšiny nevyřešený problém. Dne 23.3. 1947 byl během silničního přepadu u obce Jablonky nedaleko Baligródu povstalci ze sotni „Chrin“ zabit náměstek polského ministra obrany, generál Karol Świerczewski. Napjatou vnitropolitickou situaci v zemi dosud silně ovlivňoval dojem ze zmanipulovaných voleb z ledna 1947 a bylo zapotřebí zaměřit pozornost polské veřejnosti jiným směrem. Právě smrt populárního vojáka a polského hrdiny se stala záminkou ke zburcování celé polské společnosti a umožnila realizaci konečného vysídlení zbytků ukrajinské populace ze Zakerzoní. Po celém Polsku byly slouženy mše k památce Świerczewského a polská armáda v čele s maršálem Mychalem Rolou-Żymierskim přísahala ukrajinským povstalcům pomstu. Polský komunistický vůdce Wladyslaw

¹⁵⁵VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 302-308

¹⁵⁶KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 262

Gomulka na generálově pohřbu doslova hřimal: *"Zahynul kulkou hitlerovských landsknechtů z UPA, ke kterým se s opovržením a nenávistí staví jak polský, tak i ukrajinský národ... Pomstíme tvou smrt! Vyhubíme za tvoji smrt! Vyhubíme a zničíme do posledního všechny fašistické zbytky ať se nacházejí kdekoliv!"*¹⁵⁷

Ke konečné likvidaci ukrajinského elementu v Zakerzoní bylo vysláno 15 pluků pravidelné polské armády, 1 divize vnitřní bezpečnosti KBW (Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrzznego), 1 pluk sapérů, 1 transportní pluk, speciální oddíl policie, 4 obrněné vlaky a letecký oddíl – celkem přes 20 000 mužů. Sověti pomohli nasazením 1 tankové divize ze Lvovské oblasti, speciálními protipovstaleckými oddíly a zablokováním polsko-sovětské hranice pohraničním vojskem. Operace dostala název Akce Visla a započala nad ránem 28.4. 1947.¹⁵⁸ Do konce léta 1947 bylo ze Zakerzoní vystěhováno 140 575 Ukrajinců, kteří byli rozptýleni do polského vnitrozemí a nových území polského státu připojených po porážce nacistického Německa („Ziemia Odzyskane“ - západní část Polska a pobřeží Baltského moře). Pro osoby odporující polskému vysídlení byl zřízen koncentrační tábor v Jaworzne, kde bylo uvězněno 3 870 lidí (z nich 700 žen).¹⁵⁹ Zbytky ukrajinských povstalců nemohly bez podpory místního obyvatelstva v pustém kraji čelit rozsáhlým pátracím akcím a od vrchního velitele UPA Romana Šuchevyče dostali příkaz ukončit svou činnost v Zakerzoní. Větší část zbylých oddílů měla přejít hranice na území SSSR a pokračovat v boji, menší část byla pověřena úkolem přejít 1 500 km dlouhou cestu na Západ a podat svědectví o boji Ukrajinské povstalecké armády proti komunistickému režimu. Do podzimu 1947 byly všechny aktivity UPA v Zakerzoní ukončeny. Vojenskými polními soudy bylo k smrti odsouzeno 372 povstalců.¹⁶⁰

1.2.8 BOJE proti SOVĚTŮM (1944-1956)

Nejnáročnější a nejdéle trvajícím obdobím působení Ukrajinské povstalecké armády byl boj proti Sovětskému svazu trvajícím od roku 1944 do 2. poloviny 50. let. Sovětská rozvědka věnovala od roku 1943 aktivitám UPA soustavnou pozornost a shromažďovala informace a hlášení od sovětských partyzánských sil na Volyni. Když byla v dubnu 1943 zřízena kontrarozvědka SMERŠ, byl jako jeden z jejích

¹⁵⁷KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 263

¹⁵⁸Tamtéž, s. 263-264

¹⁵⁹Tamtéž, s. 264

¹⁶⁰VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 308

hlavních cílů definován i boj s ukrajinským nacionalismem. Byla zahájena propagandistická kampaň jež měla diskreditovat UPA a vžila se označení „ukrajinský buržoazní nacionalismus a „ukrajinsko-německý nacionalismus“. Nikita Sergejevič Chruščov v únoru 1944 na adresu UPA před Parlamentem USSR prohlásil: *"Ukrajinské nacionalisty nazýváme ukrajinsko-německými, protože jsou věrnými psy a pomocníky Němců v porobě ukrajinského lidu."*¹⁶¹

Povstalečtí velitelé si byli vědomi nebezpečí, jaké znamenal přechod frontových jednotek Rudé armády přes území kontrolovaná UPA s počátkem roku 1944. Byly vydány zvláštní instrukce, které zakazovaly vedení aktivních bojů proti Sovětům (vyjma nutné sebeobranu), nařizovaly rozpuštění větších oddílů a rozptýlení mužstva po vesnicích a osadách, uchýlení jednotek do hloubi lesních masivů a přečkání přechodu fronty.¹⁶² Vojáci Rudé armády se na Volyni setkávali s propagandistickým úsilím nacionalistů – na zdech domů byla protiválečná a protisovětská hesla a byly šířeny agitační letáky, které měly prosté rudoarmějce obeznámit s cíli ukrajinských povstalců a vzbudit sympatie. V případech, kdy došlo ke střetům hůře připravených a organizovaných povstalců se zkušenými frontovými oddíly, utrpěla UPA vážné neúspěchy, které negativně ovlivňovaly morálku mužstva.

S přechodem prvosledových jednotek dále na Západ ukrajinští nacionalisté začali soustředěnými útoky napadat sovětský týl, kde působili obrovské potíže – jen v týlu 13. sovětské armády 1. ukrajinského frontu provedli od ledna do dubna 1944 přes 550 ozbrojených akcí.¹⁶³ Pouze do února 1944 bylo v Rovenské oblasti zabito 439 sovětských vojáků. Velitel 1. gardového tankového sboru Michail Katukov ve svých vzpomínkách popsal situaci způsobenou útoky ukrajinských povstalců v sovětském týlu takto: *„V těch zimních měsících nám hodně problémů způsobily banderovské bandy. Na pravidelné jednotky samozřejmě útočit neriskovali, ale napadali náš týl. Podnikali diverze, prováděli zrádné útoky ze zálohy. Bylo nutné vyčlenit část bojových jednotek k boji s ozbrojenými bandami, posílit ostrahu komunikací, nemocnic, týlových zařízení. A ani to banderovce neodradilo. V oblastech přesunů našich vojsk řádili ještě víc než předtím. (...) Obětí podlých rukou banderovců se stal i velitel tankových a mechanizovaných vojsk Prvního*

¹⁶¹KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 146-151

¹⁶²KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskykh nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 210

¹⁶³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 152-153

ukrajinského frontu, generál-poručík tankových vojsk Andrej Dimitrijevič Števněv.“¹⁶⁴ Pouhý měsíc po smrti generála Števněva byl v boji s ukrajinskými povstalci zabit další věhlasný sovětský velitel – generál Nikolaj Fjodorovič Vatutin, který byl dne 29.2. 1943 se svou kolonou přepaden povstaleckou léčkou mezi obcemi Tysovyj a Myljatyn. Kulka z kulometu způsobila sovětskému generálovi těžké zranění pravé nohy na jehož následky dne 15.4. 1944 v Kyjevě zemřel.¹⁶⁵

Od března 1944 převzaly hlavní zodpovědnost za likvidaci ukrajinského povstaleckého hnutí oddíly NKVD. Na Západní Ukrajinu byly přesunuty trestné oddíly ze Severního Kavkazu o počtu 26 304 mužů doplněné muži 2 střeleckých brigád, tankového praporu a 5ti obrněných vlaků. Pravidelné jednotky Rudé armády byly proti UPA dále nasazovány jako podpůrné síly a zálohy. Velká povstalecká uskupení byla obtížně manévrovatelná a Sovětům se jich řadu podařilo obklíčit – prakticky byly zničeny zbytky UPA-Jih, které operovaly v málo zalesněném terénu a byly snadno vypátratelné. Ve Stanislavské oblasti byly v květnu 1944 obklíčeny 2 prapory UPA oddíly 2 divizí Rudé armády – oba prapory byly bezmála rozbity a ztratily přes 200 mužů. K jednomu z nejúspěšnějších bojů UPA došlo na konci srpna 1944 u vsi Božykiv v Ternopilské oblasti – do léčky zde padl spojařský prapor 1 331. pluku, který byl zcela obklíčen, zničen a přežilo z něj pouze 11 mužů (jelikož měly prapory Rudé armády mezi 300 – 570ti muži, lze předpokládat, že padlo nejméně 289 sovětských vojáků).¹⁶⁶

Operativní štáb NKVD pověřený bojem NKVD proti ukrajinským povstalcům zahájil masivní akce k odhalení a likvidaci nacionalistických sil. Při stovkách razíí kontrarozvědky SMERŠ na jaře 1944 bylo zatčeno 16 650 lidí a odhaleno téměř 1 000 nelegálních skladišť UPA.¹⁶⁷ V rozmezí 21.-27.4. 1944 došlo v lesních masivech u vesnice Hurby na jihu Rovenské oblasti k největší bitvě v historii ukrajinských povstalců. Za účelem naplánovaného rejdu na Východní Ukrajinu se zde shromáždilo 4 – 5 000 příslušníků UPA, o kterých se záhy dozvěděla sovětská rozvědka. Do oblasti bylo vysláno 15 000 příslušníků NKVD a Rudé armády (hlášení UPA udávající

¹⁶⁴BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 414

¹⁶⁵Tamtéž, s. 414

¹⁶⁶KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 212

¹⁶⁷Tamtéž, s. 154-155

počty 25 – 30 000 mužů) podporovaných dělostřelectvem, letectvem, jízdou a 15ti tanky. Lesní prostory byly vystaveny celodennímu dělostřeleckému ostřelování a leteckému bombardování následovanému opakovanými útoky proti pozicím UPA v nichž byly zničeny také 2 nasazené sovětské tanky. Povstalci byli postupně vytlačováni (několikrát došlo i na kontaktní boj muže proti muži) a část jejich sil byla odříznuta. Primární cíl se Sovětům ale splnit nepodařilo – hlavní síly povstalců ve 3 skupinách v noci pronikly z obklíčení a unikly dalšímu pronásledování. Sověti ukořistili 1 letadlo, 7 děl, 15 minometů, 42 kulometů, 31 samopalů, 298 pušek, 5 motocyklů, 120 vozů, 129 koní a 56 tun obilí. V bojích bylo zabito a zajato minimálně 400 příslušníků UPA a několik stovek členů NKVD a Rudé armády.¹⁶⁸

Nacionalistické síly byly velkou překážkou při osvobození regionu Rudou armádou v létě 1944 a následné obnově sovětské vlády nad daným územím. Fakticky byly zmařeny sovětské plány o přesunutí sovětských partyzánských sil a výsadkářů do týla německých armád v Haliči. Neutuchajícími případy zásobovacích tras v zázemí sovětských armád společně s narušováním mobilizační kampaně pro doplnění stavů Rudé armády na Západní Ukrajině bylo sovětské velení přinuceno k vyčleňování větších vojenských sil k ostraze strategických tras a objektů.¹⁶⁹ Na Západní Ukrajinu byly vypraveny další posily NKVD a protipartyzánských sil, jejichž celkové počty na podzim 1944 tvořily přinejmenším 70 000 mužů. UPA podnikala série útoků na města (zejména v Karpatech), při nichž byly ničeny ubikace NKVD a osvobození vězňů. Častou metodou boje byly vraždy představitelů komunistických struktur a sabotáže v průmyslu a zemědělské produkci.¹⁷⁰

Sovětské bezpečnostní orgány reagovaly novými protipovstaleckými opatřeními – z řad místního obyvatelstva byly formovány protipovstalecké „stíhací prapory“, které měly využívat svých znalostí terénu a zvyklostí povstalců – velké procento mužstva tvořili příslušníci polské národnosti. Do konce roku 1944 měly tyto formace (lidově nazývány „strybky“ - zkratka výrazu „istrebytělnyje bataljony“) 25 000 mužů.¹⁷¹ Do protipovstaleckého boje byli opětovně nasazeni i bývalí sověští partyzáni, kteří se již na Volyni a v Haliči s UPA střetli a nyní byli začleněni k pomocným skupinám NKVD. Kromě toho Sověti využívali širokou síť informátorů a

¹⁶⁸BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 417-419

¹⁶⁹KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 216

¹⁷⁰Tamtéž, s. 329-337

¹⁷¹KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 184-193

udavačů, především z řad zaměstnanců hospodářských a státních institucí, železničářů a učitelů, kteří byli na Západní Ukrajinu pracovníčně přidělováni z východních oblastí Ukrajiny.¹⁷² Dalším velmi účinným prostředkem protipovstaleckého boje byly speciální skupiny - „specgrupy“ – z řad bývalých členů UPA (kteří buď dobrovolně dezertovali, anebo byli zajati a výměnou za spolupráci se Sověty jim bylo přislíbena odpuštění trestů) a speciálně vycvičených příslušníků NKVD, kteří vytvářeli falešné skupiny vydávající se za UPA, které působily chaos v povstaleckých řadách, terorizovaly místní obyvatelstvo, působily zmatek a likvidovaly vysoce postavené povstalecké velitele. V několika případech byli ke spolupráci s NKVD získáni i někdejší vysocí velitelé UPA, jejichž činnost proti svým někdejšími spolubojovníkům způsobila povstaleckému hnutí obrovské ztráty – známý přeběhlík, Petro Vlasjuk („Voron“) který velel na Volyni praporu UPA, byl za svou pozdější činnost proti UPA dokonce navržen na udělení Řádu rudého praporu.¹⁷³

Velitelé NKVD po náročných a vyčerpávajících bojích v průběhu roku 1944 přehodnocovali svou taktiku boje proti ukrajinským povstalcům. K porážce povstalců na začátku roku 1945 měla napomoci rozsáhlá blokáda lesních masivů ve Lvovské, Stanislavské, Ternopilské, Drohobyčské, Černiveské, Rovenské a Volyňské oblasti, které byly kompletně obklíčeny velkými uskupeními NKVD, pohraničních vojsk, stíhacích praporů, skupin bývalých partyzánů a oddílů Rudé armády. K nejtvrdějším bojům došlo v okolí Kosmači v Karpatech, která měla přezdívku „banderovská pevnost“ - v léčce na konvoj posíl NKVD zde byl zabit i generálmajor NKVD Nikolaj Děrgačov.¹⁷⁴ Povstalci utrpěli bolestivé ztráty, ale zůstávali bojeschopní a proto byla do června 1945 provedena nová blokáda a řada rozsáhlých pročešávacích akcí v oblastech působení povstalců. Do protipovstaleckých akcí byly znovu zapojeny i jednotky Rudé armády z Lvovského a Karpatského vojenského okruhu, které vysílaly speciální mobilní skupiny a rozmísťovaly posádky k ochraně měst a vesnic.¹⁷⁵

¹⁷²KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 320

¹⁷³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 183-184

¹⁷⁴BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 424

¹⁷⁵VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 289-290

Sověti pokračovali v posilování své agenturní sítě, která v létě 1945 disponovala 175ti rezidenty, 1 196ti agenty a 9 843 informátory.¹⁷⁶ Ke kontrole civilního obyvatelstva byla zavedena evidence všech obyvatel a prověrky. Na morálce povstalců se negativně podepisovala únava z dlouhých bojů a nabídka amnestie ze strany sovětské vlády. Větší důraz na operativně-průzkumnou činnost umožnil vypátrání větších povstaleckých oddílů, které byly zčásti či úplně rozbity. Do konce léta 1945 musely zbytky Ukrajinské povstalecké armády reorganizovat svou činnost, rozformovat velká uskupení a nadále působit menšími a mobilnějšími oddíly velikosti čtyř. Vzhledem k úspěchům sovětských tajných služeb a pronikání agentů, kteří infiltrovali povstalecké hnutí, byly posíleny pravomoci nacionalistické kontrarozvědky Služby bezpečnosti, která disponovala i vlastními komandami pro zvláště náročné operace. Povstalci opět podnikli řadu útoků proti ústředím sovětských bezpečnostních složek ve městech, přepadali menší oddíly a vraždili místní komunistické funkcionáře.¹⁷⁷

Na podzim 1945 sovětské kárné orgány celkově změnilы své způsoby protipovstaleckého boje. Všem dalším trestným operacím nejprve předcházela zevrubná operativně-průzkumná činnost a namísto rozsáhlých pročešávacích akcí se zapojením desetitisícových sil, byli nyní k pátrání po povstalcích vysílány menší, velmi dobře připravené pátrací skupiny se psůvody a technickými prostředky k odhalení možné přítomnosti povstaleckých úkrytů – zemní sondy, krumpáče a lopaty, signální pistole.¹⁷⁸ Zkvalitnění a systematizace akcí NKVD způsobily během roku 1945 ukrajinským nacionalistům velké ztráty a vysoce účinná agenturně-operativní činnost sovětských služeb – které povstalecká kontrarozvědka nedokázala zabránit – přispěla k pozvolnému vnitřnímu rozkladu a úpadku morálky členů UPA. Boj proti nevyčerpatelné sovětské mašinérii, spolu s izolací od mezinárodního společenství a možnosti pomoci zvnějšku výrazně snižovaly i dosud neotřesitelnou podporu, které se UPA těšila mezi místním obyvatelstvem.¹⁷⁹

Skončila nejintenzivnější část vzájemného boje. Sověti v letech 1944-1945 provedli 15 773 vojensko-čekistických operací při nichž bylo zabito 91 615 lidí a

¹⁷⁶BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 425

¹⁷⁷KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 359-370

¹⁷⁸VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 294

¹⁷⁹KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 386

dalších 96 446 bylo zajato. UPA za stejnou dobu uskutečnila 5 110 ozbrojených útoků, vražd diverzů a sabotáží. O rozsahu akcí a síle, jakou nacionalistické podzemí disponovalo svědčí i arzenál zbraní, které v bojích ukořistily sovětské bezpečnostní složky – 41 děl, 462 minometů, 20 plamenometů, 285 protitankových pušek, 589 těžkých kulometů, 4 612 lehkých kulometů, 9 198 samopalů, 32 621 pušek, revolverů a pistolí, 63 429 granátů, 7 385 min, 5 milionů nábojů, 25 tiskáren, 87 psacích strojů, 156 radiostanic, 153 telefonních aparátů, 20 motocyklů 18 automobilů a stovky skladišť.¹⁸⁰

K závěrečné likvidaci zbytků ukrajinských povstalců přikročily sovětské bezpečnostní síly mezi lednem a dubnem 1946 – tato akce získala název „Velká blokáda“ a sloužila i k zajištění bezpečného průběhu prvních poválečných voleb, které měly proběhnout v únoru 1946. Byla to nejmasivnější akce, kterou Sověti proti UPA za celou dobu svého působení zorganizovali. Doslova v každé obci byla umístěna vojenská posádka a všechny cesty, silnice i mosty byly pod neustálým dohledem. S velkou intenzitou vyhledávaly místa úkrytů povstaleckých jednotek pátrací skupiny. Vedle desetitisíců příslušníků NKVD bylo nasazeno přes 55 000 vojáků Rudé armády, 63 000 příslušníků stíhacích praporů, pomocných jednotek a mobilních stíhacích skupin – podle údajů ukrajinského podzemí mělo blokační akce realizovat neuvěřitelných 585 000 Sovětů¹⁸¹. Navzdory naprostému zaplavení Západní Ukrajiny sovětskými jednotkami došlo k desítkám útoků na vojenské posádky, podminování několika volebních místností, diverzím na železnicích a šíření agitačních letáků s nacionalistickou tematikou.¹⁸²

Po uskutečnění volební kampaně v únoru 1946 sovětské posádky své postavení ve všech obcích v regionu neopustily. Byly provedeny nové rozsáhlé operace, které v Karpatech, kde byly povstalců nejaktivnější způsobily těžké ztráty zbývajícím skupinám UPA, zabily řadu velitelů a přerušily spojení mezi zbývajícím oslabenými skupinami. Velení UPA přešlo k novým organizačním změnám – upustilo od otevřených bojových akcí, přešlo k užívání podzemně-kospirativních metod a nadále se soustředilo hlavně na provádění sabotáží, teroristických útoků na komunistické a

¹⁸⁰KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 339-380

¹⁸¹VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinška povstanska armija*. s. 296

¹⁸²KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 399-400

úřední představitele a propagandistickou činnost. Malé skupinky povstalců se vyhýbaly otevřeným střetům a působily ve skrytu.¹⁸³ Sověti vkládající naděje, že se jim konečně podaří povstalce definitivně zlikvidovat byli změnami povstalecké taktiky zaskočení – čím intenzivnější protipovstalecké akce podnikali, tím menší se dostavovaly výsledky. Mezi srpnem a zářím 1946 bylo provedeno 27 243 léček a razií proti povstalcům, kterých se zúčastnilo téměř 100 000 sovětských vojáků, ale podařilo se při nich zlikvidovat jen 43 nacionalistů.¹⁸⁴

Ukrajinským povstalcům však začal pozvolna docházet dech, přestože aktivně působili po dalších 10 let. V průběhu roku 1947 zvýšily sovětské trestné orgány deportace příbuzných členů ukrajinského nacionalistického hnutí – celkem bylo vysídleno 77 000 lidí, což tvořilo trojnásobek počtu dosud vysídlených lidí podezřelých z podpory povstalců. Kvalitní agenturně-operativní činností byla zlikvidována řada vyšších pracovníků nacionalistického podzemí, což způsobilo velký chaos, ztrátu kontaktu mezi skupinami, rozdrobenost a tendenci dobrovolné kapitulace povstalců. Přestože stále docházelo ke stovkám bojových střetů, nadpoloviční většinu akcí UPA již tvořily čistě obranné akce. Vnitřní hlášení UPA výstižně ilustrují situaci, ve které se povstalci nacházeli: *"Těžké životní podmínky, napjatá nervově-fyzická práce a též slabé a nepravidelné stravování způsobily, že prakticky každý člen OUN a UPA trpí srdečním onemocněním. Velice často lidé onemocněli kurdějemí... Nálady v OUN i UPA nejsou příliš veselé, každé jaro všichni očekávají, že začne válka, neboť jen v ní vidí svou záchranu."*¹⁸⁵

K roku 1948 Sověti odhadovali, že počty ukrajinských povstalců nepřesahují 5 000 mužů, z nichž 40% připadalo na Stanislavskou oblast – na každého z předpokládaných zbývajících 5 000 povstalců připadal minimálně 1 operativní pracovník NKVD se 7-10ti muži operativní skupiny. S přerušením kontaktů mezi jednotlivými skupinami už neměli povstalci možnost větší koordinace svých akcí a neměli odkud doplňovat mužstvo. V řadě okresů zůstali naživu maximálně 2-3 členové podzemního hnutí. Sovětské agenturní síti se dařilo dále oslabovat řady povstalců. Ke včasnému varování byly používány signální aparatury, kterými

¹⁸³VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 295-296

¹⁸⁴KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 407

¹⁸⁵Tamtéž, s. 422

pracovníci agenturní sítě upozorňovali na nečekaný výskyt ojedinělých povstalců. K zajímání živých povstalců v jejich úkrytech byl stále častěji užíván speciální uspávací plyn. Přímé útoky na sovětské cíle ze strany ukrajinských povstalců již netvořily ani 10% z 1 440 akcí, které toho roku povstalci vykonali.¹⁸⁶

V tomto trendu slábnutí ukrajinského povstaleckého hnutí pokračovalo i v dalších letech – v roce 1949 bylo ve Stanislavské oblasti registrováno 1 395 povstalců, následujícího roku 1950 už jen 940. Dne 5.3. 1950 byl sovětskými bezpečnostními orgány ve vsi Bilohoršča u Lvova vypátrán vrchní velitel UPA Roman Šuchevyč a v následném zátahu byl zabit. Aktivních povstalců zůstalo pouze kolem 500 a počet jejich akcí se počítal na pouhé desítky a nadále klesal aktivitami sovětských trestných orgánů. Dne 23.5. 1954 byl ve Volyňské oblasti zajat poslední přeživší vysoký důstojník UPA – vrchní velitel ukrajinských povstalců Vasyl Kuk („Koval“). V posledním operativním hlášení z roku 1955 udávaly sovětské orgány orientační počet 99 ozbrojených povstalců, kteří provedli do roku 1956 již jen 35 akcí.¹⁸⁷ K oficiálně poslední akci ukrajinského odbojového hnutí došlo dne 12.4. 1960 v Ternopilské oblasti – policisty byla odhalena trojčlenná skupina odbojářů – oba muži byli v přestřelce zabiti, těžce zraněná Marija Palčak („Stefa“) byla vzata do zajetí.¹⁸⁸

Podle soudobých sovětských zdrojů provedla Ukrajinská povstalecká armáda od roku 1944 do roku 1956 celkem 14 426 ozbrojených akcí mezi něž patřilo 4 904 teroristických útoků, 195 diverzí a 645 útoků na komunistické stranické orgány, kolchozy a průmyslová zařízení. Povstalci zabili minimálně 30 676 osob z řad Rudé armády, vnitřních vojsk NKVD, pohraniční stráže, policejních sborů, stíhacích praporů a místních stranických či státních představitelů (včetně 2 poslanců Parlamentu USSR).¹⁸⁹ Sovětské zdroje udávají, že v bojích bylo zabito 155 108 příslušníků ukrajinského podzemí (z nich 1 746 na Východní Ukrajině), dobrovolně se přihlásilo a zbraně složilo 76 753 povstalců a zatčeno bylo dalších 103 866 povstalců – s jistotou lze prohlásit, že do těchto statistik je započítáno i vysoké

¹⁸⁶KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 408-422

¹⁸⁷Tamtéž, s. 423-439

¹⁸⁸MOSKAL, Roman. *Ostannij bij UPA – Ternopilščyna*, 1960 rik. IN: *Istorična pravda*. Dostupné na: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/28/33736/> [cit. dne 27.11. 2015]

¹⁸⁹KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 439

procento náhodně usmrcených civilistů, kteří neměli s odbojovým hnutím žádnou spojitost. Vedle toho bylo ze Západní Ukrajiny deportováno 203 662 lidí. Celkový počet osob, jichž se tedy dotkly sovětské represe v souvislosti s potlačováním ukrajinského nacionalistického hnutí na Západní Ukrajině v letech 1944-1956 převyšuje počet 500 000 osob.¹⁹⁰

Protikomunistický odboj v západoukrajinských oblastech skončil porážkou, avšak déle než 10 let dokázal projevovat svou rezistenci vůči komunistické nadvládě s podporou části ukrajinského obyvatelstva. Sovětskému režimu byly učiněny značné škody a dlouhý čas byly narušovány jeho plány na realizaci úplného politického a hospodářského ovládnutí západoukrajinského regionu. S rostoucím časem však členové UPA ztráceli podporu místního obyvatelstva (které bylo zastrašeno mírou sovětských represí i násilnými akcemi ze strany UPA) a ještě hůře dopadly snahy o získání podpory na Východní Ukrajině, kde masy obyvatelstva vlivem odlišné historické zkušenosti nemohli a nechtěli přijmout nacionalistická stanoviska.¹⁹¹

¹⁹⁰VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 302

¹⁹¹KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 439-440

2. UPA v INDIVIDUÁLNÍM PROŽITKU

V následující praktické části diplomové práce budou vedle současné ukrajinské historiografie hrát prim autentické výpovědi veteránů ukrajinského povstaleckého hnutí a ilegálního podzemí. Část výpovědi byla získána díky spolupráci s Ukrainian Canadian Research and Documentation Centre v kanadském Torontu, další výpovědi byly pořízeny přímo autorem diplomové práce strukturovanými rozhovory s žijícími pamětníky. Všech 34 rozhovorů v ukrajinském jazyce o souhrnné délce 100 hodin audiovizuálního materiálu bylo kompletně přepsáno a přeloženo do češtiny. Velké úsilí bylo věnováno identifikaci osob, které se ve výpovědích vyskytují a lokalizaci míst, kde jednotliví pamětníci působili s využitím dostupné ukrajinské literatury, zveřejněných seznamů identifikovaných vojáků a důstojníků UPA a dostupných map oblasti. V případě zájmu mohou být tyto výpovědi doplněné o příslušné poznámky a vysvětlivky nabídnuty k další publikaci jako edice primárních pramenů osobní povahy.

K vnitřnímu členění této části práce posloužila vzorem vynikající studie britského historika Richarda Holmese „Obrazy války – chování člověka v bitvě“, která komplexním způsobem analyzuje praktické projevy válečné zkušenosti a individuálního prožitku jednotlivce v boji. Podobnou vnitřní stavbou disponuje i další z inspiračních zdrojů k vystavění této práce – rozsáhlá studie historiků Sönkeho Neitzela a Haralda Welzera „Vojáci: protokoly o boji, zabíjení a umírání“. Obě tyto práce jsou velmi podrobnými analýzami osobní válečné zkušenosti jednotlivých vojáků – v případě Holmesovy analýzy byly zdrojem nejen výpovědi pamětníků, ale i memoáry a korespondence, přičemž rozsah práce nebyl omezen na jeden konkrétní válečný konflikt, nýbrž shledával podobné a shodné projevy napříč stoletími. Holmesovy závěry se v řadě případů shodují i s popisem zkušeností veteránů Ukrajinské povstalecké armády a podporují jejich tvrzení. Nietzelova a Welzerova studie se oproti tomu cíleně zaměřuje na reflexi druhé světové války v přímých výslechových protokolech zajatých německých vojáků.

Oproti zmíněným inspiračním zdrojům je tato práce svým zaměřením založena výhradně na ústních svědeckých výpovědích pamětníků zaznamenaných metodou „Oral history“. Ty se od memoárů i korespondence výrazně liší delším časovým odstupem, živým charakterem paměti, zapomínáním, proměnami vzpomínek a

živostí rozhovoru, který může být pro řadu veteránů přijatelnějším způsobem k líčení svých zážitků, zároveň však může být objektem přehánění, upravování jinak nepříjemných skutečností, zamlčování i manipulace. Při posuzování a analyzování těchto výpovědí bylo nutno neustále mít na paměti, že vzpomínky veteránů nemusely být vždy naprosto věrohodné a v řadě případů mohla být spíše než objektivní realita popisována subjektivní představa toho, jak si dotyční přáli, aby byly věci vnímány a posuzovány. Jakkoliv nemohou být tyto výpovědi nekriticky přijímány za jediný pramen informací, jedná se o unikátní zdroje materiálu, které jsou v tomto rozsahu českým historickým prostředím reflektovány vůbec poprvé.

2.1. CESTA do UPA

Motivace vstupu do Ukrajinské povstalecké armády byly různorodé a silně závisely na bezpečnostně-politických faktorech své doby. Prvními členy Ukrajinské povstalecké armády byli většinou členové sítě OUN, které k odchodu na Volyni a vojenskému výcviku povolali straničtí nadřízení. Jelikož již měli důvěru nacionalistického vedení a velká část již prošla základní vojenskou přípravou v OUN, byli zprvu určeni především k zastávání vyšších organizačních a velitelských funkcí, zatímco místní branci měli tvořit základ mužstva. Silnější členskou základnu měla (díky mírnějšímu okupačnímu režimu v Generálním gouvernementu Polsko) OUN v Haliči a proto byli ke službě v UPA vysílány početné skupiny mládeže, které však musely překročit střežené hraniční pásmo mezi Generálním Gouvernementem Polsko a Reichskomisariátem Ukrajina. Tyto skupiny sestávaly většinou z mladých lidí, jimž bezprostředně hrozilo, že budou určeni k vyvezení na nucené práce do Německa a tak vstup do povstaleckého hnutí nabízel vítaný způsob, jak se vyhnout transportům. *„Z lékařské fakulty, kde jsem studoval, začali z vyšších ročníků nabírat lidi k sanitní službě do táborů nuceně nasazených v Německu. [...] Měl jsem tak jen dvě možnosti – buď čekat a nechat se vyvézt do Německa, anebo odejít k UPA. Protože jsem byl členem OUN, dostal jsem jednoho dne povel odcestovat a nastoupit do důstojnické školy UPA na Volyni. Vůbec jsem nevěděl, kam mě posílají – to bylo tajné a nemohl jsem o tom říct ani rodičům. [...] Bylo nás hodně chlapců z okolí – asi 250, všichni z OUN. Šli jsme jen po nocích, aby nás nikdo neviděl a za 1,5 měsíce jsme došli k hranici mezi Haličí a Volyní. [...] Němci a Maďaři po nás začali střílet a rozprchli jsme se do polí. Čekali jsme asi 3 dny, než se situace uklidní a mezitím*

jsme zničili své doklady – musel jsem je roztrhat a zahrabat do země, protože jinak by mohli zničit mou rodinu. V jednom domku jsme našli babičku co dojila krávu. Hned poznala, kdo jsme, zavolala mládež ze vsi a ti nás po dvou dnech převedli přes hranici.“, popsal svůj odchod ze studií ve Lvově k UPA na Volyni z veterán Volodymyr Bazjuk¹⁹²

Pro německé bezpečnostní složky byly velké organizované skupiny vysílané OUN nápadné a tak povstalecké velení povolávalo ze vzdálenějších oblastí pouze adepty vhodné k důstojnickému, či poddůstojnickému výcviku. Zbytek členů OUN a sympatizantů měl zůstat v místě svého bydliště, vykonávat svoji práci pro nacionalistické podzemí a vyčkávat. K přípravám budoucích velitelských kádrů začali nacionalisté organizovat výcvikové tábory i mimo Volyn – v Karpatech, kde prozatím k ozbrojeným akcím nedocházelo, ale povstalci počítali s brzkým vytvořením struktur i v karpatských horách a lesích: *„Z vojenské sekce OUN ve Lvově mi přikázali svolat všechny maturanty z gymnázií ve Lvovské oblasti a dopravit je na důstojnický výcvik v Karpatech. [...] Sehnal jsem 75 chlapců a z Karpat mi poslali dva vojáky jako ochranu. Já sám jsem měl samopal, protože bratr pracoval ve vojenském obchodě a ukradl tam pro mě německý MP-40. [...] V lese jsem rozestavěl hlídky s klacky a palicemi – nic lepšího nebylo – a najednou dva výstřely. Naše spojka vykřikla, že útočí Němci. V tu chvíli mě všichni obklopili jak kuřata kvočnu a já musel křičet a odhánět je, protože to bylo nebezpečné a já jediný měl výcvik. Rozmístil jsem všechny do rojnice, na křídla postavil střelce, sám šel doprostřed a přikázal jsem všem, aby hrozně křičeli – řev dovede vylekat i nepřítele. Tak jsme seděli do večera a nikde nikdo. Nakonec přišla místní děvčata s jídlem a řekly, že se nás Němci tak báli, že odešli. Konečně jsem pochopil, co to znamená panika ve vojsku.“¹⁹³*

Další významnou skupinou, která v počátečních fázích formování UPA organizovaným příchodem podstatně rozšířila povstalecké řady, byli příslušníci ukrajinské pomocné policie a podobných pomocných sborů, kteří spadali pod německé velení. Narozdíl od ostatních již prodělali výcvik a navíc disponovali vlastními služebními zbraněmi, což z nich (podobně jako v případě začátku povstání v Čechách a na Moravě v květnu 1945) dělalo velmi vítanou posilu – stejným

¹⁹²Rozhovor s Volodymyrem BAZJUKEM, nar. 1922, Buffalo, 9.9. 2013. Osobní archiv autora.

¹⁹³Rozhovor s Stepanem GOLJAŠEM, nar. 1919, Toronto, 15.6. 1995. Osobní archiv autora.

způsobem často doplňovalo mužstvo i polské, sovětské, francouzské či jugoslávské hnutí odporu.¹⁹⁴ Dezerci ukrajinského hospodářského praporu z rozkazu OUN-B popsal jeho člen a budoucí povstalec Viktor Novak: „*Celý prapor dostal příkaz přejít k partyzánům, o kterých se tehdy začínalo mluvit. [...] Navzájem jsme se domluvili a po desetičlenných skupinách jsme se večer vytratil z kasáren do okolí. Ráno nás převzaly spojky, které si nás rozdělily. Všichni jsme byli napnutí – z nás 120ti neměl nikdo zbraň – kdyby o nás Němci věděli a naběhli na nás, byl by to masakr, postříleli by nás jako kachny.*“¹⁹⁵ Ke dni 15.3. 1943 takto organizované přešlo k UPA 3 – 5 000 členů ukrajinské pomocné policie a hospodářských praporů.¹⁹⁶

Poslední z velkých organizovaných metod hromadného vstupu k UPA bylo začlenění menších odbojových skupin mimo spektrum OUN-B do povstaleckého hnutí. Ne vždy byla tato eventualita bezproblémová – zejména vůči konkurenčním skupinám OUN-M a uskupení Tarase Bulby-Borovce postupovali povstalci silou a násilně nutili své oponenty k tomu, aby se podřídili jejich vedení. V řadě případů byli členové konkurenčních skupin jednoduše vražděni. Dramatické okolnosti a začlenění velkého partyzánského oddílu organizovaného konkurenční OUN-M popsal jeho velitel, Konstantyn Himmelrajch: „*Velel jsem oddílu 96ti lidí a nechal jsem vybudovat okopy. Po nějaké chvíli přišli banderovci. Bylo jich 1,5 tisíce. Poslali nám výzvu, abychom se podrobili jejich velení. [...] Já sotva věděl, že je mezi OUN-M a OUN-B nějaký rozdíl a tak jsem svolal poradu. Straničtí vedoucí chtěli klást odpor a říkali, že nás určitě postřílejí. Jako voják jsem řekl, že je to nesmysl a že si to nedovedu představit. Porada trvala dlouho a nakonec jsem řekl že v tom případě se vzdávám velení. To je umlčelo, protože mezi nimi nebyl žádný jiný skutečný voják.*“¹⁹⁷

Kromě masově organizovaného odchodu k UPA přicházelo pochopitelně i mnoho jedinců, jejichž motivy byly čistě prozaické – uniknout nucenému nasazení, uniknout možné perzekuci, ochránit své blízké. Budoucího povstalec Pavlo Olijnyk

¹⁹⁴ BOROVIK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny: sproba novoho konceptual'noho pohljadu*. Ukrajinskyj instytut nacionalnoji pamjati, Kyjiv 2010. ISBN 978-966-2213-31-7, s. 360

¹⁹⁵ Rozhovor s Viktorom NOVAKEM, datum narození neznámé, Waterloo, 14.7. 1989. Osobní archiv autora.

¹⁹⁶ BOROVIK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 360

¹⁹⁷ Rozhovor s Konstantynem HIMMELRAJCHEM, nar. 1913, Melbourne, přibližně 80. léta. Osobní archiv autora.

byl k UPA přijat nedobrovolně na žádost svého otce: „*Nešel jsem dobrovolně, poslal mě tam otec, když mi bylo necelých 16 let. Otec otiskl v novinách článek o ukrajinském kozáctvu bez cenzury místního komisaře. Němci u nás udělali razii a utekli jsme jen díky včasnému varování, že máme utéct. V noci k nám přišla spojka od UPA že se nemůžeme vrátit domů. Naložili naši rodinu na vůz a odvezli do lesa. [...] Mohl bych působit v podzemí, ale otec mě poslal k armádě. Chtěl, abych se otrkal a stal se ze mě chlap. Pro otce byla Ukrajina všechno, jí se mělo věnovat a obětovat vše – vlastní rodina, vlastní otec, vlastní matka, vlastní přátelé, vše. Na prvním místě měla být Ukrajina.*“¹⁹⁸ Význam vlastenectví a ideového přesvědčení byl v případě uchazečů o vstup do UPA většinou rozhodujícím faktorem. Často již aktivně spolupracovali s nacionalistickým odbojem a vstup do povstaleckého oddílu se stal jakýmsi logickým vyvrcholením jejich dosavadní aktivity: „*Pomáhal jsem podzemí. Skoro každou druhou noc jsem nosil vzkazy a převáděl lidi, dokud nepřišli za otcem a vzkázali mu, abych na sebe dával pozor, protože se o mě začíná mluvit. Říkal jsem si 'Má kvůli mně má rodina trpět?' a tak jsem šel. Bratranec mi dal pušku, sestra ušila batoh a ve třech jsme vyrazili ze vsi. Museli jsme s sebou vzít do lesa taky jídlo – podříznuté prase a pytle s ovsem. [...] Loučil jsem se s rodinou – jen pušku jsem nechal za domem, protože jsem se styděl před otcem, který byl skutečný voják, zatímco já ještě nic z toho neuměl.*“¹⁹⁹

Významným a v kontextu doby pochopitelným faktorem, který často sehrál hlavní roli v rozhodování o vstupu k UPA byla reakce na způsobená příkoří, ztrátu svobody, smrt bližních a z toho pramenící touha po odplatě. Všudypřítomné násilí a represe často dramaticky změnily životní dráhy bezpočtu lidí. Poněkud paradoxní cestou se z těchto důvodů dostal k UPA i Mychajlo Bochno: „*Podezírali mě, že patřím k nelegální ukrajinské organizaci, zatkli mě a věznili 10 měsíců v Przemysłu. Neměli jediný důkaz – nedělal jsem nic nelegálního a do OUN jsem nepatřil. Jeden můj spoluvězeň, který byl na podzemí napojen, mě prosil, abych – až mě pustí – předal jeho ženě vzkaz. [...] Pak jsem sehnal kontakt na ukrajinské podzemí, protože kdyby mě někdo chytil s propouštěcími papíry, které mi dali ve vězení v Jaroslavi, mohl bych mít hodně nepříjemností. A tak jsem se přidal k UPA.*“²⁰⁰ Současného významného ukrajinského historika a veterána UPA přivedla do povstaleckých řad neudržitelná situace, kdy byl ještě jako neplnoletý připraven o téměř celou svoji

¹⁹⁸Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archiv autora.

¹⁹⁹Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

²⁰⁰Rozhovor s Mychajlem BOCHNEM, nar. 1925, Toronto, 11.9. 2013. Osobní archiv autora.

rodinu: „Sověti mého otce nikdy nestihli odsoudit. Když v červnu 1941 začala válka, odvedli všechny vězně do Saliny a tam je postříleli. Nikdy jsme nenašli jeho tělo a dodnes to ve mně vyvolává pocity, jako by stále žil, i když je to nesmysl. [...] V březnu 1945 polské podzemí spolu se sousedními polskými vesnicemi vyvraždilo naši vesnici. [...] Pozabíjeli tam všechny mé bratrance a sestřenice, a moji 73 let starou babičku ubili k smrti. [...] To silně ovlivnilo mé postoje. Na polskou stranu jsem jít nemohl, přestože jsem po otci zčásti Polák, protože nás pronásledovali a vyvraždili mou vesnici. Na sovětskou stranu jsem taky nemohl jít, protože mi zastřelili otce. Kam jinam jsem tedy mohl jít, než k UPA? A musím říct, že jsem udělal správnou volbu – z dítěte jsem se stal dospělým, přestože mi ještě nebylo 15 roků. Neměl jsem kam jinam jít...“²⁰¹

Motivace a příčiny vstupu do řad Ukrajinské povstalecké armády se tedy výrazně lišily a ovlivňovaly členskou základnu UPA – po prvotní dominanci přesvědčených členů OUN a jejich sympatizantů, kteří do řad UPA vstupovali hromadně a na příkaz stranických autorit, získali postupnou převahu lidé, kteří nebyli přímými členy nacionalistického podzemí. Byli však vychováni v silně vlasteneckém duchu, v rodinách často slýchali o nedávné historii a boji za ukrajinskou státnost v letech 1917-1921 a nezřídka se sami chtěli svým zapojením do odbojového hnutí vyrovnat starší generaci. Nelze opomenout ani zcela prozaické příčiny, jež nijak nesouvisely s vlastenectvím či nacionalismem – materiální důvody. Řadu příslušníků UPA k jejich rozhodnutí nepochybně motivovala prostá touha uniknout před pronásledováním, nalézt bezpečnější útočiště, zajistit si střechu nad hlavou a stravování. V přímých rozhovorech tyto materiální příčiny veteráni nepřiznávali, nicméně v souladu s obdobnými tendencemi u jiných příslušníků podobných formací lze předpokládat, že široce proklamovaný patriotismus může v řadě případů sloužit spíše až jako prostředek racionalizace a ospravedlnění svého vstupu k UPA s větším časovým odstupem.²⁰²

²⁰¹Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

²⁰²Viz. HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011. ISBN 978-80-7422-038-8. s. 66-69

2.2 PŘIJETÍ K UPA

Již během vstupních procedur k Ukrajinské povstalecké armádě se museli noví branci podřizovat vojenské disciplíně a striktním pravidlům konspirace, jejichž dodržování bylo permanentně požadováno a vymáháno. Pozice polních táborů a povstaleckých základů byla přísně utajena a jediným způsobem, jak se dostat k jednotce bylo s pomocí průvodců a spojek od UPA: „*Vedl jsem naši trojici do Sarančuk, kde už bylo několik chlapců z jiných vesnic. Sněžilo a mrzlo a navečer k nám přijel na koni muž v huculském kožíšku se samopalem na prsou. Seskočil, představil se jako velitel čety 'Solovyj' a že musíme jít s ním. Následovali jsme ho po několika vesnicích a nakonec jsme došli do tábora v lese. Vůbec jsme nevěděli, kde jsme a nesměli jsme se na nic ptát.*“²⁰³ Platila řada vstupních kritérií – pro velký zájem o vstup k povstalcům byli upřednostňováni ti, kteří již prošli vojenským výcvikem (v armádě či v rámci kurzů OUN), obvyklý byl zpočátku i požadavek, aby s sebou vyjma potravin přinesli i vlastní zbraň, kterých bylo mezi lidmi skryto velké množství. Navzdor pozdější sovětské propagandě líčící, že do UPA byly záměrně nabírány děti, ze kterých vychovávala nacionalistická ideologie fanatické dětské vojáky, platila velmi pevná věková kritéria: „*Protože jsem byl moc mladý – ještě mi nebylo 15 – nechtěli mě k UPA vzít. Proto jsem nejdřív byl ve vesnické domobraně, kde jsem prošel výcvikem. [...] Až za čtvrt roku služby a až po velkém naléhání mě vzali do sotni UPA.*“²⁰⁴

Každý nový člen UPA prošel podrobným výslechem, součástí přijímací prověrky byla i lékařská prohlídka jako v kterékoliv jiné pravidelné armádě: „*Byli jsme v hájence v Mykolajivských lesích u Lvova. Tam probíhala lékařská prohlídka – to bylo snad nejhorší, protože tam krom lékaře byla i zdravotní sestra. . Poprvé v životě jsem si musel sundávat kalhoty před ženou.. Všechno muselo dolů – připadal jsem si strašně trapně*“²⁰⁵ Od prvního vstupu na povstaleckou základnu musel každý nový voják UPA dodržovat mlčenlivost a konspiraci – navzájem si nesměli sdělovat svá pravá jména, pokud nepocházeli ze stejné vesnice nesměli nikomu ze spolubojovníků říct ani své bydliště.

²⁰³Rozhovor s Ivanem FANGOU, nar. 1928, Berežany, 29.8. 2007. Osobní archív autora.

²⁰⁴Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archív autora.

²⁰⁵Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archív autora.

Po vstupu do povstaleckých řad směl každý při komunikaci užívat pouze bojovou přezdívku (pseudo), kterou si sám určil podle svého světonázoru, charakteru, temperamentu, či výrazných charakterových vlastností. Nejčastěji se jednalo o jména historických či literárních postav (pro české prostředí je zajímavé, že populární přezdívkou byl také „Švejka“), obvyklé byly též názvy rostlin či zvířat. Zpočátku měli členové UPA při volbě svých bojových přezdívek naprostou volnost, což vedlo k bizarnostem, k čemuž se s výzvou k omezení škály jmen vyjádřil i vrchní velitel Roman Šuchevyč poté, co se doslechl o jednom z politických referentů, který se nechal titulovat „Berija“: *"Jak je to vůbec možné? Budeme snad jednou říkat, že se slouží mše za střelce 'Čerta', nebo, že se za věrnou službu Ukrajině vyznamenává velitel čtyř 'Stalin'?"*²⁰⁶ Později byla pseudá mladým brancům často jednoduše přidělována bez ohledu na osobní preference: *„Stáli jsme v řadě a ptali se nás, jestli už máme pseudo. Přišli ke mně: 'Máš pseudo?' Povídám že ne. Řekl mi: 'Fajn, budeš 'Pomsta'.' Jeden kamarád byl hrozně vysoký a čekal, že dostane jméno podle toho – místo toho dostal pseudo 'Kukačka'. Druhý kamarád ze vsi se jmenoval Mychajlo – dostal pseudo 'Mohyla'. Ta jména se nikomu z nás vůbec nelíbila.*²⁰⁷ Na nevhodnost nevědomky zvoleného pseudá vzpomínal i velitel sotni Konstantyn Himmelrajch: *„Používal jsem pseudo 'Šelest'. Nevěděl jsem, že Petro Šelest je prominentní ukrajinský komunista a tak po mně chtěli, abych ho změnil. Říkal jsem jim, že nemůžu, protože mě manželka zná jen pod tímhle jménem. Kdyby mě zabili, nemusela by se ani dozvědět, že jsem to byl já. Nakonec mě nechali, jen jsme to předělali na 'Šelest-Kyj'.*²⁰⁸

2.3 UBYTOVÁNÍ

Pro povstalce, kteří byli z vojenského hlediska vybaveni a vycvičeni pouze jako lehká pěchota, byl jediným bezpečným zázemím lesní a hornatý terén, ve kterém se mohli snadno zamaskovat a skrýt se před pozorností početnějšího a lépe vybaveného protivníka s těžkou výzbrojí. V otázce ubytování platila tři základní kritéria – snadná konstrukce, dobrá maskovatelnost a zajištění obranyschopnosti. Při přesunech a bojových akcích byla budována přechodná provizorní tábořiště s

²⁰⁶KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokov 20. stolittja: ideologija ta praktyka*. Dobra sprava, Lviv 2003. ISBN 966-7964-15-9, s. 140

²⁰⁷Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

²⁰⁸Rozhovor s Konstantynem HIMMELRAJCHEM, nar. 1913, Melbourne, přibližně 80. léta. Osobní archiv autora.

přístřešky z celtoviny, příkrývek či větví, k trvalejšímu ubytování s vyšším stupněm komfortu byly na kontrolovaném území stavěny zemljanky. Později, v podmínkách boje proti sovětským bezpečnostním orgánům, povstalci zavedli a do dokonalosti dovedli nový typ obydlí – sofistikované a mistrně zamaskované podzemní bunkry. Na svou první noc uvnitř zemljanky v povstaleckém táboře vzpomínal Ivan Fanga: „*Prohlížel jsem si tábor. Zemljanky byly tak zamaskované, že na nich byly vysázeny stromy i tráva a ze vzduchu by nikdo netušil, že se dívá na náš tábor. Do jedné zemljanky nás odvedli – byla v ní dvojce železná kamínka a kavalce na kterých už byla i rozprostřená sláma. Velitel čtyř nám řekl: 'Ted' už jste v Ukrajinské povstalecké armádě.*“²⁰⁹

Povstalecké tábory byly budovány na odlehlých a hůře dostupných místech, aby se snížila možnost náhlého odhalení pozic. Bylo zapotřebí, aby byly vždy v blízkosti zdroje vody a poblíž vesnice, odkud bylo možné zásobovat mužstvo proviantem. Nezbytná byla neustálá ostražitost a permanentní udržování hlídek v okolí tábora: „*Kdekoliv jsme byli, cokoliv jsme dělali, každý den jsme museli na stráž kolem tábora. Svolávali jsme se hesly, předstírali jsme krákání vran a tak podobně. Když jsme se v noci střídali na hlídce, poznávali jsme se jen podle těchhle zvuků.*“²¹⁰ V táborech měli povstalci svá skladiště zbraní, munice a proviantu, k opravě výzbroje a výstroje sloužily skryté dílny. Pro případ napadení byly prováděny základní opevňovací práce: „*Postavili jsme zemljanky tak, že sloužily ke spaní i k obraně. Kdyby nás někdo napadl, odrazili bychom ho. Vše bylo tak zakopané, že jste mohli stát na střeše a ani jste nevěděli, že pod vámi někdo je. V každé zemljance bylo celé družstvo – 12 lidí.*“²¹¹

Z hlediska ubytování bylo pro povstalce nejsložitější zimní období – jednak bylo možné podle stop ve sněhu stopovat jejich pohyb, ze stejného důvodu bylo náročnější i zásobování potravinami od místního obyvatelstva. Za německé okupace, kdy byly všeobecně možnosti pohybu a působení pro povstalce o dost volnější, zimovali povstalci rozdělení do menších skupin i přímo po vesnicích, kde byli ubytováni místními obyvateli. Příchod Sovětů a jejich protipovstalecká opatření možnosti přezimování výrazně zkomplikovaly. Do reorganizace UPA na menší oddíly v průběhu podzimu 1945 bylo často jedinou možností strávit zimu přímo pod širým nebem v lese. „*Partyzánská zima, to je hrozná věc. Sověti vystupňovali tlak na*

²⁰⁹Rozhovor s Ivanem FANGOU, nar. 1928, Berežany, 29.8. 2007. Osobní archiv autora.

²¹⁰Rozhovor s Ivanem KINDRATEM, nar. 1923, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archiv autora.

²¹¹Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

*nás a rozmístili své posádky po vesnicích, abychom tam nemohli chodit přespat – dobře věděli, že žijeme jen díky pomoci od vesničanů. Museli jsme přespávat zavšivení ve sněhu a to byly těžké časy. V sosnovém lese jsme pálili ohně a ohřívali se. Byli jsme mladí a tak jsme to nějak přežili.*²¹² popsal své vzpomínky na přečkávání zimy v roce 1945 veterán Roman Petriv. Téhož roku vedení UPA vydalo příkaz budovat za účelem přezimování skryté podzemní bunkry, které v následujících letech umožnily bezpečně přečkávat nejmrazivější zimní měsíce.

2.4 VOJENSKÝ VÝCVIK

Každého nováčka v Ukrajinské povstalecké armádě čekal důkladný a náročný výcvik. Povstalečtí velitelé silně dbali na to, aby každý z vojáků spolehlivě ovládl partyzánské znalosti a dovednosti – důraz byl kladen na pořadová cvičení (pochodování, obraty, zpěv pochodových písní) a polní cvičení (taktika v poli, pohyb ve formacích, přískoky a tichý pohyb), skautské techniky přežití v přírodě a ovládání všech druhů zbraní.

Právě délka a podrobnost základního výcviku patří mezi jednu z hlavních příčin velkých bojových úspěchů UPA a její schopnosti dlouhodobě čelit přesile. Celý výcvik trval podle podmínek několik měsíců, podobně jako výcvik německé armády, jejíž branci i v posledních měsících druhé světové války absolvovali 16-12 týdnů výcviku a svou bojeschopností po celou dobu převyšovali kratší dobu cvičené vojáky armád Spojenců²¹³: „*Náš vojenský výcvik trval 5 měsíců. Od pěti ráno do pěti odpoledne jsme pořád cvičili jen s hodinovou pauzou na oběd. Byl to příšerně těžký výcvik – když naše sotňa dostala děla, museli jsme se naučit obsluhovat i děla. Honili nás jak nadmutou kozu.*“²¹⁴ Absolvování povinného výcviku se vztahovalo i na nováčky, kteří již vojenské kurzy pořádané ukrajinským podzemím prošli: „*Už ve vesnické domobraně nás 3 měsíce cvičili instruktoři z UPA, takže jsem dostal velmi dobrý výcvik. [...] Když mě vzali k UPA, dostal jsem znovu výcvik a byl jsem opravdu dobře vycvičený. A představte si - když jsem se dostal na Západ, Američané mě naverbovali do války v Koreji a musel jsem znovu na výcvik – což bylo absolutně stupidní 10ti týdenní biflování toho, co už jsem dávno znal. A když mě pak nakonec*

²¹²Rozhovor s Romanem PETRIVEM, nar. 1927, London, 1993. Osobní archív autora.

²¹³HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 39-41

²¹⁴Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archív autora.

zařadili do průzkumné roty k mariňákům, dostal jsem ještě jeden výcvik jako vojenský průzkumník.²¹⁵

Jako výcvikovní instruktoři sloužili bývalí vojáci polské či sovětské armády, nebo dezertéři z pomocných vojenských praporů německé armády. Později byli k provádění výcviku posíláni zkušení velitelé a absolventi regulérních důstojnických škol UPA. Všichni z veteránů se bez výjimky shodovali na tom, že výcvik byl velice tvrdý a ve všech aspektech náročný. Instruktoři UPA museli stejně jako instruktoři kterékoliv pravidelné armády vycvičit z nedisciplinovaných mladíků poslušné, oddané a spolehlivé bojovníky – řada obzvláště tvrdých a důsledných avšak spravedlivých instruktorů dosáhla svérázného věhlasu a zapsala se do paměti veteránů nastálo.²¹⁶ Nežádka došlo i na slzy z vyčerpání a zoufalství: „*Předstoupil před nás jeden důstojník ze SS divize 'Halyčyna' v německém plášti. Odměřený a velice přísný člověk. Když nás velitel vyrovnal do řady, představil ho jako četaře 'Čajku'. Báli jsme se i jeho pohledu. [...] Vedl celý výcvik a dával nám neskutečně zabrat. Všude bylo plno sněhu, mrzlo a klukům omrzaly ruce i uši, ale on se na to neohlížel. V noci nás 2-3x budil, nenechal nás vyspat a pořád s námi cvičil. Řada chlapců z toho až plakala. Jednou nám při politické výchově 'Čajka' řekl: 'Druzi, když vás nenaučím všechen vojenský drill, tak vás Němci postřílejí jako zajíce. Smířili jsme se s tím a pak už si s námi mohl dělat cokoli. Byli jsme velice dobře vycvičení.'*²¹⁷

Obzvláštní pozornost byla pochopitelně věnována nácviku manipulace se zbraní a střeleckému výcviku. Kromě ostrých střelb probíhal v případech nedostatku munice a nutnosti neupozorňovat na svoji přítomnost hlasitou střelbou teoretický výcvik „střelbou nasucho“²¹⁸: „*Přidělili mi starou sovětskou pušku s ulomenou pažbou a poškozeným závěrem. Musel jsem to sám opravit podle rad přiděleného instruktora. Techničtí instruktoři byli obvykle mechanici z vesnic – buď byli v armádě anebo to byli kováři. [...] Když jsme spravili pušku, přidělili mi 1 náboj, kterým jsem mohl vystřelit. Do terče jsme jinak stříleli jen naprázdno – mířilo se na bílý trojúhelník a tužkou označovalo, kam člověk mířil. [...] Měli jsme i jeden*

²¹⁵Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

²¹⁶HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 45-47

²¹⁷Rozhovor s Ivanem FANGOU, nar. 1928, Berežany, 29.8. 2007. Osobní archiv autora.

²¹⁸Stejnou metodu teoretického nácviku střelby podrobně popisoval ve svých pozdějších příručkách vedení partyzánské války vedoucí představitel kubánské revoluce, Ernesto 'Che' Guevara. Viz. GUEVARA, Ernesto. *Partyzánská válka*. Naše vojsko, Praha 1967. s. 95-97

minomet bez munice, se kterým jsme se učili zacházet. Kulometry jsme měli hlavně sovětské a taky jsme se učili jejich obsluhu bez nábojů. ²¹⁹

Kromě nácviku praktických vojenských dovedností hrála při výcviku nových vojáků UPA podstatnou roli také ideově-politická příprava. Ta se však neomezovala na omezený radikalistický pohled ideologie OUN a byla komplexněji zaměřena na posilování vlastenectví a podporu národně-osvobozenického hnutí. Vedení OUN-B se s příchodem mas brančů mimo členskou základnu OUN-B brzy vzdalo snah na vedoucí roli své nacionalistické ideologie, což bylo jedním z hlavních faktorů komplexní reformy ideologie OUN-B během léta 1944, kdy byl program integrálního nacionalismu zavrhnut a hnutí získalo především sociálně-demokratický charakter. Nováčci se seznamovali s ukrajinskou vojenskou historií, dějinami osvobozenického hnutí, získávali i určitý politický přehled a schopnost analyzovat současnou situaci. Ideologická příprava v rekrutech podněcovala patriotismus a pocit kontinuity jejich ozbrojeného boje s dosavadními národními dějinami: *„Učili jsme se ukrajinskou historii, historii boje za nezávislost, všechna povstání – prostě celé vojenské dějiny našeho národa. To všechno nám přednášeli a přesvědčovali nás, že je zač bojovat a zač padnout.*“²²⁰ Přesto nelze roli politické výchovy na praktické jednání vojáků přeceňovat – s ukončením výcviku ubývala na významu a během následujících bojových zážitků byla velmi rychle zastíněna osobními zážitky jedinců, které se do paměti zapsaly mnohem výrazněji a hlouběji než vlastenecká hesla, na která si v bojích vzpomene jen málokdo.²²¹

Vojenský výcvik podstupovali i představitelé nebojových funkcí v UPA – spojky, sanitáři, zásobovači, hospodářští pracovníci, zdravotní sestry a lékaři. Z povahy partyzánského boje se totiž mohli snadno ocitnout v boji a museli umět adekvátně reagovat. Náročný vojenský výcvik postupovaly rovněž ženy, kterých v UPA působilo mnoho – především v pomocných funkcích, organizační síti a zdravotní službě, vyskytovaly se však i přímo v bojových jednotkách. *„Naše vedoucí 'Iryna' vedla kurs, na kterém nás bylo 21 žen. Učily jsme se bojovat, ovládat zbraně a tak dále. Večer jsme ve dvojicích – samy jsme se bály – hlídkovaly s pistolí. [...] Ze zbraní jsme měly ze začátku velký strach. Až na konci kurzu nám 'Iryna' ukázala, že v*

²¹⁹Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archiv autora.

²²⁰Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

²²¹HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 240-243

*té pistoli, co nám dávala na hlídkování nebyly náboje. Říkala: 'Kdybich vám tam nechala náboje, tak jste z úleku střílely Pánubohu do oken po každém kocourovi nebo ptákovi, který by vás vylekal.'*²²² vzpomínala na svůj základní kurs organizátorka hospodářské sítě UPA v Zakerzoní, Kateryna Laljuk-Kohut. Podmínky vojenského výcviku byly pro ženy stejně náročné jako pro muže s pouze malými úlevami: „*Nechodily jsme do důstojnických či poddůstojnických škol, ale výcvik jsme prodělávaly normální – stejný jako muži. Vyjímkou bylo, že nás neučili střílet z kulometu, protože nosit kulomet bylo pro ženu moc těžké a časem jsme museli podnikat pochody 30-50 kilometrů. [...] Sama jsem prošla několika kurzy nejen střelby a pohybu v terénu, ale učila jsem se i obsluhovat i těžký kulomet, což bylo pro ženy vyjimečné. Taky jsme měly instruktáž k práci s trhavinami a vyhazování mostů do povětří.*“²²³

Absolvování náročného výcviku bylo završeno slavnostní přísahou a udělením statutu regulérních vojáků povstalecké armády. Definitivní text přísahy vojáka UPA byl kodifikován na zakládající konferenci Ukrajinské hlavní osvobozencké rady v červenci 1944 – jejím autorem byl teolog a diplomat Ivan Hryňoch – a povstalci v ní přísahali svůj boj „*Za Ukrajinu, za svobodu, za lid.*“²²⁴ Podobně jako v jiných armádách byl velký důraz kladen na obřadnost a zavazující charakter celého aktu, který v nováčcích prohluboval pocit spoluzodpovědnosti a podřízení vyššímu celku.²²⁵ Přísaha byla skládána nastoupenými nováčky za přítomnosti nejvyšších velitelů a členů štábu před polním oltářem, vystavenými zbraněmi a stožáry s vyvěšenými praporce – modro-žlutou státní vlajkou Ukrajiny a červeno-černou vlajkou symbolizující revoluční nacionalistický boj. Po odříkání textu přísahy odsloužil polní kaplan (řecko-katolický či pravoslavný, často kněží obou konfesí) bohoslužbu a panychidu za padlé. Celý slavnostní akt byl zakončen sborovým zpěvem ukrajinské hymny „Šče ne vmerla Ukrajina“, která je i dnes oficiální státní hymnou Ukrajiny.²²⁶

Díky důkladnému výcviku získali všichni vojáci silný pocit sounáležitosti se svými spolubojovníky a patřičnou sebedůvěru ve vlastní schopnosti, neboť zpravidla

²²²Rozhovor s Katerynou LJALJUK-KOHUT, nar. 1925, Toronto 12.9. 2013. Osobní archív autora.

²²³Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archív autora.

²²⁴KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 167

²²⁵HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 36-37

²²⁶VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 146-149

ještě před ukončením výcviku prošli prvními boji – instrukce vedení UPA přímo doporučovaly, aby se do menších akcí nasazovali spolu se zkušenými veterány i nováčci vykonávající výcvik. Nejschopnější absolventi výcviku byli následně doporučováni a přidělováni do povstaleckých důstojnických a poddůstojnických škol.²²⁷

2.5 KAŽDODENNOST POVSTALECKÉHO ŽIVOTA

Reálné životní podmínky v partyzánské armádě byly na míle vzdálené mladickým romantickým představám. Veškeré aspekty povstalecké každodennosti byly pevně určovány pevnou disciplínou a vojenským řádem. Oddíly obvykle nebyly do bojů nasazovány celé – ze 3-4 čet, které tvořily sotňu, zůstávala většinou polovina v zázemí k ochraně štábu, odpočinku a doplnění stavů. V klidových podmínkách probíhala denní rutina podle předem stanovených osnov.

O půl sedmé ráno (v zimě o hodinu později) byl budíček následovaný nástupem, spočítáním a společnou rozcvičkou celého mužstva. Před celým nastoupeným mužstvem byl čten denní rozkaz činností a úkolů. Následovala ranní hygiena v potoce či řece, společná modlitba a rozchod na snídani. Po snídani probíhala každodenní vojenská cvičení k zopakování a upevnění vojenských dovedností. Po polední přestávce k obědu a poledními klidu následovala další cvičení, politická školení a besedy trvající až do večere kolem šesté hodiny odpolední. Po večeri měli vojáci osobní volno k opravě oděvu a obuvi, odpočinku a zábavě. Den končil společnou večerní modlitbou a večerkou kolem deváté hodiny večerní.²²⁸

Individuálního volna a možností zábavy měli povstalci velice málo, zpravidla večer po skončení všech zadání. Povstalci četli noviny, letáky a propagandistické materiály, vítána byla i literatura, včetně literatury ideových nepřátel ukrajinského povstaleckého hnutí: „*Nebudete mi věřit, ale četla jsem Marxe a všechny Leninovy a Stalinovy spisy. Od nás, co jsme byli ve vyšších funkcích se čekali, že se budeme učit 'řeč a myšlenky svých nepřátel' a budeme schopni argumentovat a přesvědčovat protivníka. Nikdo mi nepřikazoval Marxe číst, ale četla jsem ho. Společně jsme pak o*

²²⁷KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 140-143

²²⁸VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 138-139

tom vedli debaty a vyváděli z toho závěry, aby se ty znalosti daly využít v propagandistické činnosti.²²⁹ Obvyklou odpočinkovou činností bylo hraní karet a šachů, u povstalců ze zvláštní popularity těšila hudba a zpěv. V některých větších oddílech byly přístupné hudební nástroje, vznikaly i pěvecké a duchovní sbory či dramatické ochotnické kroužky.²³⁰ Sborový zpěv silně podporoval výchovu v duchu vojenského bratrství a sounáležitosti – jednotlivé prapory UPA měly vlastní písně, které dotvářely image konkrétního oddílu a budovaly dojem výlučnosti jednotky.²³¹ Propagandistický referent Stepan Goljaš o zpěvu povstaleckých písní prohlásil: „Navečer jsme zpívali naše písně. V lese polohlasně a když bylo velké nebezpečí, nesměli jsme zpívat. Jinak jsme zpívali po vesnicích – v domech, čítárnách anebo stodolách. Učil jsem chlapce zpívat spoustu nových písní, které se tehdy skládaly. V roce 1948, když jsme se probíjeli na Západ, jsem s sebou dokonce pronesl zpěvník našich písní.“²³²

Velká role byla v lesních podmínkách věnována pravidelné osobní hygieně a zdravotnímu stavu povstalců, protože v případě zanedbání hrozilo vypuknutí epidemií infekčních chorob. Každé 2 týdny muselo mužstvo podstupovat pravidelnou zdravotní prohlídku a podle možností se co nejčastěji mýt a měnit prádlo za čisté. Dokud bojovala UPA proti Němcům, mohli povstalci celkem volně užívat vesnických lázní a mýt se v blízkosti studní, ale za podmínek protisovětského odporu zůstalo jedinou možností mytí v potocích a řekách. Vojáci UPA si navzájem pravidelně stříhali vlasy a holili se – vousy nenosil prakticky nikdo.²³³ Stálým problémem byly všudypřítomné vši, které se staly nerozlučnými společníky všech vojáků první i druhé světové války.²³⁴ V zázemí se dávalo zavšivené šatstvo k dezinfekci a vyčištění zdravotníkům či místnímu obyvatelstvu, v bojových podmínkách povstalcům nezbývalo nic jiného, než se marně pokoušet likvidovat obtížný hmyz vlastními silami: „Všichni jsme byli zavšivení. Když jsme dostali čisté prádlo, za půl hodiny bylo zase plné vší. Nešlo je všechny vyhubit.“²³⁵ Likvidace

²²⁹Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

²³⁰PAHIRJA, Oleksandr. *Žyttja po-povstanskyj*. IN: Ukrajinskyj tyždeň. č. 258, 12.-18.10. 2012. s. 40-42

²³¹KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 140

²³²Rozhovor se Stepanem GOLJAŠEM, nar. 1919, Toronto, 15.6. 1995. Osobní archiv autora.

²³³PAHIRJA, Oleksandr. *Žyttja po-povstanskyj*. IN: Ukrajinskyj tyždeň. č. 258, 12.-18.10. 2012. s. 40-42

²³⁴HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 102-103

²³⁵Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archiv autora.

svízelných vši byla pravidelnou součástí denní rutiny a zaměstnávala povstalce téměř nepřetržitě: „Svlékali jsme ze sebe oblečení a snažili se ty bestie pochytat a pozabíjet, ale množily se moc rychle. Navíc to nestačilo – museli jsme najít jejich vajíčka, která byla obvykle nakladena v místech švů. Kdykoliv to šlo, rozdělávali jsme ohně a nahřívali nad nimi oděv, který jsme pak rychle sbalili, aby se uvnitř udržel žár. Bylo neuvěřitelným zadostiučiněním, když jsme slyšeli praskání jak vajíčka vši vybuchovala.“²³⁶

Vedle všedních dnů ukrajinští povstalci slavili také řadu významných státních a církevních svátků, které ozvláštňovaly jinak jednotvárný lesní život. Připomínaly se významné dny spojené s nedávnou vojenskou historií – výročí sjednocení Ukrajinské a Západoukrajinské národní republiky (22. ledna), výročí vyhlášení nezávislého ukrajinského státu (1. listopadu) a výročí deklarace aktu obnovení nezávislého státu (30. června). Oslavoval se i nacionalistický svátek hrdinů (poslední neděle v květnu) a svátek zbraní (31. srpna – výročí osvobození Kyjeva, později 14. října – svátek Přesvaté Bohorodičky a symbolický svátek vzniku UPA). Nejvýznamnějšími svátky byly pravoslavné a řecko-katolické Vánoce a Velikonoce.²³⁷

Společné oslavy svátků v mužstvu podporovalo pocit sounáležitosti a vzájemné zodpovědnosti. Kromě mírnějšího denního režimu (cvičení probíhalo jen dopoledne) se o svátcích vojáci dočkali i kulturního povyražení – pálení vater, koncerty, besedy, polní mše a divadelní představení. Zcela vyjíměčně mohla být povolena i konzumace velmi malého množství alkoholu, který byl jinak po celou dobu služby v UPA pod přísnými tresty kategoricky zakázán.²³⁸ Velkou vzpruhou morálky mužstva byl jakýkoliv projev pozornosti – při příležitosti velkých církevních svátků dostávali vojáci dokonce i drobné dárky: „Například na Mikuláše dostával každý náš voják malý dárek. Nebyly to velké dárky a byly to věci, které byly zapotřebí. Například mně se rozervaly boty a neměla jsem v čem chodit. To bylo i nahlášené a nové holínky bych dostala i tak, ale dali mi je na Mikuláše. Nebo mi jednou poslali z Karpat teplý kožich, protože silně mrzlo. To v nás silně podporovalo pocity sounáležitosti, že jsme

²³⁶Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

²³⁷VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 145-148

²³⁸KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 143-144

jedna rodina, kde jsou všichni zabezpečeni a je vždycky někdo, kdo na nás myslí, pomáhá nám a v mezích možností se nám snaží pomoci.“²³⁹

2.6 TÝLOVÉ ZABEZPEČENÍ

Ukrajinská povstalecká armáda byla materiálně a hospodářsky kompletně závislá na podpoře a dodávkách zásob od místního ukrajinského obyvatelstva. Organizaci týlového zabezpečení povstaleckých jednotek zajišťovala místní síť OUN. Za válečných podmínek bylo toto zásobování velmi náročným úkolem, neboť se fakticky všechna povstalecká území nacházela pod nacistickou okupační správou. Hospodářská síť OUN tajně působila ve všech ukrajinských vesnicích a podle potřeb zabezpečovala jednotky potřebným materiálem – zejména potravinami a oděvem. Organizační síť OUN též prováděla evidenci bojeschopného obyvatelstva pro případy mobilizace, kterými byly početní stavy UPA v letech 1943-1944 taktéž doplňovány.²⁴⁰ Hospodářské zabezpečení jednotek UPA bylo náročnou prací a velkou ekonomickou zátěží pro místní obyvatelstvo neboť spotřeba byla značná – podle hlášení sotni „Žuravli“ na Volyni z června 1944 bylo nutné pro 180 lidí na týden dodat: 315 kg krup, 315 kg hrachu, 1 080 kg brambor, 1 080 kg chleba, 370 kg masa, 180 kg tuků, 90 kg soli, 45 kg náhražkové kávy, 90 kg cukru a 189 kg mouky.²⁴¹

Hospodářská síť byla organizována tak, že každá konkrétní vesnice dodávala podle předem určených kvót určitou část zásob. Okresní organizační referentka Kateryna Laljuk-Kohut popsala způsob, jakým byly opatřovány dodávky potravin: „*Udržovala jsem spojení s děvčaty z hospodářské sítě po vesnicích a říkala jsem jim, co budeme potřebovat a ony to pak organizovaly na místě. Když jste měli sehnat potraviny pro 150-160 lidí, bylo to strašné množství materiálu.*“²⁴² Výběr potravin byl prováděn pouze organizovaně a všem povstalcům bylo přísně zakázáno – pod hrozbou trestu smrti, který byl často vykonáván – cokoliv si od místního obyvatelstva proti jeho vůli brát. Odevzdávací povinnost se vztahovala jen na zámožnější rolníky s pozemky nad plochu 5ti hektarů – chudší rolníci nemuseli,

²³⁹Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

²⁴⁰VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 95

²⁴¹Tamtéž, s. 98

²⁴²Rozhovor s Katerynou LJALJUK-KOHUT, nar. 1925, Toronto 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

pokud nechtěli dobrovolně, odevzdávat nic.²⁴³ V očekávání horších podmínek v budoucím zápase se Sověty začali povstalci budovat množství tajných skrýší a skladišť se zbraněmi, municí, oděvy a zakonzervovanými potravinami. Jejich přesnou polohu znali pouze pověřeni hospodáři a bylo jich budováno velmi mnoho pro případ odhalení a zničení. Jedním ze způsobů uchování potravin bylo zakopání do země a v sudech se silným solným roztokem.²⁴⁴ Vedle potravin byla mezi povstalci velká poptávka i po nedostatkovém tabáku, který u člověka snižuje chuť k jídlu a působí i jako silná morální vzpruha.²⁴⁵ Tabák byl v polních podmínkách vyráběn z náhražek sušené kůry a listí a distribuován mezi mužstvo.

Strava příslušníků UPA se skládala z běžných potravin, které mohlo dodat místní obyvatelstvo – obilnin, kaší, sucharů, chleba, špeku a sádla: „*Nikdo u nás neměl hlad – jedli jsme pravidelně. Chleba, špek, klobásy, nějaké kaše, cibule a česnek. Když jsme šli do akce, každý měl s sebou železnou zásobu, kterou jsme mohli sníst až když nám to dovolili. Byl to kousek klobásy se sádlem a kousek chleba.*“²⁴⁶ V podmínkách nacistické okupace bylo zásobování poměrně stabilní a dostatečné – mužstvo jedlo 3x denně a u větších oddílů fungovaly i ukořistěné polní kuchyně vydávající teplou stravu. V jiných případech bylo již uvařené teplé jídlo dopravováno přes zásobovací síť přímo od místních vesničanů. S příchodem německo-sovětské fronty se možnost získání teplé stravy zhoršila a celkové zásobování přestalo být pravidelné: „*Snázili jsme se opatřit horké jídlo aspoň 1x denně, ale když to nešlo, měli jsme uvařené jídlo jen za 2-3 dny. Zbytek doby jsme byli na studené stravě – chlebu a kusu špeku.*“²⁴⁷

S rozmachem sovětských a polských protipovstaleckých akcí se otázka stravování stala palčivým problémem – vojáci UPA museli často přežívat bez zásob a nezřídka jednoduše hladověli: „*Kolikrát jsme celé dny nejedli vůbec nic anebo jsme měli jen 'vojenský příděl' – kousíček chleba a cibuli, což nám mělo vystačit, pokud jsme nemohli kontaktovat civilní obyvatelstvo.*“²⁴⁸ Nepravidelnost a nevyváženost stravování v podmínkách dalšího boje se podepisovala i na celkovém

²⁴³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 146

²⁴⁴VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 97

²⁴⁵HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 116

²⁴⁶Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archiv autora.

²⁴⁷Rozhovor s Mychajlo KAČKOVSKÝM, nar. 1925, Ternopil, 1995. Osobní archiv autora.

²⁴⁸Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

zdravotním stavu mužstva.²⁴⁹ „Když jsme byli obklíčeni sovětskými partyzány, neměli jsme už žádný chléb a jedli jsme jen to, co zbylo ze železné zásoby. Z toho jsme dostali úplavici. Náš hospodář, který byl na všechno rozumný nám poradil, abychom vařili čaj z bylin a jedli borůvky a kůru ze stromů. A skutečně nám to pomohlo.“²⁵⁰ popsal zásobovací potíže a jejich improvizované řešení ze zimních bojů v roce 1944 povstalec Petro Olijnyk. Nejnáročnější bylo zaopatřování potravinami v oblastech bez podpory místního obyvatelstva a na cizím terénu. Petro Potičnyj popsal neudržitelnou situaci po vysídlení veškerého ukrajinského obyvatelstva za Zakerzoní v létě 1947 a následné těžkosti při cestě Československem: „Bez potravin od civilistů jsme příšerně hladověli. Někdy jsme nejedli 3-4 dny. Občas jsme měli štěstí a našli nějaké houby, dvakrát jsme na pastvě ukradli krávu, ale to bylo zoufale málo. Z podvyživenosti jsme začali všichni otékat. [...] V jedné vesnici jsme našli nějaké brambory a zelí v sudech, které tam zbyly po deportovaných vesničanech. I když jsme byli varováni, někteří z mužů začali nalačno jíst syrové zelí a okamžitě zemřeli v mučivých bolestech. [...] Na Slovensku nám dávali pastevci sýr a měli jsme z toho zácpu. Jestliže předtím, v Polsku jsme trpěli průjmami, tak teď to bylo naopak a to je ještě horší. Jen občas jsme od bačů mohli koupit a zaříznout berana nebo ovci.“²⁵¹

2.7. MÍSTNÍ OBYVATELSTVO

Pro místní obyvatelstvo byla pomoc ukrajinským povstalcům velkým břemenem. Přesto bylo pro místní obyvatelstvo mnohem přijatelnější žít a podporovat vojáky UPA, kteří byli jejich vlastními příbuznými, sousedy a krajanmi, než cizí okupační vojska. Pomoc byla navíc vzájemná – výměnou za podporu UPA chránila místní obyvatelstvo před nájezdy a útoky místních banditů či nepřátelských ozbrojených skupin, bránili násilnému výběru potravinových rekvizic a odvážení mládeže do nuceného nasazení, po příchodu Sovětů bránili povstalcům kolektivizaci a nucenému náboru do Rudé armády. Na osvobozených územích zřizovali povstalci místní samosprávu z domácích obyvatel a sympatie získali i přidělováním nové zemědělské půdy.²⁵² Pokud by místní obyvatelstvo povstalcům nedůvěřovalo a nepodporovalo je, hnutí by nedokázalo dlouhodobě existovat. V očích pamětníků byla Ukrajinská povstalecká armáda armádou svého národa, který o UPA často

²⁴⁹Viz. HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 101

²⁵⁰Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archiv autora.

²⁵¹Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

²⁵²BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 370-372

mluvil jako o „našich chlapcích“, nicméně jedním dechem je třeba dodat, že soužití nebylo vždy idylické. UPA si vynucovala poslušnost, vykonávala samozvané tresty nad skupinami obyvatelstva, které nechtěly či nemohly pomáhat – včetně vražd a vypalování usedlostí – a povstalci aspirovali i na úplnou kontrolu veřejného dění.²⁵³

V letech 1943-44 existovaly na Volyni (později i v Karpatech) tzv. „povstalecké republiky“, značně velké oblasti u velkých lesních masivů u Kremence, Kovelu, Stepaně, Deražného, Volodymyru-Volyňského a později v Karpatech, kde fungovaly pouze ukrajinské administrativní orgány. Z iniciativy vedení povstalců vznikalo vlastní školství a na místní úrovni se rozvíjel soběstačný ekonomický život. Probíhal směnný obchod (peníze neměly valnou hodnotu), stavěly se mlýny na mouku a skryté pekárny v lesích, hromadně se zavařovaly potraviny, ve velkém probíhala výroba těstovin a kávových náhražek. Místní obyvatelé byli dokonce očkovaní proti některým infekčním chorobám. Za zboží a poskytnoutou finanční podporu dostávali civilisté stvrzenky. Další existenci těchto nezávislých republik zabránil příchod fronty a intenzivní protipovstalecké akce sovětských vojsk.²⁵⁴

V paměti veteránů se uchovaly stovky dojemných případů, kdy prostí obyvatelé pomáhali takřka na hranici svých sil. Prakticky nedocházelo k odmítnutí pomoci a právě tato pomoc byla pro povstalce nejsilnější morální oporou: „*Nebyla to UPA, kdo vybojoval Ukrajinu. Ukrajinský lid ji vybojoval. To byla lidová válka, ne válka naší omezené skupiny. Nic proti OUN – sehráli svou roli – ale musíme přiznat, že hlavní roli měl náš lid. Ukrajinské matky, ukrajinské rodiny. Představte si, že do domu přišli 2 povstalci říct ženě, že její druhý syn padl v UPA. Chtěli odejít, ale ona řekla: 'Ne, chlapci, přišli jste z lesa a máte hlad.' a nakrmila je. Když odcházeli, pokřičovala svého třetího syna a poslala ho, aby šel s nimi. 'Ukrajina ještě není svobodná a někdo musí pomstít jeho bratry.'*, řekla. *Takoví lidé jako ona vybojovali Ukrajinu.*“²⁵⁵ Do konce druhé světové války se mohli povstalci spoléhat na téměř neomezenou podporu obyvatelstva, které věřilo, že stát, za který povstalci bojují, je na dosah ruky. Výstižně popsal nálady místního obyvatelstva na Volyni Pavlo Olijnyk: „*Obyvatelstvo se k nám stavělo velmi přívětivě. Když jsme přišli do vesnice, nosili nás doslova na rukách. Na každém domě bylo napsané nějaké heslo – např.*

²⁵³VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 94-98

²⁵⁴KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 145-146

²⁵⁵Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

'Svoboda národům – svoboda člověku!', 'Ukrajina nade vše!' a tak dále. V každé vsi byla symbolická mohyla padlým za svobodu Ukrajiny s nápisem, plotem a květinami. [...] Když se přiblížila fronta, byla ta podpora skrytější a bez takového entuziasmu. Přesto nám nikdy neodmítli pomoci. [...] Jednou jsme šli na průzkum a spojka nám zařídila nocleh. Za 2-3 hodiny nás vzbudil, že už musíme jít. Holínky byly vyměněné za nové a čisté, oblečení bylo vyměněné za nové a čisté – nikdo nevěděl, kdo nám je přinesl. ²⁵⁶

Cennou pomoc poskytovali vesničané i povstaleckým spojkám a rozvědce svými informacemi o dislokaci a počtech nepřátelských jednotek navzdory tomu, že riskovali vlastní život v případě, že by byla jejich pomoc odhalena a museli svou pomoc maskovat a tajit i před vlastními příbuznými: *„Kdyby nás obyvatelstvo na 100% nepodporovalo, nikdy bychom se neudrželi 10 let. Já sama jsem měla své lidi, kteří mě brali jako člena vlastní rodiny a já je také. Cítila jsem se tam jako doma. [...] Nezažila jsem, že by nám odmítli pomoci. Nevylučuji, že jednotlivci mohli odmítat, ale za celou dobu své dráhy jsem se s tím nesetkala. [...] Jednou jsem byla ve vesnici, když tam začala razie NKVD a musela jsem tam přečkat 14 jejich terorizování dní než odešli. Při výsleších ubili jednu dívku a různými provokacemi se snažili získat informace. Rádi využívali děti, kterým dávali cukrátky a chtěli aby jim řekly kdo je kdo. V domě, kde jsem byla já, byla holčička, které bylo 4-6 let a maminka jí řekla, že jsem teta Žeňa. Ta jim pak pořád říkala, že jsem její teta, takže nic nezjistili.* ²⁵⁷ Za záchranu života před sovětskou razií vděčil místním vesničanům i Osyp Žyhar při převádění dvojice kurýrů UPA ze Západu: *„Snídali jsme v předsíni a přibehla hospodyně že z lesa jdou bolševici. Co teď? Otevřel jsem okno v kuchyni a s oběma kurýry jsme vyskákali ven, ale naše zbraně zůstaly ve stodole – po vesnici jsme s dlouhými zbraněmi nesměli chodit. Hospodyně ty naše sovětské PPS-41 a německé MP-40 sebrala, schovala si je pod sukni a plela na zahradě cibuli. Přišli k ní, bolševici, co že to dělá. Podívala se na něj a říká mu: 'Co jsi to za blbce, když nevidíš, co dělám? Já se neflákám zbůhdarma jako ty! Vy chodíte a akorát strašíte lidi!' Hned se jí začali omlouvat, sebrali se a odešli.* ²⁵⁸

K výrazné změně postojů místního obyvatelstva došlo s koncem druhé světové války a novým mocenským uspořádáním v Evropě. Pocity bezvýchodnosti a strach z

²⁵⁶Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archiv autora.

²⁵⁷Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

²⁵⁸Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

dalších represí se výrazně podepsaly na náladě civilního obyvatelstva, které mělo dost válčení a přálo si život v míru a bez nebezpečí: „*Lidé byli rezignovaní, strašně vyčerpaní neustálým strašením. Začaly deportace a hony na ty, kdo dříve pracovali v německé správě a policii. Zatýkali starosty. Začaly se zakládat kolchozy. Hledali dezertéry, kteří nechtěli nastoupit do vojska. Lidé se vyděsili, když kdokoliv vešel do domu, hlavně ti, kteří měli děti.*“²⁵⁹ Naděje na vojenský úspěch osamocených povstalců proti celé sovětské válečné mašinérii byly mizivé a usvědčení z pomoci povstalcům znamenalo tvrdé tresty – často i smrt. Sovětským úřadům se navíc propagandou i násilným působením speciálních skupin NKVD maskovaných za UPA dařilo zastrašit místní obyvatelstvo natolik, že povstalcům stále častěji odmítalo poskytovat pomoc: „*Dokud trvala válka, bylo všechno v pořádku, ale jakmile skončila... [...] Lidé se báli. Báli se pomáhat, báli se všeho. Dřív se ženské na vsi scházely a vařily nám varenyky, abychom měli všichni co k večeři. A po válce najednou nebyl nikdo kdo by tak pomáhal.*“²⁶⁰

Pomyslný klín, který Sověti vrazili mezi místní obyvatelstvo a povstalce se skončením druhé světové války s postupem doby stále více prohluboval vzájemnou propast, která významně přispěla k potlačení ukrajinského povstaleckého hnutí. Velitelé UPA si byli tohoto rozdělení dobře vědomi a postupně přešli ke změně svého působení. Ve spise „*Taktické instrukce našeho boje*“ z roku 1950 výslovně stálo: „*Je nutno zdržet se dalších demonstrativních akcí, poněvadž se nesetkávají ani s porozuměním, ani s podporou ze strany mas, které je odsuzují... Pokud máme vyzývat k aktivním činům, pouze individuálně, ne masově.*“²⁶¹ Vzájemné nedůvěře neprospělo ani to, že se povstalci stále častěji zaměřovali na čistě civilní cíle – vraždili starosty, místní funkcionáře, rolníky, kteří podporovali vznik kolchozů. Demonstrativně popravováni byli i obyvatelé, kteří ze strachu odmítali povstalcům dále pomáhat – tento radikalismus prováděný většinou zvláštními komandy SB byl jednou z předních příčin, proč povstalecké hnutí po druhé světové válce stále sláblo a nakonec bylo zcela potlačeno.²⁶²

²⁵⁹Rozhovor s Romanem PETRIVEM, nar. 1927, London, 1993. Osobní archív autora.

²⁶⁰Rozhovor s Konstantynem HIMMELRAJCHEM, nar. 1913, Melbourne, přibližně 80. léta. Osobní archív autora.

²⁶¹KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija: Istorični narysy*. Naukova dumka, Kyjiv 2005. ISBN 966-00-0460-5, s. 460

²⁶²Tamtéž, s. 374

Odlišná situace panovala v Zakerzoní, kde polská vláda hodlala ukrajinskou menšinu kompletně deportovat proti její vůli a neponechávala žádnou možnou alternativu pokojného soužití. Zde ukrajinské obyvatelstvo podporovalo povstalce až do úplného konce v létě 1947, kdy bylo během Akce Visla odsunuto zbylých 140 000 příslušníků místní ukrajinské menšiny. Podporu místního obyvatelstva do posledního dne popsál politický vedoucí pracovník Stepan Goljaš: *„Místní obyvatelé byli velmi konzervativní a těžko se nějak přesvědčovali, ale když jsme je chránili před Poláky, postavili se na naši stranu. Kamkoliv jsem zašel, hostili mě, nechávali přespat a chovali se nejlépe jak jen to šlo. [...] Když přišly deportace, chodili a naříkali že se bojí, co bude s námi, kdo nám bude dávat jídlo. S manželkou jsme už po vysídlení celé oblasti našli v lese pod keřem džbán s kvašeným mlékem s nápisem 'To je pro vás, povstalci.'. Moc mě to dojalo. Nezlobte se, ale slzím z toho i teď'...“²⁶³*

2.8 SOCIÁLNÍ STRUKTURA

Bez zajímavosti není ani celková sociální struktura příslušníků Ukrajinské povstalecké armády. K ilustraci sociálního a věkového složení povstalecké armády poslouží statistika oddílů UPA v rámci Vojenského okruhu „Bohun“ z roku 1944, které působily v rámci UPA-Sever zahrnující Rovenskou, Ternopilskou a Chmelnyckou oblast.

Nejpočetnější věkovou skupinu v UPA tvořila mládež v rozmezí 17-28 let, která tvořila 75% početních stavů. Osob v rozmezí 29-40 let bylo mezi mužstvem 23% a pouhá 2% zbývají na osoby starší než 40 let.. Tato fakta výrazně bourají sovětský propagandistický stereotyp, že UPA byla armádou „Petlujrových pohrobků“. V porovnání se sovětskými partyzány byl věkový průměr v UPA dokonce ještě nižší, neboť v řadách sovětských partyzánů bojovalo vyšší procento starších zkušených vojáků, instruktorů a stranických funkcionářů.²⁶⁴

Z hlediska sociálního rozvrstvení původu příslušníků UPA tvořili celkových 60% stavů UPA venkované, 25% dělníci a 15% příslušníci inteligence. Příslušníci posledních dvou jmenovaných vrstev zaujímali především vyšší funkce odborníků, poddůstojníků a důstojníků. Mezi řadovým mužstvem tvořili vesničané 85%.²⁶⁵ Pestrá skladba mužstva UPA ostře kontrastuje se značně homogenní členskou

²⁶³Rozhovor s Stepanem GOLJAŠEM, nar. 1919, Toronto, 15.6. 1995. Osobní archiv autora.

²⁶⁴PARTYLJAK, Ivan. *Kolektyvnyj portret vojaka UPA*. IN: Ukrajinskyj tyždeň. č. 258, 12.-18.10. 2012. s. 34-36

²⁶⁵KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 142-143

základnou OUN – tvořenou zejména studenty – a je srovnatelná s ostatními pravidelnými armádami své doby.²⁶⁶

Absolutní většina příslušníků UPA pocházela ze Západní Ukrajiny, nicméně nemalé procento tvořili v počátečních stádiích na Volyni také cizinci – v roce 1943 jich mělo být plných 20% z celkového stavu UPA.²⁶⁷ Velmi významnou a pro budoucnost povstalecké i nacionalistické problematiky klíčovou skupinou byli též Ukrajinci z oblastí Východní a Střední Ukrajiny, kterým se podařilo uniknout z nacistických zajateckých táborů nebo věznic. Ti totiž zásadním způsobem – díky své odlišné historické zkušenosti a ideovým postojům – proměnili a v konečném výsledku zcela změnili dosavadní vyostřenou nacionalistickou ideologii. Jejich přítomnost výrazně ovlivnila soudobou ukrajinskou politickou literaturu, která díky odlišnému pohledu na řadu otázek otevřela ukrajinským politickým teoretikům nové obzory a v porovnání s předválečnou politickou literaturou byla vyjímečná svou demokratičností. Jedním z hlavních autorů tehdejší politické literatury byl Petro Fedun („Poltava“), který sám pocházel z Východní Ukrajiny. Společně s Osypem Djakivem („Hornovyj“) a dalšími autory přispěl k zásadní revizi dosavadní šovinistické ideologie OUN.²⁶⁸

Vedle toho byli východní Ukrajinci velmi ceněni povstaleckým vedením pro své vojenské znalosti, kvalitnější bojový výcvik a zkušenosti z boje, které je předurčovaly k velitelským funkcím. *„Já jsem vůbec nechápal nějaký rozkol na melnykovce a banderovce. Taková pitomost – bojovat proti sobě a budovat dvě Ukrajiny? [...] Sám Šuchevyč byl sice důstojník, ale z policie, ne z armády. Profesionálních vojáků u nich bylo velmi málo. Bývalí sovětští důstojníci jako já, s různým vzděláním, byli proto ve funkcích velitelů a instruktorů – ne proto, že by chtěli, ale proto, že byli zapotřebí.“*²⁶⁹ shrnul své první dojmy z působení v UPA bývalý nadporučík Rudé armády Konstantyn Himmelrajch. S blížícím se koncem války byli východní Ukrajinci (jejichž motivací byl často výhradně boj proti Němcům a neměli zájem na boj proti vlastnímu státu) z UPA uvolňováni a propouštěni, ačkoliv část zůstala bojovat i nadále – dostávali pseudá odkazující k

²⁶⁶HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 118-120

²⁶⁷KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 142

²⁶⁸TROCHYMENKO, Ivan. *Intelektualnyj sprotyv*. IN: *Ukrajinskýj týždeň*. č. 258, 12.-18.10. 2012. s. 50-52

²⁶⁹Rozhovor s Konstantynem HIMMELRAJCHEM, nar. 1913, Melbourne, přibližně 80. léta. Osobní archiv autora.

jejich původu, např. „Poltava“, „Dnypro“, „Stepovyj“, „Čornomorec“. Na výrazný kvalitativní rozdíl mezi veterány Rudé armády a vojáky UPA vzpomínal s obdivem příslušník Služby bezpečky Fotij Volodymyrskyj: *„Bojovali lépe, než naši střelci. Všichni to byli zkušení vojáci a znali dobře taktiku. Uměli se skvěle přemísťovat v boji. Jeden z nich – Kosťa Čornomorec – mě dokonce naučil jak kličkovat a uhýbat před palbou, což se mi později hodilo. [...] Doprovodili jsme je k hranicím Chmelnycké oblasti a loučili jsme se. Řekli jsme jim, že s námi byli víc jak půl roku a viděli zač bojujeme a kdo jsme. Odpověděli nám, že nevíme, co nás čeká. Oproti nám chápali a znali, co je to bolševismus a věděli, co by je čekalo. My to nevěděli – vždyť jsme pod Sověty žili jen rok...“*²⁷⁰

2.9 DŮSTOJNICKÝ SBOR

Výrazná sociální diferenciacie a odtažitost důstojnického sboru od mužstva (která byla dosavadním problémem všech ukrajinských armád – zejména armády ZUNR po první světové válce) prakticky neexistovala. Hodnostní systém kopíroval poslušnost hodností užívaných armádou Ukrajinské národní republiky, vynechána byla pouze hodnost atamana – podle vedení UPA by příliš evokovala anarchismus a „atamanštinu“ proslulého anarchistického vojevůdce Nestora Machna.²⁷¹ Jako základní oslovení byl užívan výraz „družė“ (příteli, druhu) srovnatelný se stejným výrazem používaným Titovými partyzány²⁷² či českým výrazem „bratře“ užívaným Sokoly a pozdějšími legionáři. Mužstvo bylo oslovováno „druzi strilci“, důstojníci byli oslovováni „druzi komandyry“. Tato bezprostřednost odbourávala sociální hranice uvnitř povstaleckých oddílů. Slavný velitel Vasyl Mizernyj („Ren“) s oblibou oslovoval své muže „pánové bratři“.²⁷³ Důstojníci a poddůstojníci nebyli od mužstva odlišováni ani uniformami či viditelnými distinkcemi. Celkovou atmosféru solidarity a vzájemnosti mezi mužstvem a důstojníky popsal veterán Mychajlo Kačkovskyj: *„Rozpoznávali jsme se jen od vidění a podle šatstva. Žádná viditelná rozlišení nebyla. Ano, věděli jsme, kdo je náš velitel družstva a čety, ale znali jsme je jen podle*

²⁷⁰Rozhovor s Fotijem VOLODYMYRSKÝM, nar. 1924, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archiv autora.

²⁷¹KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 139

²⁷²Viz. RIDLEY, Jasper. *Tito: životopis otce Jugoslávie*. Dialog, Liberec 1995. 363 s.

²⁷³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 139-143

*pseuda, ne jménem. Vztahy byly velmi přátelské. [...] Spali jsme společně, jedli jsme společně – nikdo nedělal rozdíl, že támhleto je velitel sotni nebo čty.*²⁷⁴

S růstem a sílením ukrajinského povstaleckého hnutí přibývala poptávka po nových důstojnících – ti, kteří dříve sloužili v polské armádě většinou padli a ještě méně bylo důstojníků z dřívějších armád UNR a ZUNR. Verbování bývalých sovětských důstojníků, kteří unikli německému zajetí, či se skrývali v týlu nepřítele, přivedlo do UPA řadu kvalitních důstojníků (včetně Rusů a zástupců dalších národností SSSR), ale zároveň i lidí, kteří se v UPA snažili pouze přežít a následně se vrátit ke svým. Od prosince 1943 byli proto všichni Ukrajinci z Východu systematicky prověřováni kontrarozvědkou SB. Proto bylo klíčové zorganizování vlastních důstojnických škol.²⁷⁵

V lesních masivech na Volyni a v Karpatech byly zřizovány speciální důstojnické a poddůstojnické školy pro výchovu nových kádrů v UPA. Nejvýznamnější poddůstojnické školy v Karpatech byly v blízkosti vesnice Lypa Bolechovského okresu Stanislavské oblasti, v karpatských pásmech pod působením Vojenského okruhu „Hoverla“ a nedaleko vesnice Brjaza ve Stanislavské oblasti. Poddůstojnické školy na Volyni byly v odlehlých oblastech při běloruském pomezí a v prostorách masivů u Volodymyru-Volyňského. Největší důstojnické školy byly u vsi Pomorjany nedaleko Lvova, v oblasti Kamence-Podolského a mezi vesnicemi Zlatolyň a Jaropolt jižně od volyňského města Stepaň.²⁷⁶

Budoucí důstojníci a poddůstojníci byli dále vzděláváni v základech partyzánské války, pyrotechnice, maskování, sanitární službě, rozvědce a kontrarozvědce. Pozornost byla věnována též taktice boje proti tankům, protivzdušné občaně a způsobu vedení dělostřelecké palby. Z formálního hlediska se tyto školy nijak neodlišovaly od oficiálních vojenských škol pravidelných armád – absolventi kurzů dokonce po ukončení výcviků obdrželi diplomy stvrzující jejich nabyté vzdělání.²⁷⁷ K teoretickému výcviku užívali povstalci dostupných vojenských příruček německé, polské i sovětské provenience a zároveň na základě vlastních zkušeností a praxe vytvářela vlastní vojenské učebnice. Za jednoho z nejlepších výcvikových instruktorů platil bývalý docent Kyjevského dřevotechnického institutu

²⁷⁴Rozhovor s Mychajlo KAČKOVSKÝM, nar. 1925, Ternopil, 1995. Osobní archiv autora.

²⁷⁵VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 113-120

²⁷⁶KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 141

²⁷⁷Tamtéž, s. 141

Mychajlo Symonenko („Bereza“), který se stal autorem učebnice „Bojová příručka partyzánského oddílu“.²⁷⁸ Mezi z absolventy důstojnických škol UPA v Karpatech patřil i Myroslav Symčyč, budoucí velitel sotni, který v lednu 1945 u vesnice Kosmač velel jedné z nejslavnějších akcí UPA: „*V roce 1944 v Kosmači vznikla důstojnická škola. Jako úspěšného kursanta poddůstojnické školy mě tam poslali pokračovat ve vzdělávání. Měli jsme zkrácený důstojnický kurs – tříletý program se vešel do 10ti měsíců. Když jsme zakončili program střední vojenské školy, byla škola rozformována a my rozesláni k bojovým oddílům.*“²⁷⁹

Čerství absolventi důstojnických škol často toužili, i díky sebejistotě svými schopnostmi a důkladným tréninkem, po vyniknutí a snažili se upoutat pozornost. V desítkách případů pak mladí důstojníci jednali vyloženě „frajersky“ - velitel J. Vitovskij („Zmijuka“) s sebou kupříkladu i do boje vodil své dva psy, kterým říkal Hitler a Stalin. Velitel jednoho z praporů u Stanislavi, D. Hach („Skuba“) měl rovněž ovčáka slyšícího na jméno Stalin.²⁸⁰ Velký psychický tlak a pocit zodpovědnosti však nebyl pro každého a v řadě případů museli být mladí důstojníci pro svou neschopnost praktického velení nahrazováni, či sami předávali velení – obzvláště, operovali-li v pro ně dosud neznámém terénu: „*Byl jsem velitelem 3. čety a zastupoval jsem velitele sotni 'Moroz'. Týden před akcí byl velitel těžce raněn a odeslán na léčení. Sotňu převzal nový velitel 'Jurko', který přišel z Podolí, v horách nikdy nebyl a neznal taktiku a způsoby boje v horském terénu. Řekl mi: 'Jsem tu nový, lidi neznám a oni neznají mě. V Karpatech jsem prvně a neumím se dobře orientovat. Vezmi velení za mě.' Tak jsem se stal velitelem sotni.*“²⁸¹

K převzetí velitelských funkcí byli v bojových podmínkách vojáci pověřováni okamžitě a direktivně. Nově přidělená zodpovědnost za mužstvo činila z takového „povýšení“ často nepříjemnou a nevyžádanou povinnost: „*Velitel nakázal jedné četi, aby kryla zbytek sotni při přechodu řeky. Velitel té čety to pochopil špatně a rozstavěl kulometry tak, že mířily na nás. Přišel velitel sotni a nechal si toho člověka zavolat – ptal se ho, co to udělal a na koho chtěl střílet. Akorát jsem přišel z průzkumu s hlášením a stál jsem tam s nimi. Velitel se na mě otočil a řekl mi*

²⁷⁸KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 140-141

²⁷⁹Rozhovor s Myroslavem SYMČYČEM, nar. 1923, Vyžnyj Bereziv, 10.5. 2011. Osobní archiv autora.

²⁸⁰KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 141-143

²⁸¹Rozhovor s Myroslavem SYMČYČEM, nar. 1923, Vyžnyj Bereziv, 10.5. 2011. Osobní archiv autora.

*'Převezmi velení čtyř.' Chtěl jsem mu oponovat, ale nemělo to smysl. Stal jsem se velitelem, což jsem strašně moc nechtěl. Zodpovědnost – hrozná zodpovědnost! Naši důstojníci museli zajišťovat všechno, zařizovat munici, potravu, dohlížet na hygienu. Už jsem se nemohl starat jen o sebe.*²⁸² S podobnými projevy obav a nechuti převzít zodpovědnost za svěřené mužstvo se setkáváme i v ostatních armádách, kde řada důstojníků nejintenzivněji prožívala obavy z vlastního selhání před vlastním mužstvem a obavy ze zklamání tváří v tvář stresové situaci.²⁸³

2. 10 REVIZE NACIONALISTICKÉ IDEOLOGIE

Léto roku 1943 přineslo radikální změny ideologických hledisek OUN-B. Dosavadní ideologie integrálního nacionalismu chovající přezíravá, až nepřátelská stanoviska vůči ostatním národnostem, nemohla v nezměněné podobě čelit realitě, kdy do UPA vstupovalo množství Ukrajinců nesvázaných s nacionalistickým podzemím, z řad cizinců vznikaly celé cizinecké oddíly UPA s vlastním velením a ve vysokých funkcích povstalecké armády působili Ukrajinci ze Sovětského svazu, kterým byla šovinistická ideologie OUN-B zcela cizí. Pro definitivní změnu kursu nacionalistické politiky byly zásadní následující 3 události.

Ve dnech 21.-25.8. 1943 probíhal ve vesnici Svoboda Zolota v Kozivském okrese Ternopilské oblasti 3. Mimořádný velký sjezd OUN-B. Svolání delegátů z nejvyššího stranického vedení rokovali o nutnosti proměny dosavadní politiky pod vlivem současné situace. Bezprostřední setkání s realitou sovětského okupačního režimu, kontakty s Ukrajinci žijícími mimo západoukrajinská území a disponujícími odlišnou historickou zkušeností, stejně tak jako nutnost získávat spojence pro další činnost ukrajinského odbojového hnutí, vedly k redefinici základních tezí radikálního nacionalismu totalitárního typu. Byl zavržen dosavadní vůdcovský princip, odmítnut kolektivismus, připuštěna jistá míra liberalismu a zdůrazněn akcent na socio-ekonomické otázky, ve kterých členové OUN-B přistoupili ke klasickým vzorcům sociálně demokratického proudu²⁸⁴. Bylo zrušeno heslo „Ukrajina pro Ukrajince“ a odmítnuty ideje rasismu a etnické výjimečnosti ukrajinského národa. I nadále byla prosazována idea organičnosti národa, jež je nadřazen jedinci s konečným cílem

²⁸²Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archív autora.

²⁸³HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 126-127

²⁸⁴KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 460-461

vybudování nezávislého státu, jež měl mít od nynějška charakter demokratického, sociálně spravedlivého a svobodu pro všechny občany (včetně národnostních menšin) zajišťujícího politického celku.²⁸⁵ Podle ukrajinského historika Oleksandra Motyla se těmito kroky ukrajinské nacionalistické hnutí zbavilo chyb a problémů, které jej sužovaly od doby vzniku v Haliči: „*Banderovci byli těmi mladými lidmi, kteří se tolik zabývali idejemi a činy, že otázky ideologické a politické (vyjma uznání priority ukrajinské státnosti) prostě ignorovali. [...] Pro tyto ideově-politické 'nováčky' bylo setkání s 'Východem', kde se lidé kdysi také zabývali těmito otázkami, obrovským šokem, který je donutil nejen přehodnotit svůj vlastní světonázor a uznat závažnost sociální otázky, ale i uznat, že pouhá hesla o vydobytí ukrajinského samostatného svrchovaného státu nestačí k tomu, aby nalákalo Ukrajince z Východu, pro které byl důležitý i nějaký sociální, přesněji – demokratický obsah.*“²⁸⁶

Výsledky 3. Mimořádného sjezdu OUN-B byly dalekosáhlé a byť byly řadou starších členů OUN-B přijímány s výhradami, lze je označit za významný milník dějin ukrajinského osvobozenického hnutí, který odbojové hnutí zpřístupnil širším masám a umožnil další životaschopnost ukrajinské rezistence. Dopady 3. Mimořádného sjezdu popsala Iryna Savycka-Kozak: „*Ty změny byly výsledkem setkání s realitou na Východě Ukrajiny. Viděli jsme, že ideje, jaké chceme přenést na Východ nemají žádnou reálnou možnost se uchytit. [...] Vymezilo se, že bojujeme proti ruskému imperialismu, ale ne proti ruskému národu. Do té doby jsme prohlašovali boj proti ruskému národu, což bylo politicky hloupé a amorální. [...] Staří členové OUN na tom sjezdu plakali. Nemohli to pochopit, ale přijali to, protože jiná možnost nebyla.*“²⁸⁷

Druhou významnou událostí bylo pořádání Konference porobených národů Východní Evropy a Západní Asie. Ukrajinské nacionalistické hnutí jí demonstrovalo svůj cíl vybudovat jednotnou protitotalitní frontu namířenou proti německému nacismu i sovětskému komunismu a hledalo spojence k tomuto boji. Od začátku podzimu 1943 byly šířeny agitační letáky v ruském jazyce určené sovětským válečným zajatcům a příslušníkům německých pomocných jednotek, které byly tvořeny národnostními menšinami Sovětského svazu. Písemné výzvy ke spolenectví

²⁸⁵KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskij nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 132

²⁸⁶KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 461

²⁸⁷Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archív autora.

byly adresovány i k Polákům, avšak měly spíše propagandistický charakter a vzájemný etnický konflikt nijak nezmírnily. Ve dnech 21.-22.11. 1943 ve vsi Buzeraž ve Zdolbunivském okrese Rovenské oblasti proběhla předem ohlášená Konference porobených národů Východní Evropy a Západní Asie. Dostavilo se celkem 39 delegátů zastupujících 13 národností – Gruzíni, Azerbajdžánci, Ukrajinci, Uzbeki, Arméni, Tataři, Bělorusové, Osetíni, Kazaši, Čerkésové, Kabardinci, Čuvaši a Baškírové. K přímé účasti na konferenci nebyli přizváni Poláci a kromě nich se nedostavili ani Rusové.²⁸⁸

Společně bylo odsouhlaseno vytvoření Revolučního výboru podmaněných národů Východní Evropy a Západní Asie s heslem „Svoboda národům – svoboda jednotlivci!“ Předseda konference, Rostislav Vološyn („Horbenko“), nešetřil optimismem: *"Konference přejde do historie jako nepřekonatelný projev národů východu Evropy i Asie k samostatnému životu."*²⁸⁹ Reálný dopad a politický ohlas konference byl však malý a spíše symbolický – představitelé zastoupených národů nebyli ve své domovině široce známí a jen sotva mohli ovlivnit reálné veřejné mínění. Přesto je tato konference vynikající ilustrací toho, jak výraznou proměnou původně radikální nacionalistická politika OUN-B během válečných let prošla. Některými autory je tato změna, společně s velkým podílem cizinců bojujících v řadách UPA, dávana za důkaz nové formy nacionalistické ideologie - „nacionalistického internacionalismu.“²⁹⁰

Definitivním završením proměn nacionalistické politiky OUN-B byla zakládající konference Ukrajinské hlavní osvobozené rady (UHVR) pod patronátem UPA ve dnech 11.-15.7. 1944 ve vesnici Nedilna v Samborském okrese Drohobyčské oblasti. Založením UHVR vznikl všeukrajinský nadstranický politický orgán, v němž byli zastoupeni představitelé politických sil napříč ukrajinským názorovým spektrem. Členové OUN-B se vzdali svých snah na roli jediného názorového lídra a vypracované programové dokumenty nadřadily UHVR v roli ilegální ukrajinské vlády nad všechna politická či odbojová uskupení – včetně OUN a UPA. Politická linie UHVR navázala na postoj jednotné protitotalitní fronty proti SSSR i Německu a vymezila konečný cíl osvobozené boje – nezávislý

²⁸⁸KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 136

²⁸⁹Tamtéž, s. 136

²⁹⁰BAHRJANYJ, Serhij. *Inozemci ta ukrajinskýj nacionální-vyzvolnyj ruch časiv druhoji svitovoji vijny*. IN: *Deň – ščodenna vseukrajinska hazeta*. Dostupné na: <http://www.day.kiev.ua/183075/> [cit. dne 27.11. 2015]

svrchovaný stát s demokratickým zřízením, spravedlivým sociálním řádem a garancí občanských svobod a rovnosti obyvatelstva před zákonem, včetně ochrany národnostních menšin.²⁹¹

Proměna nacionalistické politiky a jejího sebepojetí ve světle národně-osvobozenického boje byla završena. OUN-B částečně omezila své mocenské ambice a nadále podporovala nadstranickou a sobě nadřazenou Ukrajinskou hlavní osvobozenickou radu. Členové UHVR s příchodem fronty zčásti odešli do exilu, kde zabezpečovali diplomatickou aktivitu ukrajinského osvobozenického boje v zahraničí, zčásti zůstali na Ukrajině, kde postupně zemřeli v boji, nebo byli zatčeni sovětskými tajnými službami a zemřeli v sovětských gulazích a věznicích. Prezident UHVR Kyrylo Osmak (který sám pocházel z Východní Ukrajiny) byl v roce 1945 zajat Sověty a až do roku 1947 tajil svoji skutečnou totožnost. Zemřel roku 1960 ve věznicí ve Vladimíru ve věku 70ti let.²⁹²

2.11. ROLE OUN uvnitř UPA

V povědomí široké veřejnosti v Čechách i na Ukrajině zůstává UPA neodmyslitelně spojena s označením „banderovci“. Toto označení je však ryze zavádějící zkratkou. Označení „banderovci“ vzniklo během rozštěpení OUN na dva nepřátelské tábory v lednu 1940 – melnykovský a banderovský. Toto označení bylo spíše orientační a obě křídla považovala sama sebe za jediného správného pokračovatele OUN. S pozdějším odbojem proti Němcům se v nacistických hlášeníh začal objevovat pojem „Banderabewegung“, který zčásti akceptovali i sami povstalci a v některých případech sami sebe označovali za „banderovce“.

Reálně však členové OUN-B netvořili ani 50% celkových stavů UPA, které byly tvořeny lidmi rozdílných politických postojů i názorů. Z organizačního hlediska měla OUN lví podíl na vzniku UPA a vedení pomocné sítě, s rozmachem povstaleckého hnutí však přišla o své výsadní postavení a od základů změnila svou ideologii.²⁹³ Role Stepana Bandery v celém ukrajinském odbojovém hnutí byla navíc od roku 1941 ryze symbolická – pro nacionalisty byl mučedníkem vězněným v nacistickém koncentračním táboře, neměl však žádnou reálnou moc ovlivňovat dění. Když byl na podzim roku 1944 propuštěn z koncentračního tábora Sachsenhausen,

²⁹¹BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 395-396

²⁹²VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 81-88

²⁹³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 142

existovala již nadřazená Ukrajinská hlavní osvobozenecká rada a samotná OUN-B nepropraktikovala dřívější vůdcovský princip, který ze Stepana Bandery učinil dosavadní symbol. Zůstal v exilu, kde se zapojil do Zahraničního vedení OUN-B, nicméně vyjma teoretických prací a výzev již neměl na praktický průběh událostí sebemenší vliv. Tento vliv převzal muž se skutečnými pravomocemi a nezpochybnitelnou autoritou – vrchní velitel Ukrajinské povstalecké armády, generál Roman Šucevyč („Taras Čuprynka“), který byl blízkým Banderovým spolupracovníkem. Právě díky jeho převzetí vojenské i politické moci mohla OUN-B provést tak dalekosáhlé politické změny ve vlastním programu. Stepan Bandera zůstal jako pouhý symbol v zahraničí.²⁹⁴

Přesto zůstali povstalci nesmazatelně spojeni se jménem Stepana Bandery, zejména ze strany svých protivníků. Na jaře 1945 proto vedení UPA, v souladu s proběhnuvší reorganizací a reformou politiky osvobozeneckého hnutí vydalo nařízení, jež mělo užívání pojmu „banderovci“ zabránit, aby byl dále zdůrazněn nadstranický a všeukrajinský charakter UPA a poukázalo se na odmítnutí totalitárního vůdcovského principu v nacionalistické organizaci. V nařízení doslova stálo: *„Každý voják UPA má sám sebe nazývat názvem sobě vlastním, to jest ukrajinským povstalcem, přičemž tento název je zapotřebí popularizovati. Název 'banderovec' jakým nás s oblibou označují naši nepřátelé, neodpovídá obsahu našeho boje a je dle nás nepotřebným a škodlivým.“*²⁹⁵

Ani propagandistická činnost v rámci UPA příliš nezdůrazňovala výlučnou roli OUN či Stepana Bandery. Akcentován byl pouze obecný patriotismus v kontextu historického boje za nezávislost, nikoliv dílčí zájmy politických stran. Běžní členové UPA zpravidla o zákulisních poměrech v ukrajinském odbojovém hnutí nic netušili. *„Vůbec jsme nevěděli, kdo je nějaký náš vedoucí a bylo nám to jedno. Bojovali jsme za ukrajinskou nezávislost a neřešili jsme, kdo je politický vedoucí. [...] O existenci OUN jsem v UPA ani nevěděl. Až později jsem zjistil, že náš velitel byl stranický fanatik banderovců – to byl oddaný člověk, který by pro Ukrajinu klidně zastřelil vlastního přítele. [...] Vadí mi, když se UPA označuje jako 'banderovci', protože my jsme o Banderovi nevěděli vůbec nic. [...] I můj otec byl proti banderovské linii, která zabíjela ukrajinskou inteligenci a držela se levé strany místo pravé – podle mě*

²⁹⁴KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 135-142

²⁹⁵Tamtéž, s. 194

je i rozumný ukrajinský komunista hodnotnější než fanatický nacionalista.“²⁹⁶ popsal své povědomí o existenci OUN během služby v UPA na Volyni Pavlo Olijnyk. Povstalecký velitel Konstantyn Himmelrajch dokonce odmítl obvyklý vstup do OUN, který byl u vyšších velitelů a organizátorů standardní procedurou, poté co byl rozčarován ideologickou rigidností vedení OUN-M a nepochopením ideové rozštěpenosti nacionalistů: *„Ptali se mě, proč nejsem v OUN. Říkám, že mi to nikdo nenabídl. A oni hned, abych to změnil a že mi dají přečíst přísahu. Hned na začátku stálo: 'Přisahám před Bohem a Melnykem.' a rozchechtal jsem se. Co kdyby zítra ráno Melnyka zabili? To bych musel znovu přisahat před jeho nástupcem? Mohl bych přisahat tak před Symonem Petljurou, ale ne před nikým z nich. A měl jsem klid. [...] I teď mi vadí, když se UPA označuje čistě jako 'banderovci'. Mě je tohle úplně ukradené - kdyby nás vedl hejtman, říkal bych si klidně hejtmanovec.*“²⁹⁷

V poválečném dění lze v rámci nacionalistického hnutí nový rozkol mezi domácí sítí a zahraničním exilem symbolizovaným Stepanem Banderou. V podstatě se jednalo o opakování předchozích sporů v rámci OUN s jediným rozdílem – nyní byli radikálové v exilu a umírnění na domácí půdě. Z radikální rétoriky a působení Stepana Bandery (ačkoliv jeho moc ovlivňovat události na Ukrajině byla minimální) lze vysledovat, že si exil OUN-B v čele se Stepanem Banderou postupně přivlastnil zásluhy a úspěchy domácího povstaleckého hnutí, což může být jedním z důvodů, proč zůstává jméno Stepana Bandery stále tak pevně a chybně spojené s UPA.

Petro Potičnyj viděl poprvé fotografii Stepana Bandery až při výslechu americkými vojáky po úspěšném přechodu Československem do Bavorska: *„Americký voják mi ukázal fotografii a ptal se, kdo to je, jestli prý to je Bandera. Řekl jsem ano – ale vůbec jsem netušil jestli to byl Bandera, nebo nebyl. Čert ví, já Banderu nikdy předtím neviděl. Mimochodem dodnes nevím, kdo to na té fotografii byl. Věděli jsme jen, že byl v koncentráku, ale nikdy nám nikdo neříkal, že by Bandera organizoval UPA.*“²⁹⁸ Silnými názorovými střety s radikálními pohledy Stepana Bandery prošla po válce i Iryna Savycka-Kozak, kterou vyslal Roman Šuchevyč s hlášením přímo pro Banderu: *„Neměli jsme se o čem bavit. Bandera chtěl, aby se likvidovali všichni členové strany, Komsomolu a podobně. Říkala jsem*

²⁹⁶Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archiv autora.

²⁹⁷Rozhovor s Konstantynem HIMMELRAJCHEM, nar. 1913, Melbourne, přibližně 80. léta. Osobní archiv autora.

²⁹⁸Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

*mu na to, že jeho vlastní příbuzní jsou v Komsomolu a že se situace na Ukrajině změnila. Že i ve straně jsou různí lidé a nemůžou být házeni do jednoho pytle – hodně lidí přinutili vstoupit proti jejich vůli. Šuchevyč nám přímo říkal – když část národa budou ničit bolševici a část my sami, pro koho se bude Ukrajina budovat? [...] Bandera prakticky zakázal všechno, co jsme na Ukrajině při 3. Mimořádném zasedání schválili a zavedli. Nemohla jsem s nimi pokračovat. Řekla jsem jim, že jen využívají to, co UPA na Ukrajině vybojovala k vlastní propagaci a že dělají věci, za které jsme my nikdy nebojovali. Pak jsem nadobro odešla a přerušila s nimi kontakty.*²⁹⁹

2.12 DISCIPLÍNA

Uvnitř Ukrajinské povstalecké armády platila velice přísná disciplína, jejímž cílem bylo udržování pevné morálky ve vojsku a zabránění možné kompromitaci povstaleckého hnutí v očích místního obyvatelstva. Od června 1943 bylo za účelem vymáhání a dohledu nad dodržováním vojenské disciplíny zřízeno polní četnictvo jakožto represivní orgán.³⁰⁰ Povstalci měli zakázáno samovolně opouštět oddíl, nedostávali volno na návštěvu rodiny (bylo udělováno pouze vyjimečně v případech mimořádných zásluh v boji), nesměli narušovat konspiraci a ohrožovat své utajení. Zcela tabu byly jakékoliv násilnosti vůči ukrajinskému civilnímu obyvatelstvu. Po celou dobu platila uvnitř povstaleckých oddílů přísná prohibice – pouze v chladných měsících mohlo být povoleno požití menšího množství alkoholu pro zahřátí. Přesto nebyly případy alkoholismu výjimkou a byly drakonicky trestány. Stejným tabu bylo sexuální obtěžování. Zákazy sexu byly zaháněny až do absurda – velitel Vasyl Mizernyj („Ren“) hrozil vojákům, u nichž se objeví pohlavní choroby dokonce popravou. Sňatky nebyly zakázány, ale pokud se chtěl povstalec oženit, musel k tomu získat souhlas svých nadřízených.³⁰¹

Byly definovány kategorie prohřešků s různými stupni penalizace. Drobné přestupky byly trestány pokáráním velitele, hlídkami navíc (někdy s dodatečnou zátěží v batohu na zádech) či bitím bukovými palicemi či ocelovými vytěrky puškových hlavních. Užíváním fyzických trestů se UPA odlišovala od soudobých

²⁹⁹Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

³⁰⁰BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 364

³⁰¹KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskij nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 143-144

armád, které od podobných praktik upouštěly, či je vykonávaly jen zřídka.³⁰² Příslušník polního četnictva Fotij Volodymyrskij popsal způsob, jakým byli trestáni přistižení viníci: „*Chytili jsme 2 ulejšváky a měli jsme je potrestat. Nejdřív si musel lehnout jeden a druhý ho bil vytěrákem, načez se vystřídali a bil zase ten druhý. Když mlátil jen slabě, naložili jsme mu sami, aby bil z duše a věděl, co provedl. Nakonec museli oba vstát a poděkovat.*“³⁰³ V letech 1943-44 existovala jako potrestání varianta služby v trestné sotni.³⁰⁴

Závažnější provinění byla řešena formou „kozáckého soudu“, tj. soudního přelíčení za přítomnosti všech příslušníků oddílu. Soud byl veden vybranými soudci, přiděleným obhájcem a žalobcem. I zde zpravidla následoval fyzický trest – odsouzený byl postupně bit všemi spolubojovníky. Nejzávažnější případy přebíral vojenský polní tribunál, který soudil nejtěžší přestupky – opilství, sexuální obtěžování, krádeže a rabování, dezerce. Za tyto přestupky byla obvyklým trestem smrt, jejíž rozsudek vykonávali příslušníci polního četnictva. Za akt dezerce byla v některých případech považována i ztráta zbraně: „*Když jsme bojovali s rudými partyzány, jeden střelec ztratil pušku. Bud' ji ztratil, nebo zahodil – prostě ji neměl. Velitel praporu ho přede všemi zastřelil jako dezertéra.*“³⁰⁵ Individuální krádeže nebyly ospravedlňovány ani v případě nutnosti – veterán Petro Potičnyj při jedné z akcí ukradl polskému civilistovi holínky, za což v případě odhalení hrozila poprava: „*Byli jsme v Dynówě při akci, kde jsme odváželi z městské lékárny léky do lesa. Všiml jsem si tam dobře oblečeného chlapa – myslím si, že byl z polské bezpečnosti, ale nebyl ozbrojený. Podíval jsem se na své rozpadající se boty a poprosil jsem ho, jestli by nevyměnil boty za mé. Samozřejmě nechtěl a já jsem pomalu sundával pušku ze zad - hned souhlasil. Musím říct, že bych mu nic neudělal, ale to on nevěděl. Bylo to jedinkrát, co jsem kradl [...] Báł jsem se, že jestli na to velitel přijde, zabijí mě. Sám jsem viděl popravu 3 spolubojovníků za krádež. Odsouzenec postavili před náš prapor a nakázali jim kleknout. Když pak vstávali, prostřelili jim zezadu hlavu – nevěděli, kdy to přijde a snad to bylo pro ně snesitelnější.*“³⁰⁶

³⁰²HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 294-295

³⁰³Rozhovor s Fotijem VOLODYMYRSKÝM, nar. 1924, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archiv autora.

³⁰⁴KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 139

³⁰⁵Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archiv autora.

³⁰⁶Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

2.13 SPOJKY a ROZVĚDKA

Ukrajinská povstalecká armáda se mohla chlubit vynikající rozvědkou a efektivní sítí spojek a kurýrů. Cenné informace o dislokaci a počtech nepřátelských jednotek poskytovalo také loajální civilní obyvatelstvo – pro menší nápadnost byly s oblibou využívány děti a senioři, jejichž pohyb nebudil mezi nepřátelskými vojáky takové podezření. Na svéráznou formu „dětského špehování“ vzpomínal budoucí povstalec Osyp Žyhar: *„Jedna dívka ze sousední vesnice za mnou přišla a poprosila mě, jestli bych se s ní večer nemohl sejít na náměstí v Gródku Jagiellońském. [...] Odvedla mě za budovu magistrátu k řece a sedli jsme si. Říkal jsem si, že to bude pěkné romantické dostaveníčko, tak jsem na ni začal mluvit, ale zarazila mě a řekla, ať mlčím a poslouchám. Poslouchali jsme řev z budovy – ve sklepení NKVD vyslychalo vězně. Tak jsme tam celý večer seděli a poslouchali, co z nich vymlátili – různá jména a příjmení. Chodili jsme tam často a předávali informace dál.“*³⁰⁷

Vedle místních informátorů z řad místního obyvatelstva, používala UPA vlastní vojenskou rozvědku. Rozvědky pracovala velmi profesionálně a využívala jako své pracovníky a vyzvědače lidi na rozličných pozicích, dbala i o jazykovou vybavenost a poskytovala svým agentům dobré krytí. K zajištění věrohodných údajů nikdy nepůsobili pracovníci rozvědky osamoceně a všechny získané informace byly prověřovány z několika na sobě nezávislých zdrojů.³⁰⁸ Všichni pracovníci vojenské rozvědky podstupovali důkladný a metodický výcvik: *„Asi 20 nás bylo ve vesnickém domě na výcviku. Učil nás asi 30ti letý blondýn – dnes jsem si jistý, že měl vysokoškolské vzdělání. Výcvik trval asi 17 dní. Učili jsme se jak funguje bolševická rozvědky a kontrarozvědky, jak pracuje agenturní síť. Seznamovali jsme se se šifrováním a samozřejmě sběrem a předáváním informací. Neměli jsme vůbec žádné učebnice či příručky – všechno bylo jen ústně a nesměli jsme si absolutně nic zapisovat nebo mít u sebe. Všechno bylo přísně utajené.“*³⁰⁹

Zvláštní význam pro vojenskou rozvědku měli pracovníci působící v nepřátelském týlu – především pracovníci železnic, studenti a osoby, které dokázaly infiltrovat nepřátelské struktury. Svou úspěšnou dráhu agenta působícího v polském týlu, kterému se dokonce podařilo proniknout mezi členy polského odboje popsal Mychajlo Kačkovskij: *„Odmaturoval jsem na gymnázium a dostal jsem přidělený*

³⁰⁷Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

³⁰⁸KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 141

³⁰⁹Rozhovor s Romanem PETRIVEM, nar. 1927, London, 1993. Osobní archiv autora.

nový úkol – znal jsem dobře německy a polsky, takže mě poslali jako pracovníka rozvědky na Zakerzoni. [...] Dostali jsme ubytování a doklady a každý týden jsme hlásili přesuny a přípravy Armiji Krajové. [...] Považovali mě za čistokrevného Poláka. Od nás z města jsem dost Poláků znal, takže jsem to využil a získal jejich důvěru – vodili mě i do svých konspiračních bytů. Poláci si byli jistí svou silou a plány ani moc netajili – otevřeně mluvili, že zaútočí na Ukrajince. Říkali, že 'chystají krvavé svátky' a tak naše vedení vydedukovalo, že chystají akci na Velikonoce. Proto naši zaútočili preventivně jako první. [...] Později jsem pracoval na nádraží pod německým přednostou a hlásil podezřelý pohyb. V případě podezřelých pasažérů jsem upozorňoval rychlou jízdní skupinu z Korčunku – když přijeli, dal jsem jim znamení a oni si podezřelého odvedli.³¹⁰

Kromě rozvědky užívala UPA k předávání informací zvláštní síť kurýrů. Ještě více než v případě rozvědky, hrály v kurýrské službě podstatnou roli ženy, což registrovala i tajná direktiva Gestapa: „Ženám je nutno věnovat zvláštní pozornost. Jak je dávno známo, žena – nejúspěšnější nástroj vojenské rozvědky a právě zde ono samy provádějí přípravnou práci k vykonávání diverzních akcí protivníka.“³¹¹ Základním komunikačním prostředkem byly šifrované vzkazy („grypsy“), jejichž obsah kurýři neznali, a které byly stočeny do formy malých papírových ruliček, které musely být při riziku odhalení okamžitě zničeny. Podle podzemních instrukcí nesměli kurýři padnout do rukou nepřítele živí a stejně tak jako příslušníci vojenské rozvědky byli ozbrojeni pistolemi.³¹²

Díky efektivní funkci kurýrní sítě fungovala v rámci UPA do března 1944 dokonce vlastní polní pošta, která umožňovala utajenou korespondenci povstalců s rodinami – během jediného dne mohl vzkaz urazit vzdálenost až 180ti kilometrů. Z obav ze sentimentu a stesku po domově však nevyužíval služeb polní pošty každý: „Jednou měsíčně jsme mohli psát dopisy rodinám. Rodiče opravdu dopis dostali a i já jednou dostal odpověď. Víc jsem ale nechtěl. Když jste voják, tak se vyhýbáte sentimentalitě a nechcete slyšet takové to 'Máme tě rádi, chtěli bychom tě vidět.'. Bránil jsem se tomu.“³¹³

³¹⁰Rozhovor s Mychajlo KAČKOVSKÝM, nar. 1925, Ternopil, 1995. Osobní archiv autora.

³¹¹KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokov 20. stolittja*. s. 141

³¹²VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 81-88

³¹³Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

Výrazné zhoršení práce rozvědky a kurýrů přineslo nové vytyčení sovětsko-polských hranic na konci roku 1944. Hranice byly hlídány pohraničním vojskem a řada skupin kurýrů byla rozbita, či zajata. Ještě nebezpečnější byla práce kurýrů, kteří přenášeli depeše a materiály od zahraničních orgánů OUN-B na Západě. V prosinci 1945 došlo na hranicích Československa a Německa k rozbití skupiny v níž se nacházel náčelník generálního štábu UPA Dmytro Hrycaj („Perebyjnis“) a vysoký člen haličského ústředí OUN-B Dmytro Majivskyj („Taras“). Po přestřelce s pohraničníky spáchal Majivskyj sebevraždu, Hrycaj byl zajat a uvězněn v Praze, kde spáchal sebevraždu – stal se nejvýše postaveným členem UPA, který zahynul na československém území.³¹⁴

2.14 SLUŽBA BEZPEKY

Vedle vojenské rozvědky a sítě kurýrů a spojek působila v rámci UPA ještě zcela nezávislá organizace podřízená pouze vedení OUN, která plnila roli rozvědky a kontrarozvědky – Služba bezpečky (SB). Ta byla založena již v lednu 1941 s cílem čelit snahám NKVD infiltrovat OUN svými agenty a likvidovat tajné informátory. Ve speciálních kurzech se členové SB – kteří byli vybíráni z nejschopnějších a nejoddanějších členů OUN – seznamovali se základy všech vojenských disciplín, ideologií nacionalismu, geopolitikou, ilegální organizační činností a propagandou. Mezi obsah kurzů patřila metodika práce rozvědky a kontrarozvědky, systém státní správy, bezpečnostních orgánů a armády, kriminalistika, provádění výslechů, policejní činnost, fotografování. Členové SB se dokonce učili i bojové umění – karate. Po vzniku UPA působili členové SB jak v rámci podzemní sítě OUN, tak v rámci UPA.³¹⁵

Od prosince 1941 stanul v čele SB Mykola Arsenyč („Arsen“, „Mychajlo“), který tuto tajnou službu proměnil v jakýsi „stát ve státě“. Při výsleších osob podezřelých ze spolupráce se Sověty, či přímo podezřelých agentů, se pracovníci SB uchýlovali často k násilí a mučení. Podle vzpomínek pamětníků byli často nadmíru horliví. Velkou čistku v povstaleckých řadách provedli členové SB na podzim 1944 na Volyni, kde se místní velitelé často vyznačovali odstředivými tendencemi a neochotou kompletního podřízení centrálnímu velení. Poslední velitel UPA Vasyl

³¹⁴KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 385

³¹⁵BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 314

Kuk na adresu čistek SB na Volyni prohlásil: „*Kdyby mě samotného vyslýchali takovým způsobem, přiznal bych se nejen k tomu, že jsem čekistický agent, ale i habešský císař.*“³¹⁶

Pracovníkům Služby bezpečky se sice dařilo likvidovat agenty a infiltrátory sovětské tajné služby, zároveň však připravili o život i velký počet neviných členů podzemí a civilistů. V letech 1944-1945 byly kompetence Služby bezpečky nadále rozšířeny a na základě vlastního uvážení směla zatýkat kohokoliv z členů či vedoucích představitelů OUN i UPA, včetně nejvyšších činovníků a disponovala i pravomocí vykonávat popravky bez soudu. Krom toho byla SB užívána i jako represivní orgán proti civilnímu obyvatelstvu, kde se v některých případech řídila principem kolektivní viny – v listopadu 1944 bylo ve vesnici Ispas v Černivecké oblasti zavražděno 15 civilních rodin za to, že jejich muži odmítli sloužit v UPA; ve vesnici Tynne v Rovenské oblasti bylo demonstrativně popraveno 37 členů UPA, kteří se chtěli dobrovolně vzdát Sovětům.³¹⁷ Tyto represivní akce, vedoucí často k neospravedlnitelným obětem v očích místního ukrajinského obyvatelstva diskreditovaly povstalecké hnutí a negativně ovlivnily veřejné mínění i morálku vojáků UPA. Na nepříjemné setkání s členy SB vzpomínal velitel sotni Konstantyn Himmelrajch: „*Víte, SB byla totéž, co NKVD, akorát, že ukrajinská, nic víc. Jednoho člověka ze sotni, kterého jsem podezíral, jsem předal na SB. Odůvodnil jsem si to, tak že pokud jsem měl pravdu, tak to tak mělo být – pokud ne, Bůh mi odpust'. Potom k mé sotni přišlo 18 lidí z SB, že jdou pro sovětské agenty. Ptal jsem se jich, o koho jde – mezi podezřelými byli lidé, které jsem dobře znal, i z mé tělesné stráže. Seznam podezřelých měl být od toho člověka, kterého jsem jim sám předal. Nevěřil jsem, že by to byla pravda a odmítal jsem je vydat. Veliteli těch SB bylo sotva 19 a mě bylo 30, navíc kolem mě stála celá sotňa se zbraněmi v rukách. Tak nakonec odešli a ty podezřelí pustili. [...] Později jsem se dozvěděl, že ten, kterého jsem jim sám předal byl opravdu agentem – dokonce byli agenti dva. Ten druhý utekl hned poté, co jsem toho prvního předal SB.*“³¹⁸

³¹⁶KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 141

³¹⁷KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 374-375

³¹⁸Rozhovor s Konstantynem HIMMELRAJCHEM, nar. 1913, Melbourne, přibližně 80. léta. Osobní archiv autora.

V rámci Služby bezpečky působila i komanda zvláštního určení o síle družstva. Tato komanda byla pověřována zvláště náročnými úkoly i zadáními, odvetnými akcemi a likvidací nepohodlných osob. Sloužil v nich i Fotij Volodymyrskyj, jež se k SB dostal přes svoji službu v polním četnictvu UPA: „*Asi víte, co jsme dělali. Hodně toho je napsáno, hodně nebylo napsáno a to co nebylo, není třeba psát. Dostávali jsme úkoly likvidovat zrádce-janičáře a lidi, kteří nechtěli pomáhat UPA. [...] Likvidovali jsme Poláky, kteří odmítali odejít do Polska a sloužili v německé policii. Vypalovaly se vesnice – co bylo, to bylo, bylo potřeba to splnit. Potom se z Karpat stahovali rozbití Kovpakovi partyzáni a utíkali do Běloruska. My jsme je lovili a naháněli, aby tam nedošli. Nechci o tom mluvit, to si nechám v sobě. [...] Ve zvláštním oddíle jsme měli z bílého plátna maskovací pláště a stražili jsme léčky. Eskortovali jsme raněné do polních nemocnic přes nebezpečná místa. Měli jsme přikázáno, v případě že padneme do léčky s raněnými, nenechat nikoho z raněných naživu – nikdo se nesměl dostat do zajetí.*“³¹⁹

Komanda SB sehrála velmi podstatnou roli i v krvavém polsko-ukrajinském etnickém konfliktu, kde byla řada masakrů vykonávána čistě jednotkami SB. Zvláště mrazivě v této otázce působí dobová hlášení referentů SB a pozdější výslechodé protokoly NKVD. V hlášení výkonných referentů SB z okresu Mlyniv za 1. týden září 1943 stálo: „*V průběhu zmíněného časového úseku zlikvidováno 17 polských rodin (58 osob)... Oblast celkově vyčištěna. Čistokrevní Laši nezbyli žádní. Otázka smíšených manželství se projednává.*“³²⁰ Přestože ukrajinští povstalci v bojích pochytané zajatce po vyslechnutí většinou propouštěli, v ojedinělých případech byli zajatci popravováni – zejména ti, kteří nesloužili v armádě, ale jednotkách ministerstva vnitra a nebyli považováni za vojáky. Petro Potičnyj vzpomínal na osud zajatých příslušníků polského sboru vnitřní bezpečnosti KBW: „*Vybojovali jsme velký boj ve vsi Jawornik Ruski u Przemyšlu. Nasadili proti nám prapor vnitřního vojska, říkali jsme jim KBWjáci – Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego'. My jsme tam měli celý prapor. Jedna sotňa šla z lesa a vyhnala je odtamtud a další 3 sotni jim odřízly ústup. Několik jsme jich zajali a předali je SB k výslechu. Co s nimi*

³¹⁹Rozhovor s Fotijem VOLODYMYRSKÝM, nar. 1924, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archiv autora.

³²⁰KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 249-250

*udělali nevím, ale protože to nebyli normální vojáci a byli to vnitráci, možná je postříleli.*³²¹

Působení Služby bezpečnosti a zejména jejích komand lze označit za velice kontroverzní, v řadě případů doslova kontraproduktivní. Vzhledem ke své oddělenosti a vyčleněnosti od zbytku povstaleckých oddílů a organizace, byli běžnými povstanci příslušníci SB přijímáni velmi podezíravě. V podmínkách sovětských protipovstaleckých akcí a rozvinutí agenturní sítě působící proti nacionalistickému podzemí si uchovala síť SB vysokou bojeschopnost, nicméně nedokázala zabránit vnitřnímu rozkladu povstaleckého hnutí a naopak tento rozklad svými akcemi urychlila. Existovaly případy, kdy se ze vzájemného podezírání navzájem zlikvidovaly celé menší jednotky UPA a komanda SB.³²²

2.15 ŽIDÉ v UPA

Jednou z nejčastěji užívaných negativních nálepek, které jsou Ukrajinské povstalecké armádě přisuzovány, je údajný antisemitismus a nařčení z vyvražďování Židů. Tento problém je s UPA směřován kvůli radikální nacionalistické politice OUN ze 30. let, která v sobě vzhledem ke svému protisovětskému charakteru – a vžitě lidové představě o významném podílu židovského obyvatelstva na bolševické revoluci – obsahovala útočné antisemitistické fráze. Nelze zamlčet ani vlnu pogromů, které se na Západní Ukrajině s příchodem německých okupačních armád uskutečnily, ani aktivní spoluúčast příslušníků ukrajinské pomocné policie (z níž část tvořili i členové OUN) na vyvražďování židovské populace.

Od těchto akcí je však zapotřebí oddělit Ukrajinskou povstaleckou armádu jako celek – v době jejího vzniku a rozvoje aktivit počátkem roku 1943 již byla nacisty v Haliči židovská populace téměř vyhlazena a přeživších 278 000 Židů, kteří byli rozmístěni do zhruba 50ti ghett, tvořilo pouhou třetinu předválečného stavu.³²³ Povstalci trpěli nedostkem kvalifikovaných odborníků – zejména lékařů – a proto se zaměřili na možnost jejich záchrany za účelem získání podpory židovských odborníků povstaleckému hnutí. Ke dni 1.11. 1943 je datována instrukce vrchního

³²¹Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

³²²KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskykh nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 380-386

³²³BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 314

velení UPA ohledně nutnosti pomáhat a ochraňovat židovské obyvatelstvo a získávat jej pro pomoc nacionalistického odboje. Povstalci měli nadále "...šířit, že tolerujeme všechny národnosti – taktéž Židy, kteří pracují ve prospěch ukrajinského státu. Budou plnoprávními občany Ukrajiny. O tomto hovořit s lékaři židovského původu a dalšími odborníky, kteří nám pomáhají."³²⁴ Za účelem získání této pomoci vojáci UPA prováděli útoky na ostrahu ghatt, osvobozovali židovské obyvatelstvo a výměnou za jejich ochranu židovští odborníci pomáhali povstalcům. Na Volyni vznikly pod ochranou UPA celé židovské tábory se stovkami zachráněných Židů, kteří touto cestou unikli vyhlazení nacisty. Největším byl tábor u města Kudrinyky cca 30 km od Tučyna, kde přežívalo 400 Židů, dalším velkým táborem bylo ležení u vsi Prycka kde se ukrývalo 100 Židů.³²⁵ Příslušníci UPA vůči Židům nepodnikali žádné násilné akce, pokud se s nimi nestřetli v řadách sovětských partyzánských formací, anebo neměli podezření z jejich podpory komunistických partyzánů. Na organizované úrovni však k útokům na Židy nedocházelo a naopak Židé s UPA aktivně spolupracovali, byť lze v řadě případů jejich pomoc povstaleckému hnutí jen ztěžší označit za zcela dobrovolnou. Největší procento Židů v UPA tvořili lékaři a sanitáři, nicméně Židé působili i v dalších odvětvích – například propagandista Izák-Lejba Dobrovskij („Valerij“) či kavalerista Mandyk Chasman („Malyj“). Počty Židů v UPA se odhadují v řádu stovek.³²⁶

Židovští lékaři i zdravotní sestry působili ve velké většině oddílů UPA a řada z nich získala mezi povstalci velký věhlas. Na legendárního doktora „Kuma“, který s povstalci v Karpatech zůstal až do roku 1946, kdy byl spolu se svými pacienty zabit NKVD, vzpomínal člen štábu Vojenského okruhu Hoverla, Jaroslav Strutynskij: „Velice často k nám chodil na štáb, protože jeho lazaret byl v sousední vesnici. Byl to neobyčejně veselý člověk, asi 45-50 let starý. Strašně kamarádský člověk, hrozně rád nám vyprávěl různé humorné historky. Nebyl ženatý a před válkou hodně cestoval po Evropě. Moc rádi jsme ho poslouchali – obvykle jsme se scházeli po večerech, abychom poslouchali rozhlasová vysílání BBC z Londýna, německé vysílání a samozřejmě i sovětské relace, což jsme zapisovali a dávali do hlášení o stavu na frontě a zanášeli to do map. Vlastně s námi byl každý večer a vždycky jsme

³²⁴KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 145

³²⁵Tamtéž, s. 145

³²⁶KOVALČUK, Volodymyr. *Herut-partyzany*. IN: *Ukrajinskýj tyždeň*. č. 258, 12.-18.10. 2012. s. 50-52

si ještě povídali. [...] Jednou ošetřoval raněného zrovna, když tam byl velitel celého Vojenského okruhu. Po vojensku se mu zahlásil a později ho poprosil, jestli by mu nemohl místo karabiny dát malou pistoli, se kterou by se mu snáze chodilo po pacientech. Velitel 'Hucul' mu z brašny dal svoji náhradní pistoli a udělal mu tím strašnou radost. [...] Když jsem odcházel na Západ, rozešli jsme se jako nejlepší přátelé.“³²⁷

Průběh organizované záchrany skupiny židovských lékařů před zavražděním v Sokalu z dubna 1943 popsal veterán Mychajlo Kačkovskij: „*Náš internát byl naproti nemocnici, kde pracovalo 10 lékařů, kteří sem v roce 1939 utekli před Němci. Když přišli Němci, všechny Židy ze Sokalu nechali, ale tyhle lékaře nechali dál pracovat až do roku 1943 – tehdy je předali ukrajinské kriminální policii, která je měla zastřelit. Kriminální policie už byla většinou pod vlivem OUN. Měli jsme za úkol dohodnout jejich předání s policisty, protože UPA měla lékařů málo. [...] Odvezli je do pískovny přímo z nemocnice – tak jak byli, ještě v bílých pláštích. Přistoupil jsem k nim, že mohou žít a jít s námi k UPA jako lékaři, anebo je četníci zabijí. Všichni šli k UPA. [...] V roce 1945 jsem se ve věznici v Moskvě setkal s jedním z nich. Padli jsme si kolem krku a spolu s tímhle doktorem Vjačeslavem Markovyčem jsme prožili celých deset let v gulagu. Když ho v roce 1958 pustili, odjel k sestře do Polska a společně emigrovali do Izraele. Dokonce mi do lágru v Kazachstánu dokázal z Izraele poslat pohled.*“³²⁸

S příchodem Sovětů byli židovští lékaři z povstaleckých řad z větší části propouštěni, aby se mohli legalizovat a v případě potřeby dále pomáhat podzemnímu hnutí. Menší část v UPA zůstala i nadále, přestože měli možnost odejít, což mezi povstalci vyvolávalo značné sympatie: „*Jeden lékař, který mě osobně ošetřoval, od nás odmítal odejít. Říkal nám: 'Vy jste mě zachránili, když jsem byl v ohrožení, tak vás teď neopustím, když jste v ohrožení vy.'* Věděl, že máme lékařů nedostatek. Nechal se oslovovat 'druže doktore' a ne 'pane doktore' a říkal, že je jeden z nás – získal si tím mezi námi dobré jméno. Zůstal s námi a hrdinsky padl. Protože měl slabší paměť, zapisoval si místa, kde má léčit raněné. Když ho bolševici těžce zranili, své poznámky zahrabal a zničil, aby neohrozil spolubojovníky. Zemřel v boji.“³²⁹

K diskreditaci povstaleckého hnutí sovětská propaganda vypracovala řadu falešných letáků a výzev s antisemitistickým obsahem, které byly prohlášeny za

³²⁷Rozhovor s Jaroslavem STRUTYNSKÝM, nar. 1922, Chicago, 15.4. 1989. Osobní archiv autora.

³²⁸Rozhovor s Mychajlo KAČKOVSKÝM, nar. 1925, Ternopil, 1995. Osobní archiv autora.

³²⁹Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

oficiální stanoviska UPA, ačkoliv se od nich vedení UPA distancovalo. Tímto úsilím se podařilo vzájemnou důvěru podkopat a ve veřejném mínění zakořenit nepravdivý názor, že UPA masově vraždila židovské obyvatelstvo – toto mínění v současnosti sdílí i památník holocaustu Yad Vashem v Jeruzalémě.³³⁰ K individuálním případům mohlo docházet, nikoliv však na úrovni organizovaných akcí. V současnosti se ukrajinská historiografie tematikou židovsko-ukrajinských vztahů během druhé světové války intenzivně zabývá a usiluje o nápravu ustáleného mínění.³³¹ Na příklad poválečné pomoci legalizovaných Židů v Zakerzoní vzpomínal Petro Potičnyj: „*Náš židovský lékař s námi byl do roku 1946. Mohl říct 'Je po válce a chci odejít.' ale zůstal s námi a dál léčil naše lidi. Zemřel v bunkru, který obklíčili polští komunisté a všechny tam zabili. [...] Jeden Žid z vedlejší vesnice – jmenoval se Aksel – nám pomáhal a v roce 1947 ukrýval 2 vojáky UPA a pomohl jim se legalizovat. Jeden ze zachráněných se pak dokonce stal vojákem polské armády, snad byl seržantem, a vzal si Polku, která ani netušila, že je Ukrajinec. Až na pohřbu jeho matky se dozvěděla, že je Ukrajinec a udala ho na policii. Zatkli ho a dozvěděli se, že byl v UPA.*“³³²

2.16 CIZINCI v UPA

Významným fenoménem povstaleckého hnutí byla přítomnost příslušníků řady cizích národností v UPA, zejména z řad národností Sovětského svazu, nechyběli však ani Němci, Italové a dokonce i Volyňští Češi. V průběhu roku 1943 byli cizinci natolik početnou skupinou mezi ukrajinskými povstalci, že tvořili až 20% celkového mužstva UPA.³³³

Specifikem Volyně byla existence celých oddílů a jednotek, tvořených výhradně cizinci - na jaře roku 1943 vznikaly první organizované čety, sotni a prapory čistě z cizinců a bojujících pod vlastním velením. Nejpočetnějšími skupinami cizinců byli Litevci a Gruzíni, velmi hojný byl i výskyt Uzbeků a Arménů. Další oddíly vznikaly z Ázerbajdžánců a Tatarů – vyjímečné pověsti se těšila například tatarská jízdně-kulometná četa Kremeneckého praporu UPA pod

³³⁰Viz. *Ukrainian insurgent army*. IN: Shoah Resource Center, The international School for Holocaust Studies. Dostupné na: http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%205894.pdf [cit. dne 27.11. 2015]

³³¹Viz. VJATROVYČ, Volodymyr. *Stavlnennja OUN do Jevrejiv: formuvannja pozycji na tli katastrofy*. Vydavatelstvo MS, Lviv 2006. ISBN 966-8461-32-0. 144 s.

³³²Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

³³³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 145

vedením tatarského poručíka „Tuhaj-beje“.³³⁴ Od léta 1943 probíhala ze strany povstaleckého vedení aktivní letáková kampaň apelující na cizince sloužící v řadách německých pomocných jednotek, kterým byl nabízen vstup do UPA. Samostatnou sotňu měli i Rusové, nicméně po několika konfliktech s ostatními povstanci byla rozpuštěna a mužstvo rozptýleno do ostatních jednotek UPA.³³⁵ Cizinecké oddíly byly formovány především z lidí, kteří dezertovali z německé služby, prošli již výcvikem a disponovali vlastními zbraněmi. Pavlo Olijnyk vzpomněl na prapor litevských policistů, kteří byli dokonce lépe vybavení a akceschopnější, než oddíl, ve kterém bojoval: *„Vedle nás byl litevský bataliÓN policistů a přímo v jednotce jsme měli 3 Židy-lékaře a 3 Němce, kteří dezertovali z Wehrmachtu – 1 poddůstojník a 2 střelci – uměli jen německy. [...] Ti Litevci byli z ochranné policie a měli vlastní uniformy. Bojovali spolu s námi a chtěli přechkat než přejde fronta, aby mohli jít na Litvu. Měli velké množství zbraní a munice, takže byli bojeschopnější, než my. Otevřeně bojovali s rudými partyzány a častěji vyhledávali střety, zatímco my se jim snažili vyhýbat.“*³³⁶

Vedle čistě cizineckých oddílů UPA byli příslušníci jiných národností začleňováni i do ostatních jednotek ukrajinských povstalců a jejich výskyt se neomezoval pouze na region Volyně, kde však byli i nadále nejpočetnější. Největší část tvořili občané Sovětského svazu – prakticky v každé sotni na Volyni sloužilo na 5-10 vojáků reprezentujících národnosti SSSR.³³⁷ Vedle nich se s porážkami německých armád na východní frontě k UPA dostávalo i množství zběhů z vojsk Osy – Italů, Rumunů, Maďarů a Němců. Takto sloužil například německý dezertér Kerpkopf v azerbajdžánské sotni UPA na Volyni a italský dezertér Donnini („Mychas“) v praporu Vasyla Andrusjaka („Rizun“) v Karpatech.³³⁸ Po přechodu fronty v roce 1944 a legalizaci značné části židovských lékařů pomáhajících UPA, byli vítanou posilou němečtí zdravotníci vysvobozovaní z polských a sovětských zajateckých táborů: *„'Burlaka' napadal zajatecké tábory u Przemyślu a ptal se zajatých Němců, jestli se k nám chtějí přidat. Někteří se k nám přidali, aby unikli zajetí. U nás byl německý doktor 'Sjan', který byl veterinář, ale u nás byl lékařem – myslím, že se mu lépe pracovalo s námi, než se zvířaty. Padl v roce 1947 u Rzepedzi,*

³³⁴KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskij nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 142

³³⁵BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 364

³³⁶Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archiv autora.

³³⁷BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 364

³³⁸KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskij nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 142

když jsme překračovali řeku Oslawu směrem ke Chryszczaté a Poláci proti nám nasadili obrněný vlak. ³³⁹

S příchodem Rudé armády v roce 1944 se existující cizinecké oddíly na Volyni staly z velké části nespolehlivými. Řadu cizinců motivovala ke spolupráci s UPA touha bojovat s nacisty, ale nijak netoužili bojovat proti Sovětům – v případě sovětských občanů proti vlastním krajanům. Typickým příkladem byl svou statečností proslulý velitel azerbajdžánského praporu, poručík „Čavli“, který s bezpříkladným elánem bojoval proti Němcům a zastával funkci 1. zástupce Rostislava Vološyna („Horbenko“) na Konferenci podmaněných národů Východní Evropy a Západní Asie pořádané UPA v listopadu 1943. S příchodem Sovětů však řady UPA opustil a vstoupil do sovětského partyzánského uskupení velitele Šukajeva.³⁴⁰ Během roku 1944 byly dosud existující cizinecké oddíly UPA rozpuštěny a odzbrojeny, část mužstva byla začleněna do stávajících jednotek, část se vzdala NKVD a část byla popravena příslušníky SB za „zradu“.³⁴¹

Do paměti veteránů se nejvýrazněji zapsali cizinci z Kavkazu a Centrální Asie, kteří v mnoha případech zůstali u UPA i po příchodu Sovětů. Na Uzbeky bojující proti NKVD vzpomněl Mychajlo Kačkovskij: *„U nás sloužili 2 Uzbeci – kulometčiči 'Karim' a 'Marat'. Bojovali spolu s námi od vzniku sotni až do konce. Oba padli ve stejný den v září 1944 při bojích s NKVD u Ravy-Ruské, kde proti nám Sověti nasadili i tanky, artilérii a letectvo.*“³⁴² I v řadách UPA bojující na Zakerzoní působili Asiaté, např. Kazaši. Na setkání s kazašským desátníkem Omarem Alojotem („Kolja“), který později sloužil jako osobní strážce povstaleckého velitele Stepana Stebeleckého („Chrin“), jehož muži v silničním přepadu zabili náměstka polského ministra obrany generála Karola Świerczewského, vzpomínala Iryna Tymočko-Kamiňska: *„Kazach 'Kolja' byl oblíbencem celé sotni. Uměl si vždycky dělat ze všeho legraci. Řeklo se mu aby šel na stráž a on žertoval a říkal: 'Nene. Až půjde sotňa do Kazachstánu, tak tam bude Kolja hlídat, ale na Ukrajině je Kolja svobodný.' Ale vždycky samozřejmě šel.*“³⁴³ Jinou zkušenost s kazašskými vojáky v řadách UPA během rejdu proti Armiji Krajové do Zakerzoní na jaře 1944 popsal Fotij Volodymyrskij: *„Říkali jsme jim 'Váňa' nebo 'Míša', protože jejich skutečná*

³³⁹Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

³⁴⁰KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskij nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 142

³⁴¹BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 364

³⁴²Rozhovor s Mychajlo KAČKOVSKÝM, nar. 1925, Ternopil, 1995. Osobní archiv autora.

³⁴³Rozhovor s Irynou TYMOČKO-KAMIŇSKOU, nar. 1923, Toronto 19.6. 1993. Osobní archiv autora.

jména jsme nedovedli vyslovit. Jinak jsme s nimi mluvili rusky. Jeden z nich byl nabíječem kulometu – to nechtěl dělat každý, protože to byla velká zátěž navíc. [...] Rozehnali jsme německou kolonu a zničili 2 německá auta – našli jsme tam prádlo, suchary a jídlo. Dokonce tam byl i inkoust na psaní – kluci mysleli že je to rum, ochutnali a on to byl inkoust. Najednou přiletělo letadlo a z malé výšky nás začalo ostřelovat. Přivázaní koně se nám utrhli a začali utíkat. Jeden kůň byl zabit a zemřel tam taky jeden z těch našich Kazachů. ³⁴⁴

Tragické události na Volyni zasáhly i komunitu Volyňských Čechů, kteří byli vystaveni násilnostem, jež jsou připisovány akcím ukrajinských povstalců. Celkem 309 Čechů zahynulo následkem útoků UPA a dalších ozbrojených formací, dalších 459 Čechů bylo zabito v nacistických pacifikačních akcích – především při vypálení vesnice Český Malín dne 13.7. 1943, kdy bylo zavražděno 374 českých obyvatel. Pod hrozbou ozbrojených akcí a nacistických represivních kroků vznikla v rámci české menšiny na Volyni odbojová skupina Blaník, jež spolupracovala s polskými domobrannými základnami a podporovala aktivity komunistických partyzánů.³⁴⁵ Přesto sloužili v oddílech Ukrajinské povstalecké armády i desítky Čechů, ačkoliv toto téma je dosud ukrajinskou i českou historiografií prakticky nereflektováno.

Ze strany UPA mělo být Volyňským Čechům nabídnuto připojení k Ukrajinské povstalecké armádě v rámci vlastních oddílů, které měly získat název „Česká povstalecká armáda“ - k jedinému užití tohoto názvu v pramenech došlo v pamětech velitele praporu UPA Maksyma Skorupského („Maks“): *„V Hulči České jsem se poprvé setkal s ČPA – 'Českou povstaleckou armádou'. V celé vesnici bylo několik ozbrojených Čechů, ale s hrdostí se nazývali Českou povstaleckou armádou a vysvětlovali, že bojují v řadách UPA jako samostatná skupina proti okupantům. Myslím, že jejich velitelem byl někdejší poslanec polského Sejmu (jméno si nepamatuji) z vesnice Kvasilov. V podstatě to byla česká domobrana.* ³⁴⁶ Vzhledem k tomu, že další materiály o organizované účasti Čechů v UPA nebyly nalezeny, lze označit existenci „České povstalecké armády“ za marginální záležitost, nicméně v jednotlivých sotních na Volyni Češi působili a jejich počty lze odhadnout

³⁴⁴Rozhovor s Fotijem VOLODYMYRSKÝM, nar. 1924, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archiv autora.

³⁴⁵VACULÍK, Jaroslav. *Dějiny volyňských Čechů II., 1914 – 1945.* Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel. Praha 1998. ISBN 80-901878-8-9, s. 111-120

³⁴⁶Viz. SKORUPSKYJ, Maksym. *Tudy, de bij za volju: spohady kurinnoho UPA.* Vydavnyctvo Oleny Telihy, Kyjiv 1992, 351 s.

přínejmenším na několik desítek. Na jednoho ze svých českých spolubojovníků vzpomněl Volodymyr Bazjuk: „*V mé sotni byl Čech – bohužel si nevzpomenu na jeho pseudo. Byl to moc pěkný chlapec a velice dobře mluvil ukrajinsky. Sloužil jako kulometčík a padl v jednom z bojů se sovětskými partyzány. [...] Říkalo se, že mladých Volyňských Čechů je v UPA hodně. Víte, oni poznali, jací Sověti skutečně byli, zatímco Československu neměli absolutně představu, co je to bolševismus.*“³⁴⁷ O přítomnosti českého vojáka v UPA se ve své výpovědi zběžně zmínil i Pavlo Olijnyk.³⁴⁸

2. 17 ZDRAVOTNICKÁ SÍŤ

Jedním z nejpálčivějších problémů, se kterým se musela UPA při své organizace potýkat, bylo zabezpečení lékařské péče o raněné a nemocné povstalce. OUN, která organizovala týlové zabezpečení proto za tímto účelem při ženské síti své organizace zřídila Ukrajinský červený kříž (UČK), jehož cílem bylo zajišťování zdravotně-sanitářské péče, školení ošetřovatelů a sanitárních pracovníků, výroba a opatrování léčiv a sociální péče o rodiny členů ukrajinského podzemí. V čele UČK stála Kateryna Zarycka („Moneta“).³⁴⁹

Samotné riziko utrpení zranění v řadách UPA navíc bylo značné, a ze zpovídaných veteránů bylo alespoň jednou raněno 50% dotázaných, výjimkou nebyla ani zranění opakovaná. Podle statistik UČK z exilu, kde bylo provedeno vyšetření reprezentativního vzorku 100 povstalců (z cca 400, kterým se podařilo proniknout v letech 1947-1948 na Západ) , utrpělo 51 zraněn. Ze zraněných bylo 10 raněno jednou, 15 zraněno dvakrát, 16 raněno třikrát, 5 raněno čtyřikrát a 5 raněno pětkrát. Zároveň zahynulo na 75% příslušníků sítě UČK.³⁵⁰ V řadě případů raněným povstalcům ani nemohlo být řádné ošetření poskytnuto a museli se ošetřit pouze svými silami: „*Poslal jsem ke svému nadřízenému 2 střelce, aby navázali spojení a vyčkali nových rozkazů. Když se vrátili, měl jeden průstřel v hrudi, který mu vyšel zády a druhý byl raněn do nohy. Zahlásil se, že byl raněn a že se nepodařilo navázat kontakt. Ptal jsem se ho, jak mu mám pomoci. Poprosil jen o jídlo a bez další pomoci s tím chodil, dokud se mu rána nezahojila. Sám jsem byl též raněn – na Slovensku.*

³⁴⁷Rozhovor s Volodymyrem BAZJUKEM, nar. 1922, Bufallo, 9.9. 2013. Osobní archiv autora.

³⁴⁸Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archiv autora.

³⁴⁹VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 81-88

³⁵⁰Rozhovor s Bohdanem KRUKEM, nar. 1919, Warren – Michigan, 21.7. 1989. Osobní archiv autora.

Žádný lékař to neviděl a kulku mám v zádech dodnes. Krev mi tekla až do holínek a ovazoval jsem se svou měsíc nepranou košilí. ³⁵¹

Organizátoři UČK se museli potýkat s velkým nedostatkem lékařů, neboť mnoho místních lékařů bylo Němci odvedeno do vojenských nemocnic. Velkou vzpruhou proto byli Židé, které UPA za účelem získání ke spolupráci osvobozovala z ghett, případně vojenští zdravotníci z řad dezerérů, kteří sloužili v UPA. Uplatnění našli i místní ranhojiči a léčitelé, dokonce i veterináři a nedostudovaní studenti medicíny.³⁵² Obrovskou roli sehrály zdravotní sestry a ošetřovatelky, které ukrajinské povstalecké hnutí kontaktovalo a připravovalo k nástupu do povstaleckých oddílů: *„Pracovala jsem jako zdravotní sestra ve Stanislavi. Pomáhaly jsme povstalcům – chodily k nám spojky a přes ně se posílaly obvazy, léky, injekce a nástroje. [...] V srpnu 1944 mě a kolegyni Marijce doktor Šuketa řekl, že se nás Sověti chystají zatknout. Obě nás poslal s vozem léků do Bodnarova, kde zuřil tyfus a my měly třídit živé a mrtvé. V noci přišla sotňa 'Hamalija' a odvedli nás do Černého lesa. Zůstaly jsme s povstalcí a léčily jejich raněné střelce. [...] Složitější případy jsme posílali do Pidpečar. Tam byla mladá dívka, neměla dostudovanou medicínu a měla jen jednu ruku – o druhou přišla v boji – a přesto dokázala operovat a zachraňovat životy.* ³⁵³

Přes řadu problémů se UČK podařilo zabezpečit zdravotní péči natolik, že byli sanitáři či lékaři v každém oddíle. Ošetřovatelský personál byl získáván i pravidelnými kurzy, kterých se účastnily místní mladé ženy. Od roku 1943 existovala ve vsi Poručyn nedaleko Berežan dokonce škola pro budoucí chirurgy.³⁵⁴ Ošetřovatelský kurz absolvovala i Anna Mylyk-Martynjuk ze Zakerzoní: *„Kurs vedli 2 ukrajinští lékaři a několik sester a trval asi 6 neděl. Pak jsme chodily pomáhat do nemocnice, protože Poláci v oblasti Chelmu v odvetě za Volyň ničili ukrajinské vesnice, což bylo nedaleko od nás. [...] Hodně děvčat to nesneslo – bály se krve. Ranění byli hlavně mladí a měli například zranění hlavy. Bylo léto a za pár dnů všechno hrozně páchlo. [...] Měla jsem základní vědomosti o první pomoci – uměla jsem dát injekci a prevázat ránu. Po nocích jsem chodila ošetřovat raněné povstalce. Vždycky mě povolali někam do vsi a já tam musela opatrně polními cestami, aby mě nikdo nechytíl.* ³⁵⁵

³⁵¹Rozhovor s Stepanem GOLJAŠEM, nar. 1919, Toronto, 15.6. 1995. Osobní archiv autora.

³⁵²KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 141

³⁵³Rozhovor s Bohdanou PROŠKO, nar. 1926, Ivano-Frankovsk, 1996. Osobní archiv autora.

³⁵⁴KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 141

³⁵⁵Rozhovor s Annou MYLYK-MARTYNJUK, nar. 1925, Toronto, 17.9. 2013. Osobní archiv autora.

Kromě působení zdravotníků přímo v sotních byly zřizovány skryté lazarety v zázemí a polní obvaziště, kde sloužil pomocný zdravotnický personál poskytující první pomoc raněným, kteří byli následně se zavázanýma očima (aby nemohli prozradit lokaci lazaretu) eskortováni k dalšímu ošetření. Podzemní polní nemocnice disponovaly vlastními sklady potravin a zásob z nichž dostávali ranění předem normované přiděly. Lékaři a zdravotníci v UPA chodili ozbrojeni, disponovali ochrankou a podstupovali zvýšené riziko, neboť museli často provádět cesty za svými pacienty: „*Naše lazarety musely být dobře utajeny v lesích a občas jsme dokonce slyšeli, jak kolem procházejí nepřátelské oddíly, které hledaly naše úkryty a skladiště zbraní. Museli jsme hodně řešit kanalizaci a ventilaci vzduchu v lazaretech. [...] Měli jsme všeobecně přijímanou zásadu, že se nesmíme nechat zajmout. V lednu 1947 na Chryszczatě padl jeden náš lazaret, kde bylo 17 lidí – odmítli se vzdát a pálili po nepříteli. Boj trval celý den a nakonec se všichni zastřelili.*“³⁵⁶

Kromě lékařského personálu panoval i velký nedostatek léků a zdravotnického materiálu. V podmínkách německé okupace bylo možné opatřit jej na černém trhu – např. ve Lvově nakoupili členové UČK zásoby zdravotnického materiálu v hodnotě 1,5 milionu zlotých.³⁵⁷ Před příchodem Sovětů byl tento materiál rozmístěn do tajných skladišť. Velkou roli hráli také lékárníci a studenti farmacie, kteří vyráběli improvizovaná léčiva.³⁵⁸ V podmínkách sovětské okupace se situace se zabezpečením zdravotní péče ještě zhoršila velkými bojovými ztrátami, odchodem a legalizací velké části židovských lékařů a nemožností opatřit medikamenty na černém trhu: „*Museli jsme přepadat sovětské vojenské lékárny. Naše rozvědka měla dobré informace a speciální oddíly prováděly tyto akce. [...] Velké problémy byly s obvazovým materiálem – za Němců ho bylo hodně, ale brzy jsme měli nedostatek. Na černém trhu nebylo nic k sehnání a lékárny byly většinou prázdné. Hodně věcí jsme si museli vyrábět sami – venkovské ženy a dívky z vypraného a měkčeného lněného plátna šily obvazy.*“³⁵⁹ K improvizaci a náhradě za nedostatečnou léčiva byly ve velkém množství využívány léčivé byliny – někdejší student medicíny, Bohdan Kruk dokonce napsal příručku lékařské využitelnosti některých rostlin: „*V roce 1946 jsem napsal práci 'byliny a jejich využití' a její cyklostylové kopie byly šířeny mezi*

³⁵⁶Rozhovor s Bohdanem KRUKEM, nar. 1919, Warren – Michigan, 21.7. 1989. Osobní archiv autora.

³⁵⁷KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 141

³⁵⁸VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 110

³⁵⁹Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

pracovníky UČK – bylo tam krátce popsáno jejich sušení, skladování a užívání. Popsal jsem tam 82 chorob, ke kterým byly předepsány způsoby přírodní léčby. I dnes vnímám přírodní léčbu velmi pozitivně, protože je pro organismus přijatelnější.“³⁶⁰

Celkově lze podmínky zdravotní péče v UPA označit za velice skromné a těžké. Úroveň jednotlivých lékařů byla kolísavá a ani rychle poskytnutá péče nezaručovala raněným přežití: „*Moje nejlepší životní kamarádka, Halja Zajačivska, utrpěla těžké zranění střev a žaludku a náš výborný židovský chirurg ji operoval v selském domě při olejové lampě. Měl éter, kterým ji uspal, ale před koncem operace éter přestal působit a on musel operaci dokončit při jejím vědomí. Bohužel zemřela, i když dělal vše, co mohl – dostala infekci a bez penicilinu jí nedokázal zachránit.*“³⁶¹

V závislosti na podmínkách bylo v některých případech možné dopravit k náročným operacím lékaře z větších měst, včetně polských odborníků. Průběh chirurgických zákroků v partyzánských podmínkách popsal Bohdan Kruk: „*Operace jsme prováděli v podzemních nemocnicích a pokud byl nepřítel mimo naši oblast, operovali jsme pod širým nebem. Anestézii jsme podávali étherem, chloroformem či chlorethylem. Podmínky naší práce byly srovnatelné k podmínkám napoleonova chirurga Dominiqua Larreye a vojáci dost trpěli. Menší operace, jako třeba amputace prstů jsme prováděli bez umrtvení. [...] Časem řady našich lékařů prořídly a na jejich místo nastupovali sanitáři. Když jsme v roce 1946 museli operovat velitele 'Hromenka', UČK kontaktovalo polského lékaře a on pak v lese provedl operaci – věděl koho operuje a já jako student 5. semestru medicíny jsem mu asistoval.*“³⁶²

Cílené pátrací akce sovětských a polských bezpečnostních složek vedly k odhalení a likvidaci desítek polních nemocnic UPA, kde zpravidla se svými raněnými zahynul i veškerý zdravotnický personál. Rapidní zhoršení dostupné péče odsuzovalo většinu těžce raněných k nevyhnutelné smrti bez pomoci a obvyklou praktikou bylo páchání sebevražd zastřelením, neboť zbývající ošetřovatelský personál neměl patřičné znalosti ani vybavení: „*Pamatuju si, jak mi pod rukama umřel mladý chlapec z hor. Padl do polské léčky v lese a ranili ho. Zavedli mě do*

³⁶⁰Rozhovor s Bohdanem KRUKEM, nar. 1919, Warren – Michigan, 21.7. 1989. Osobní archiv autora.

³⁶¹Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

³⁶²Rozhovor s Bohdanem KRUKEM, nar. 1919, Warren – Michigan, 21.7. 1989. Osobní archiv autora.

stavení, kde ležel – byla tam zima a měl přes sebe deku. Postřehla jsem, že byl raněn do břicha – taková malá dírka, co jsem s ní mohla dělat? Kulka zůstala uvnitř. Vyčistila jsem ránu a zalepila ji, ale on nařikal, že ho to bolí a prosil abych mu dala napít. Byla noc a úplné ticho, neštěkali ani psi. Na dvoře jsem nabrala vodu ze studni a přinesla mu ji. On už si jen smočil ústa a nepil. Říkal mi, jak by chtěl zase do hor ke své matce – doted' si ta slova pamatuji. Utírala jsem si slzy, aby to neviděl a dívala jsem se jak bledne – nemohla jsem mu nijak pomoci.“³⁶³

2.18 VÝZBROJ a VÝSTROJ

Poté, co se na území Západní Ukrajiny stalo v letech 1939 a 1941 opakovaným dějištěm velkých válečných operací, bylo mezi místním obyvatelstvem velké množství zbraní, což se stalo jedním ze zásadních faktorů rozmachu povstaleckého hnutí a silně tak odlišoval podmínky místního odboje od podmínek protinacistického odboje ve Střední Evropě. Obyvatelstvo ilegálně přechovávalo zbraně ve skrýších a úkrytech, příslušníci OUN zakládali vlastní tajná skladiště. Část zbraní byla ukrývána ještě z dob první světové války. Přesto chyběla munice a výskyt zbraní z mnoha rozličných zdrojů působil povstalcům stále potíže. Obrovský nedostatek munice, který povstalce na Volyni v roce 1944 provázel popisoval Pavlo Olijnyk: „*Nám nováčkům dali každému jen 5 nábojů a každý výstřel jsme museli po akci hlásit – nemohli jsme střílet bez důvodu. Munice bylo hrozně málo – váš spolubojovník mohl mít holandskou ručnici, vy jste mohl mít německého mausera a třetí měl třeba sovětskou vintovku – náboje nebyly zaměnitelné. Když někdo padl, nesměli jsme brát jeho tělo, ale museli jsme vždycky vzít jeho zbraň, aby ji nezískal nepřítel.“³⁶⁴*

V počátcích povstaleckého boje byli povstalci vděční za jakékoliv zbraně, s rozmachem hnutí se stále častěji snažili o unifikaci výzbroje na úrovni družstev a čet. Postupně se v arzenálu UPA objevily především sovětské a německé zbraně, obvyklá byla i polská výzbroj, nicméně objevovaly se i kusy „exotičtější“ provenience – maďarské, italské, československé, nizozemské, francouzské, americké a japonské.³⁶⁵ Nejčastějším způsobem získání zbraní bylo ukořistění trofejí v boji, na Volyni se v roce 1943 rozšířila praktika výměny zbraní za potraviny, zejména s maďarskými a

³⁶³Rozhovor s Annou MYLYK-MARTYNJUK, nar. 1925, Toronto, 17.9. 2013. Osobní archiv autora.

³⁶⁴Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archiv autora.

³⁶⁵VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 184

italskými vojáky. Existoval dokonce pomyslný „ceník“ stanovující směnnou hodnotu – granát byl směnitelný za vejce, puška za kuře, lehký kulomet za menší podsvinče a těžký minomet měl hodnotu několika pytlů brambor.³⁶⁶ Velké množství zbraní bylo možné získat i prohledáváním bojišť po velkých střetech Wehrmachtu a Rudé armády: „*Když jsme překračovali Bug, bylo všude plno zbraní po frontových bojích. Němečtí vojáci ještě nebyli pochovaní a hrozně zapáchali, z lesů šel hrozný smrad. Zbraní kolik jen člověk chtěl. Panzerfausty se válely po hromadách – chtěli jsme je vyzkoušet. Někteří věděli, jak se to používá – jeden nám to ukázal a namířil na břízu. Ta se výbuchem rozletěla na malé třísky a jedna ho trefila do brady. Pár těch panzerfaustů jsme si vzali. Byly dost těžké a věřili jsme, že se sovětskými tanky nebudeme muset bojovat.*“³⁶⁷

V létě 1944 bylo UPA ze strany německé a maďarské armády předáno větší množství pěchotní výzbroje výměnou za spolupráci a nenapadání ustupujících jednotek, nicméně s vyčerpáním munice a příchodem Sovětů byly jasně preferovány zbraně sovětské provenience.

Pro vedení boje na větší vzdálenosti a udržení odstupů od útočícího nepřítele byly nejvhodnější standardní pušky a karabiny disponující velkým dostřelem a menší spotřebou munice. Zpravidla se jednalo o německé karabiny Mauser a sovětské karabiny Mosin-Nagant. Do roku 1944 povstalci získali velké množství sovětských a německých samopalů, které byly ideální k vedení náhlých přepadů zblízka, jejich nevýhodou však byla velká spotřeba nábojů, kterých byl vždy nedostatek.³⁶⁸ Z hlediska kompromisu v menší kadenci a vyšší výkonnosti střeliva se jako ideální zbraně prokázaly samonabíjecí pušky – německé G-43 a sovětské SVT-40 (populárně nazývána „desetiranka“). K získání těchto zbraní byly podnikány dokonce cílené přepadové akce: „*Naši oblíbenou zbraní byla 'desetiranka'. Kvůli téhle zbraní jsme speciální přepady oddílů, které jí byly vybaveny – střílela skoro stejně jako lehký kulomet, ale byla lehká jako normální puška. Snažili jsme se jich ukořistit co nejvíc.*“³⁶⁹

³⁶⁶KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 139

³⁶⁷Rozhovor s Fotijem VOLODYMYRSKÝM, nar. 1924, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archiv autora.

³⁶⁸VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 184-190

³⁶⁹Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

K vedení podpůrné palby připadaly na každé družstvo v UPA minimálně 2 lehké kulometry, tudíž bylo v jednotlivých sotních minimálně 18 kulometů, nepočítaje v to dodatečná kulometná družstva či skupiny s těžkými zbraněmi.³⁷⁰ Ve výzbroji některých sotní a ve všech praporech UPA se vyskytovaly také těžké kulometry určené k palebné podpoře či vedení obranné palby na velkou vzdálenost. Tyto zbraně se s nutností reorganizace jednotek UPA na menší oddíly stávaly velkou zátěží a po roce 1945 je již povstalci prakticky nevyužívali. Široce rozšířenými doplňkovými zbraněmi jednotlivce byly granáty (užívané ve velkém množství k soustředěnému vrhu jako „improvizované dělostřelectvo“) a pistole, které měla většina povstalců a pro nebojové profese – propagandisty, lékaře, spojky, hospodáře – tvořily jediný prostředek sebeobrany. V řadě případů se povstalci cvičili v bleskové manipulaci s pistolí která jim měla umožnit uniknout zajetí sebevraždou.³⁷¹ Relikt z časů občanské války představovaly tzv. „obrizey“ - upilované pušky, u nichž došlo odstraněním pažby a zkrácením hlavně k výrazné redukci rozměrů. Upravená zbraň byla menší než samopal, avšak puškové střelivo propůjčovalo zbrani větší účinnost – užívány byly především po roce 1945, kdy UPA ve větší míře začala provádět teroristické útoky. Podobné úpravy zbraní jsou dodnes v raritních případech registrovány v rámci ukrajinského podsvětí.³⁷²

UPA disponovala i těžkými zbraněmi, jejichž výskyt a využitelnost se však omezovaly jen na krátké období přechodu fronty na jaře a v létě 1944. Jednalo se zejména o minomety, protitankové pušky a děla. Tyto zbraně byly užívány k palebné podpoře a vedení přímé palby na nepřátelské cíle, nicméně s reorganizací UPA a přikloněním se k metodám boje menších jednotek byly opuštěny, neboť představovaly přílišnou zátěž. Vyjímkou byly pouze protitankové pušky a lehké minomety které byly kompaktní a snadno přenosné. Zcela vyjimečně a v naprosto ojedinělých případech byly v podmínkách německé okupace využity i kořistní tanky či letadla, jejichž dalšímu nasazení ale bránila absence zkušených posádek a pohonných hmot.³⁷³

³⁷⁰VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 191-194

³⁷¹Tamtéž, s. 194-198

³⁷²Viz. *Obrjez vintovky Mosina*. IN: Wikipedia. Dostupné na: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D1%80%D0%B5%D0%B77> [cit. dne 27.11. 2015]

³⁷³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 139

Stejně rozmanité provenience jako výzbroj UPA, byly i uniformy povstalců. Vedení UPA se nikdy nepodařilo vystrojít své mužstvo jednotným vzorem stejnokrojů, ačkoliv pokusy o sjednocení ústrojního řádu provedeny byly prováděny: *„Jednou u nás byla inspekce a následně jsme skládali přísahu. Při té příležitosti někdo vymyslel, že dostaneme vlastní uniformy – asi za 3-4 týdny jsme dostali 16 kompletů ze selského plátka nabarveného nazeleno. Oblékli do nich jedno družstvo, aby zkusili, jak to bude vypadat. Vypadalo to náramně, ale jen když byly nové. Šli jsme na cvičení v lese – poránu bylo plno rosy a do toho ještě začalo pršet – a ta barva se začala roztékat. Kluci byli celí zelení, vypadali jako hasťašové.“*³⁷⁴

Vyjma ukrajinských trojzubců na čepicích či sponách opasků nenosili povstalci žádné viditelné identifikační prvky ani hodnostní označení. Vzhled jednotlivých oddílů se velmi lišil s ohledem na to, proti které armádě právě povstalci bojovali. V některých případech byli jednotliví povstalci prakticky k nerozeznání od svých protivníků, což zachránilo život Petro Potičnému během bojů s polskou armádou v Zakerzoní během Akce Visla: *„Poslali mě na hlídku a sledoval jsem polské vojáky postupující vesnicí. Nepostřehl jsem, že Poláci jdou i zezadu mým směrem. Měl jsem polský mundúr, celtu a na hlavě polskou čepici - 'rogatywku'. Jak jsem se otočil a viděl polské vojsko, začal jsem utíkat do lesa, ale oni po mně nestříleli a jen křičeli 'Stůj, stůj, my jsme svoji!'. Zachránilo mě to, že si mysleli, že jsem z té jednotky, která šla vesnicí. Zastavili se a já mohl utéct dál do lesa k sotni.“*³⁷⁵

Kromě kořistních uniforem nosila většina povstalců civilní oděv, který byl doplňován vojenskými výstrojnými součástkami a typicky vojenskou čepicí s kšiltlem – německými „bergmutze“, ukrajinskými „mazepynkami“ a „petlujrovkami“ – či sovětskými lodičkami. Vojenské přilby se v UPA nevyskytovaly vůbec. Z důvodů spolehlivého rozpoznání svých jednotek od protivníka bylo povstaleckým vedením nařízeno, aby nebylo všechno mužstvo vystrojováno stejně a předešlo se tím omylům a nevyžádané palbě do vlastních řad: *„Dostali jsme příkaz, aby si na pravou ruku každý voják přišil bílou stužku tak, aby byla vidět. Nepříteli to nebude nápadné, protože to vypadá jako prosvítající košile pod roztrženým oděvem, nebo podšívka kabátu, ale my poznáme, že patříme k sobě. Stejně tak, když někam šlo víc lidí ve stejných uniformách, musel mezi nimi být aspoň jeden v civilu, nebo jiném stejnokroji, aby bylo poznat, že to není pravidelná jednotka nepřítele.“*³⁷⁶

³⁷⁴Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

³⁷⁵Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

³⁷⁶Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

2.19 STRACH a BOJOVÝ PROŽITEK

Individuální bojový prožitek vojáků UPA silně poznamenávaly hlavní aspekty partyzánského boje – neustálá ostražitost, nebezpečí odhalení a konfrontace s lépe vybavenými jednotkami pravidelných armád protivníka. Vojáci se podobně jako v jiných armádách za žádných okolností nesměli vzdalovat bez svých zbraní – situace byla nepředvídatelná a zdánlivý klid se mohl vmžiku změnit v krvavou bitvu.³⁷⁷ „Doba byla hrozně nejistá. Nejriskantnější a nejnebezpečnější je boj v podzemí. Nevíte, odkud přijde nepřítel – může se objevit odkudkoliv. Když proti sobě stojí dvě armády, vědí, kde je fronta, kde nepřítel a kde jsou oni. Tady byli ale nepřátelé všude. To nás udržovalo v neustálém psychickém napětí – vždycky jsme byli připraveni na vše, i ve spánku i na pochodu. Náš nervový systém byl k tomu vybičován. To, že jsme nosili zbraně nám dávalo pocit zodpovědnosti za to, co děláme.“³⁷⁸

Nejvíce stresujícím zážitkem byl pro každého vojáka první boj, zabíjení a přímá konfrontace se smrtí. Je příznačné, že nikdo ze zpovídaných účastníků povstaleckého hnutí nedokázal sdělit, zda osobně v boji někoho zabil – jedním z důvodů budiž nepřehlednost a náhlost partyzánských bojů v lesnatém terénu, kdy není možné mít přehled o situaci, druhým je odmítnutí samotného faktu vlastní zodpovědnosti za zabíjení psychikou jedince, která tyto stresující zážitky vytěšňuje³⁷⁹. Při hovoru o zabíjení nepřátel hovořili všichni veteráni v množném čísle a argumentovali typickými obraty: „Když se začne střílet, ztrácíte svou osobní zodpovědnost. Víte, že když nezabijete je, zabijí vás oni. Slyšíte jen první výstřely a pak už vám to splyne do stálého hluku – necítíte ani strach. Skutečný voják to psychicky snese velmi lehce. Těžký je jen začátek boje, pak už je to rutina a děláte vše tak, jak máte.[...] Když jsme byli obklíčeni Sověty, pouštěli jsme je k sobě velmi blízko – sotva na 10 metrů. Byli tak zaskočeni, že nedokázali ani zalehnout – k zemi padali sami mrtví. Nemůžu vám ale říct, jestli přímo pod mými výstřely někdo padl.“³⁸⁰ Schopnost adekvátně reagovat v boji je vedle vrozených psychických dispozic přímo úměrná úrovni výcviku a sebedůvěře jedince ve vlastní schopnosti – právě proto procházeli vojáci UPA tak intenzivním výcvikem (až 5 měsíců), který

³⁷⁷HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 124-127

³⁷⁸Rozhovor s Ivanem DŽODŽYKEM, nar. 1927, Ternopil, 29.12. 2007. Osobní archiv autora.

³⁷⁹HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 327-328

³⁸⁰Rozhovor s Mychajlo KAČKOVSKÝM, nar. 1925, Ternopil, 1995. Osobní archiv autora.

byl v některých případech dokonce delší, než jaký podstupovali britští či američtí vojáci za druhé světové války.³⁸¹ Toto železné pravidlo války na jaře 1944 na vlastní kůži velice dobře poznal povstalec Ivan Fanga: „*Za svítání nás vzbudil poplach – mysleli jsme, že je to zase cvičení, ale místo toho nám řekli, abychom se připravili na ostrý boj. Na koni přijel kurýr z tábora v Trostjanci, že na ně útočí neznámé vojsko. Rychle jsme se přiblížili a viděli jak kluci jen v košilích, někteří i naboso, vyskakují ze zemljanek a brání tábor. Viděli jsme, jak je útočníci pobíjejí, jak se kryli se za stromy a zasažení padali k zemi. Došlo nám, jak nás 'Čajka' dobře vycvičil, když na nás byl tak tvrdý. Ti útočníci byli kovpakovci, kteří byli rozbiti při rejdu do Karpat a ustupovali – bylo jich snad 100. Než jsme přišli, zabili v táboře koně, rozřezali ho na maso a rozebrali si ho do batohů – sebrali i brambory a cukr a chtěli utíkat, ale obklíčili jsme je a hodně jsme jich pochytili. 'Čajka' jim přikázal složit zbraně, nakrmili jsme je a řekli jim, aby odešli a už se nevraceli – že je propouštějí ukrajinští povstalci. To byl můj první boj a silně jsem si ho zapamatoval, stejně jako jsem si zapamatoval, když nám 'Čajka' říkal, že musíme nejdřív být dobře vycvičeni, protože máme před sebou ještě velké boje.*“³⁸²

Válečný prožitek veteránů stejně silným způsobem jako dojmy z prvního boje ovlivnila i zkušenost se smrtí přátel.³⁸³ Vojáci UPA často umírali zcela nečekaně v dělostřelecké či minometné palbě, která byla silně stresujícím zážitkem a povstalci ji prožívali hůř, než přímou konfrontaci: „*Zalehli jsme na kraji lesa nedaleko vsi Vilija. Ve vesnici byli bolševici. Chtěli jsme, aby jeden z našich střelců mohl ve vsi navštívit svoji matku – měl pseudo 'Spivak' a moc pěkně zpíval. Leželi jsme pod jasany a já si všiml, že do kořene stromu, pod kterým jsem ležel někdo nožem vyřezal kříž a hrob. To místo mi bylo nepříjemné a tak jsem si našel jiný úkryt a ten 'Spivak' si lehl na mé místo. Bolševici se nás báli napadnout a začali po nás bít z minometu. Jedna mina vybuchnula hned u nás a 'Spivakovi' střepina urvala půl hlavy – v životě jsem to neviděl, byl to téměř čistý řez, jako nožem.*“³⁸⁴ Podobně stresující zkušenost prodělal na jaře 1944 při blížení fronty do Karpat Ivan Fanga: „*S velitelem 'Dovbušem' a sanitářem 'Čornotou' jsme leželi za bukem a 'Čornota' říkal: 'Kamarádi, až skončí válka, pojedeme všichni domů, oženíme se, budeme mít*

³⁸¹HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 39-40

³⁸²Rozhovor s Ivanem FANGOU, nar. 1928, Berežany, 29.8. 2007. Osobní archiv autora.

³⁸³HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 157-161

³⁸⁴Rozhovor s Fotijem VOLODYMYRSKÝM, nar. 1924, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archiv autora.

*manželky a děti, které budeme vychovávat. Neklesejme na duchu, nějak bude!' Pak si odešel ulevit stranou asi 20 metrů od nás. Vzduchem to zašumělo, ozvala se hrozná rána, výbuch a 'Čornota' byl na místě mrtvý.*³⁸⁵

Obrovský vliv na pokles morálky v povstaleckých oddílech měly rozsáhlé pročesávací operace NKVD a cílené léčky či přepady, které zpravidla působily velké ztráty včetně velitelů, což vedlo k rapidnímu snížení bojeschopnosti. Nejhůře nesli následky těchto krutých bojů příslušníci nebojových profesí – zdravotní sestra Bohdana Proško vzpomínala na akci NKVD v Černém lese u Stanislavi na podzim 1944, ve které padlo 27 povstalců včetně vysokých důstojníků a funkcionářů: *„Ustupovali jsme směrem k Zakarpatí - šli jsme celou noc a zastavili k odpočinku. S kamarádkou 'Snižkou' jsme ležely pod celtou, když nás napadlo NKVD. Vyskočila jako první a hned dostala zásah – trefili ji do břicha a silně krvácela. Velitel 'Hamalija' byl těžce raněn – odmítl ošetření a řekl, že cítí, že umírá. Křičel, abychom utekli a s pistolí v ruce kryl náš ústup. Zástupce 'Pyrih' od něj vzal brašnu s dokumenty a listinami a ustoupili jsme. Ten boj nás přežilo málo – jen 16 nebo 18. Za pár dní jsme se v noci vrátili na místo a padlé jsme pohřbili. Viděla jsem 'Hamalijovu' bledou mrtvolu s rozpaženýma rukama v čepici s trojzubcem. 'Snižka' ležela na zádech a v břiše měla vražený kůl. Vypadalo to, že ji kulka nemohla takhle rozervat a že ji snad tím kůlem dobili. Byla to mladá dívka – asi 18 let a přidala se k nám, protože její rodiče deportovali na Sibiř. Čekala dítě, byla asi v pátém měsíci – všechna střeva a vnitřnosti měla vytahané ven. Nemohli jsme se na to dívat*³⁸⁶

Iryně Tymočko-Kamiňské se podařilo zdánlivě bezvýhodnou situaci paniky v jednotce vyvolané smrtí spolubojovníků v nenadělé léčce zachránit skutečně netradiční cestou – sugescí: *„V lese jsme padli do léčky a utíkali jsme potokem. Střelec 'Orlyk' padl a jeho blízký kamarád 'Zalizo' byl z toho v šoku. Začal křičet a jako ve zkratu vyběhl přímo proti Polákům, kteří ho okamžitě zastřelili. Vyběhli jsme z rokle na rovné pole – les byl asi půl kilometru daleko. Střelec běžící vedle mě vykřikl, že ho trefili. Viděla jsem, že mu šatstvem prosakuje krev, ale řekla jsem mu: 'Ne, netrefili tě! Sundej si kabát, je ti těžko a dej mi svůj samopal.' Rozeběhl se a říkal: 'Máš pravdu, mě je opravdu líp!' Vsugerovala jsem mu, že je v pořádku. Samopal, který mi dal, nestřílel, měl zaseklý zásobník. Udělala jsem zoufalý krok – obrátila jsem se směrem k pronásledujícím vojákům, zalehla a naprázdno naznačila,*

³⁸⁵Rozhovor s Ivanem FANGO, nar. 1928, Berežany, 29.8. 2007. Osobní archiv autora.

³⁸⁶Rozhovor s Bohdanou PROŠKO, nar. 1926, Ivano-Frankovsk, 1996. Osobní archiv autora.

*že po nich strílím. Všichni přede mnou zalehli a kryli se. Dala jsem se do běhu a na půli cesty k lesu jsem je ještě jednou donutila zalehnout před 'palbou'. Nikoho z nás nechytli. Byl to nejdelší den v mém životě.*³⁸⁷

Z výše zmíněných příčin doprovázel povstalce častý strach, který ovlivňoval vojákův úsudek a akceschopnost. Největší obavy měli vojáci UPA z vidiny těžkého zranění či zajetí³⁸⁸, kvůli kterým často v beznadějně situaci končili svůj život sebevraždou: „*Hodně mých přátel zahynulo. Víte, jednou z tragédií války je, že nemáte na výběr – buď vy, nebo někdo jiný. Báł jsem se, abych nebyl raněn, nezůstal tam ležet a nemusel se zabít. Kdyby mě zabili, bylo by to v pořádku – to je válka. Ale být zajat anebo těžce raněn a trpět bez pomoci, toho jsem se báł. [...] Většina našich raněných se sama zastřelila. Ještě na Zakerzoní s námi byli dva bratři 'Terka' a 'Ničnyj'. Ten 'Terka' byl v boji těžce zraněný a prosil vlastního bratra, aby ho zastřelil. Všichni jsme se s ním dojatě rozloučili, vykopali hrob a 'Ničnyj' ho pak střelil do hlavy. To bylo strašné.*“³⁸⁹

V souvislosti z bezprostředním ohrožením života se v psychice válečných veteránů vyskytuje fenomén „překonání hranice strachu“ - v případě že nováček dokáže obstát v těžkém boji, anebo prožije natolik silný zážitek blízké smrti, jeho mysl částečně odbourá přirozený pud sebezáchovy a dlouhodoběji potlačí strach.³⁹⁰ Zážitek překročení hranice strachu popsala organizační referentka zdravotnické sítě UČK v Zakerzoní, Iryna Tymočko-Kamiňská: „*V září 1946 jsem prošla bojovým křestem v sotni 'Chrin' na hoře Chryszczata. Velké polské uskupení nás obkličilo horu a začali útočit – snad to byla celá divize, nevím. [...] Poprvé jsem slyšela, jak vzduchem hvízdají střely a naprosto mě ovládl strach – cítila jsem příšerné napětí. Velitel umožnil ženám odejít do zápolí, ale řekla jsem si, že bych tím nadobro ztratila tvář před druhými. Šla jsem ke kulometnému postavení a pomáhala jsem střelci jako nosič munice a nabíječ zbraně. Myslím, že to pro mě bylo strašně důležité. Životní událost – ne proto, že mě velitel pak pochválil, ale kvůli osobnímu rozvoji. Poprvé jsem překonala obrovský strach, který jsem pak překonala ještě několikrát.*“³⁹¹

³⁸⁷Rozhovor s Irynou TYMOČKO-KAMIŇSKOU, nar. 1923, Toronto 19.6. 1993. Osobní archiv autora.

³⁸⁸HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 162

³⁸⁹Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

³⁹⁰HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 204-206

³⁹¹Rozhovor s Irynou TYMOČKO-KAMIŇSKOU, nar. 1923, Toronto 19.6. 1993. Osobní archiv autora.

Obdobnou zkušeností překonání hranice strachu, kdy hleděl smrti doslova do očí, prošel během Akce Visla v létě 1947 i Petro Potičnyj, když zůstal odříznut od zbytku sotni obklopen polskými vojáky, kteří pročešávali oblast: „*Neměl jsem kam utéct, tak jsem vylezl na jedli. Jak jsem lezl nahorů, spadla mi dolů čepice. Seděl jsem tam a Poláci šli přímo pode mnou ke kraji lesa. Jak viděli pole, uklidnili se – věděli, že z pole je nikdo nenapadne. Seděl jsem tam a říkal si: 'Musím se zastřelit, aby mě nezajali.'* Ale pak jsem si řekl, proč bych se střílel – ať si mě zastřelí sami. Obrátil jsem pušku a mířil na ně. Jeden polský voják šel přímo pod můj strom. Všiml si, že se tam válí ta čepice. Podíval se na ni a podíval se na strom – přímo na mě. Dodneška vidím ty jeho modré oči, kterými se na mě díval. Myslel jsem si, že mě hned sestřelí, ale on ne. Pomalu popošel se samopalem přehozeným přes záda, takže jsem čekal, že poodejde a pak mě sestřelí dávkou. Pořád jsem ho měl na mušce a on šel dál a dál, až úplně odešel. Doslova jsem sletěl ze stromu, vzal si čepici a na sběrném místě našel zbytek sotni. Ten den, jako bych zemřel – potom jsem se už nebál smrti.“³⁹²

2.20 ETNICKÉ ČISTKY

Masakry Poláků na Volyni a v Haliči během let 1943-1944 jsou nejhorší a beze sporu odsouzeníhodnou kapitolou působení Ukrajinské povstalecké armády. Ačkoliv je možné polemizovat o tom, kdo nesl prvotní zodpovědnost za výbuch vzájemného polsko-ukrajinského násilí, nijak to nesnižuje zásadní roli, kterou při těchto masakrech UPA sehrál – zejména v počátcích, což vedlo k zapojení davů vesničanů (včetně žen a nezletilých), kteří v dalších masakrech povstalcům pomáhali, či je dokonce prováděli na vlastní pěst s vidinou zisku majetku a půdy po svých zavražděných obětech.

Členové UPA tyto akce vnímali ze svého pohledu jako čistě odvetné a oprávněné, neboť podle jejich mínění byly odplatou za předchozí polská příkoří. Tato „pomsta“ však nebyla vedena proti konkrétním lidem, nýbrž podle principu kolektivní viny, který z těchto národnostně a nábožensky motivovaných akcí činil skutečné etnické čistky. Obzvláště kruté byly osudy smíšených rodin, kterých bylo na Západní Ukrajině mnoho. Výpověď V. Boholucké, která žila ve smíšené polsko-ukrajinské rodině v Rudni-Počajivské na Volyni poukazuje na bezcitnost a ohrožení

³⁹²Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

oběma stranami konfliktu: „Byla jsem provdána za Poláka. Měli jsme dva chlapce – 7 a 4 roky staré. Ještě jsem porodila holčičku, která ležela v kolébce. 20. července Poláci vyvraždili vesnici vedle našeho městečka. Neušetřili nikoho. Všechny vyvraždili. Následujícího dne do našeho domu přišla pětice lidí z UPA. Holčičku vzali z kolébky, roztáhli jí nožičky, přesvědčili se, že je to děvče a vrátili ji zpátky. Pokud byla matka Ukrajinka, ušetřili ji. Manžela i oba chlapce odvedli na dvůr a ubili je sekerou.“³⁹³

Výpovědi přímých pamětníků jsou v otázce polsko-ukrajinských etnických čistek více než skrovné. Jistě se jich neúčastnily všechny oddíly UPA – od léta 1943 hrála hlavní roli speciální komanda SB, zatímco sotni UPA byly nasazovány k bojovým akcím o opevněné pozice polské domobrany – nicméně ani ti, kdo se prokazatelně účastnili skutečného vraždění o tom odmítali hovořit přímo a akcentovali pouze násilnosti páchané polskou stranou. Z řeči pamětníků je patrné, že shodně považovali ničení polských vesnic a vraždění obyvatelstva za oprávněnou odvetu a hovořili především o „vyhánění Poláků“, které i s odstupem doby většina z nich považovala za opodstatněné.

V kontextu s vražděním civilního obyvatelstva byly nejčastěji užívány eufemistické pojmy „likvidace“, „zničení“, „vyřízení“ a „vyčištění“ které dokládají rozšířenou praxi odosobňování a zakrývání reality zabíjení.³⁹⁴ Jedním z mála, kdo o své přímé účasti v polsko-ukrajinských masakrech hovořil, byl Viktor Novak: „Jedné z těch akcí jsem se zúčastnil. Nemůžu říct, že by se mi to líbilo, ale v dané situaci tomu nešlo zabránit. Do akcí nechodili jen vojáci, ale i vesničané, kteří nebyli v UPA – z pomsty. Takoví lidé byli schopni ublížit komukoliv, protože se cítili ukřivdění. To je fakt...“³⁹⁵ Člen komanda SB, které podnikalo útoky na polské vesnice v Haliči, Fotij Volodymyrskyj, akce své jednotky hájil následujícími slovy: „Hodně Poláků uteklo, protože jsme jim nařídili odejít do Polska. Říkalo se, že v oblasti Chelmu polská Armija Krajowa týrá naše civilní obyvatelstvo. Ti, Poláci, kteří utekli, byli rozumní. Ti, kteří zůstali a mysleli si, že je nedostaneme, byli zničeni. Velkou vesnici Huta Pieniacka u Zoločiva jsme spálili úplně se vším. Co

³⁹³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 129

³⁹⁴HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 318

³⁹⁵Rozhovor s Viktorem NOVAKEM, datum narození neznámé, Waterloo, 14.7. 1989. Osobní archiv autora.

*bylo, to bylo. Museli jsme to udělat, jinak by byly samé problémy. To, co jsme dělali, si nechám pro sebe...*³⁹⁶

Odmítání zodpovědnosti za masakry polského civilního obyvatelstva ve svědeckých výpovědích veteránů s odstupem doby lze přičíst snahám o vytěsnění a nepřipomínání nepříjemných skutečností, které jsou pro člověka těžko přijatelné.³⁹⁷ Do ostrého kontrastu s těmito tvrzeními lze postavit dobová hlášení – kterých se dochovalo jen málo – a výslechové protokoly NKVD, které ilustrují, jak sami příslušníci UPA své vražedné akce bezprostředně vnímali a dokonce se jimi chlubili. V hlášení UPA z července 1943, kdy byly přepadeny vesnice Hirka Polonka a Horodyšče u Lucku čteme: *„Obržel jsem příkazy zničit dvě osady, Hirku Polonku a Horodyšče... Bez jediného výstřelu vstupujeme dprostřed osady. Ze stáží zazní výstřel strážného. Na odpověď se rozezněly naše výstřely. Začal krátký, ale urputný boj. Poláci nás ostřelovali ode zdi. Abychom lépe lokalizovali, odkud střílejí, zapálili jsme slámu. Laši začali utíkat z osady. Povstalci obsadili budovu po budově. Ze sklepů jsme vytahovali Lachy a řezali je se slovy: 'To máte, za naše vesnice a rodiny, které jste upálili.' Poláci se kroutili na dlouhých sovětských bodácích a prosili: 'Pro milost Boží, darujte nám život, já nic neudělal a neudělala.' A zezadu se ozval velitel čtyř O. s rozbitou hlavou: 'Naše děti, naši starci, snad byli vinni, že jste je zaživa házeli do ohně?' A práce jde dál... Po krátkém boji jsme podpálili domy s Lachy, kteří v nich pak uhořeli.*³⁹⁸ Vysokou výpovědní hodnotu obsahuje i výslechový protokol NKVD s povstaleckým velitelem Jurijem Stelmaščukem („Rudyj“) z února 1945, který popisuje způsob, jakým byli Poláci vyvražďováni a následně zametány stopy po vraždění: *„Vyhnali jsme všechno polské obyvatelstvo na jedno místo... začali jsme jatka. Potom, když nezůstal jediný člověk naživu, vyhrabali jsme velké jámy, naházeli do nich těla, zasyпали je zeminou a abychom skryli stopy těchto hrobů, zapalovali jsme nad nimi veliká ohniště... Tak jsme chodili od vesnice ke vsi...*³⁹⁹

V dobovém kontextu je třeba zmínit, že probíhající vyvražďování Poláků ze strany Ukrajinců nepodporovala veškerá ukrajinská společnost souhlasně. Proti

³⁹⁶Rozhovor s Fotijem VOLODYMYRSKÝM, nar. 1924, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archiv autora.

³⁹⁷HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 328-329

³⁹⁸BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 447-448

³⁹⁹KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 250

radikalismu ukrajinských nacionalistů se silně stavěl Taras Bulba-Borovec, kterému nesouhlas s těmito akcemi znemožnil navázání spolupráce s UPA a nakonec jej dovedl do stavu otevřené války: „*Vojenské oddíly OUN pod označením UPA přistoupily k hanebným způsobem prováděné likvidaci civilního polského obyvatelstva a dalších národnostních menšin... Může se snad skutečný revolucionář-státník podřizovat vedení strany, která začíná budování státu vyvražďováním národnostních menšin a vypalováním jejich domovů? Ukrajina má strašnější nepřátele, než Poláky. Každé dítě ví, že zničením několika stovek Poláků v některých oblastech nezlikviduje polské nebezpečí pro Ukrajinu. Polský národ stále existuje, a dokud bude ve stejné porobě, jako my, tak dlouho bude vlivem okolností nikoliv naším nepřítelem, nýbrž spojencem. Jaké záměry mohou mít Poláci vůči nám v budoucnosti v otázce našich vzájemných vztahů – to je jiná věc. Dnes, namísto vzájemného vyvražďování, musíme motivovat jednu revoluční frontu všech podmaněných národů proti okupantům, nikoliv vzájemné zbytečné boje.*“⁴⁰⁰

Podobně naléhavý apel adresovaly povstaleckému vedení i jiné ukrajinské politické organizace, zejména ty, které podporovaly demokratický exil vlády Ukrajinské národní republiky. Ve výzvě 'Zemského výboru pro spolupráci se Spojenci' stálo: „*Co z toho, že v Kanadě naši vyslanci zahájili jednání s předsedou vlády, když ve stejné době do Anglie a Ameriky dorazily zvěsti o vytváření divize SS a vraždění Poláků na Volyni? Jak můžeme dosáhnout pomoci Spojenců, podporujeme-li jejich nepřátele – Němce a vraždíme-li jejich přátele – Poláky?*“⁴⁰¹

2.21 ZAHRANIČNÍ JEDNÁNÍ a POMOC

V průběhu roku 1943 se povstalecké velení pokoušelo navázat zahraniční kontakty a zabezpečit úspěch svého boje získáním spojenců – především mezi satelitními státy nacistického Německa, kteří již mohli ztrácet ochotu bojovat dále po boku Hitlera. Prostřednictvím členů OUN-B žijících v exilu byla provedena jednání se státními představiteli Finska, Japonska, Španělska, Itálie, Rumunska a Maďarska. Krom toho měla OUN-B své emisary v Káhiře, Stockholmu a Istanbulu.⁴⁰²

⁴⁰⁰KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 245

⁴⁰¹Tamtéž, s. 246

⁴⁰²BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 386-390

Ve Finsku získali nacionalisté sympatie maršála Carla Gustava Mannerheima – mimo jiné i díky knize švédského publicisty A. Fredborga „Za ocelovým valem“, která vyzdvihovala aktivity Tarase Bulby-Borovce a OUN – nicméně si nemohl dovolit riskovat roztržku s Hitlerem. Neúspěšně skončila i jednání se zástupci japonské rozvědky a navzrody vřelé přijetí španělského diktátora Francisca Franca nebylo dosaženo úspěchu ani zde. Vyloženým fiaskem skončil pokus o kontakty v Itálii – na jaře 1944 byly do Spojenci osvobozené Neapole vysláni 3 delegáti OUN spolu s italským pilotem, majorem P. Simonem, a dvojicí jugoslávských důstojníků, kteří uprchli z nacistického zajetí. Jugoslávci nedokázali kontaktovat srbské četníky generála Draža Mihajloviće a italský major Simone nacionalisty dovedl ke komunistickým partyzánům, před nimiž uprchli za dramatických okolností.⁴⁰³

O něco úspěšnější byla jednání s Rumuny v Bukurešti, kteří na podzim 1943 po porážkách na východní frontě usilovali o navázání kontaktů se Západem, krom toho oslovili i nacionalistické podzemí na Ukrajině. K reálné pomoci a spolupráci však nedošlo – ukrajinské menšině na Bukovině bylo sice umožněno vytvořit vlastní ozbrojené jednotky, ale pro vzájemnou nedůvěru nedošlo k realizaci těchto plánů. Poté, co se Rumunsko postavilo na stranu Sovětského svazu, účastnila se rumunská tajná služba Siguranta Statului na likvidaci nacionalistického podzemí OUN-B na Bukovině.⁴⁰⁴

Ze stejných motivů, jako jednání o spolupráci s rumunskou vládou probíhaly rozhovory s Maďary. Od října 1943 bylo nařídilo velení UPA svým oddílům neútočit na maďarské jednotky na Volyni a na konci listopadu 1943 došlo k oficiálnímu jednání v Budapešti – kam byla delegace ukrajinských vyjednavců (mezi nimi i Vasyl Mudryj a známý diplomat Ivan Hryňoch) dopravena maďarským vojenským letounem. Jednání probíhalo přímo s náčelníkem generálního štábu maďarské armády, generálem Ferencem Szombathelyim. Na výzvu, že nacisté již boj o Ukrajinu prohráli a Maďarsko by mělo opustit ukrajinská území a vypovědět společenství s Hitlerem prý maďarský generál odpověděl: „*Nepřeji si, aby mě pověsil Stalin, natož aby mě zastřelil Hitler.*“⁴⁰⁵ Přesto byla dojednána vzájemná spolupráce mezi maďarskými vojsky a ukrajinskými povstalci – obě strany se zavázaly ke vzájemné neutralitě, na maďarských územích měla být UPA garantována volnost

⁴⁰³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 147-149

⁴⁰⁴Tamtéž, s. 148-158

⁴⁰⁵Tamtéž, s. 148

pohybu a Maďaři též přislíbili předání dodávek zbraní, munice a dalšího materiálu. Celá ukrajinská delegace byla následně maďarským letadlem dopravena zpět do Lvova.⁴⁰⁶

Další jednání o spolupráci UPA s Maďary byla zjara 1944 zpečetěna vytvořením funkce hlavního styčného důstojníka UPA na maďarském generálním štábu, jímž byl jmenován Andrij Dolnyckyj („Holubenko“), jehož zástupcem se stal Jaroslav Strutynskij („Jaspar“). V červenci 1944 byla uzavřena dohoda o vojenské pomoci UPA výměnou za to, že se ukrajinští nacionalisté vzdají svých nároků na Zakarpatí. Instrukce č. 896 vydaná Romanem Šuchevyčem proklašovala: „*Není možné zbůhdarma bojovat za maličký drobek (Karpatský kraj) a zároveň naši nejkrásnější Vlast – územně větší než Francie – nechat Moskvě.*“⁴⁰⁷ Maďaři předali UPA větší množství pěchotní výzbroje ze svých skladů a umožnili léčení raněných vojáků UPA ve svých polních nemocnicích – někteří z vyléčených povstalců se pak dokonce po boku maďarské armády zúčastnili obrany Budapešti před Rudou armádou.⁴⁰⁸

Na své působení styčného důstojníka UPA na maďarském generálním štábu vzpomínal Jaroslav Strutynskij následovně: „*U velitele 'Hucula' byl voják v maďarské uniformě, ale na čepici měl ukrajinský trojzubec. Velitel mě představil a řekl mi, že tohle je představitel UPA na maďarském generálním štábu – byl to kapitán 'Holubenko'. Nabídl mi, abych se stal jeho pobočníkem. Byl tam ještě jeden maďarský voják – jeho osobní řidič, voják z praporu 'Rizun' – kapitán 'Holubenko' ho dokonce, aby to bylo stylové, nazýval po maďarsku 'Miklós', protože se jmenoval Mykola. Bylo to pro mě překvapivé – poprvé jsem viděl představitele UPA v autě. Do té doby jsme měli jen koně a povozy. [...] Stav, ve kterém jsme se nacházeli byl nepříznivý – vedli jsme boj proti Němcům, připravovali jsme se na boj proti Stalinovi a z poslechu rádia jsme pochopili, že na Západě o našem boji nic nevědí. Hodně se mluvilo o možnosti vylodění na Balkáně – Maďaři nám svou polohou mohli umožnit kontakt se západními Spojenci. Proto jsme spojení s Maďary brali jako důležité a i oni se k nám stavěli velmi seriózně. Pokud by se vojenská situace změnila – o čemž mluvili i na maďarském štábu – mohlo nám to velmi pomoci.*“⁴⁰⁹

⁴⁰⁶BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 390

⁴⁰⁷KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskij nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 170

⁴⁰⁸Tamtéž, s. 170

⁴⁰⁹Rozhovor s Jaroslavem STRUTYNSKÝM, nar. 1922, Chicago, 15.4. 1989. Osobní archiv autora.

S výrazným oslabením německých armád na východní frontě se vyjednační ukrajinských povstalců pokusili vyjednávat i se svým dosavadním nepřítelem – nacistickým Německem. Iniciativa na dohodu s Němci byla podniknuta na úrovni místních polních velitelů UPA – jednalo se o domluvení vzájemné lokální neutrality, neútočení ze strany povstalců, přerušování trestných operací a násilného výběru potravinových rekvizic německou stranou. Na Volyni vedl v prosinci 1943 první jednání povstalecký velitel Profyr Antonjuk („Sosenko“), který přislíbil dodávat německým vojákům zásilky potravin výměnou za konec německých represivních akcí. Obdobná vyjednávání probíhala na jaře 1944 i v Haliči, za ukrajinskou stranu je vedli velitelé Vasyl Andrusjak („Rizun“) a Vasyl Olijnyk („Orel“).⁴¹⁰ V březnu 1944 velitel německého 13. armádního sboru, generálporučík Arthur Hauffe, dokonce svým jednotkám nařídil aktivní pomoc oddílům UPA při přechodech frontové linie do sovětského týlu – z okresu Pidkamiň byl takto dopraven letecky za sovětské linie celý prapor UPA a menší německý průzkumný oddíl.⁴¹¹

Ústřední povstalecké vedení mělo o získání podpory Německa zájem, ale zároveň bylo zaskočeno samostatnou iniciativou některých velitelů, kteří s nacisty začali jednat bez souhlasu ústředního vedení. Zároveň se nacionalisté obávali poškození reputace, ztráty sympatií části obyvatelstva a poklesu morálky mužstva vlivem spolupráce s dosavadním úhlavním nepřítelem. Vedení UPA následně praktikovalo dvojjakou politiku – na jednu stranu zahájilo oficiální vyjednávání s německými představiteli ve Lvově prostřednictvím diplomata Ivana Hryňocha, na druhou stranu stále pokračovalo v oficiální protiněmecké propagandě, která jakékoliv pokusy o spolupráci s Němci dementovala. Vrcholem této zastírací kampaně byly demonstrativní popravy velitelů Vasyla Olijnyka („Orel“) a Profyry Antonjuka („Sosenko“) za „spolupráci s nepřítelem“.⁴¹²

Série vyjednávání Ivana Hryňocha s německou okupační správou během léta 1944 – mimo jiné i s Obersturmbannführerem SS dr. Josefem Witiskou z Jihlavy – přinesla své výsledky. Bylo vyjednáno propuštění vojenských činovníků UPA z německého zajetí, později byli propuštěni i prominentní ukrajinští političtí vězni, včetně Stepana Bandery a Andrije Melnyka. Na oplátku povstalců dodávali zpravodajské informace o dění v týlu Rudé armády – za tímto účelem byla Němci

⁴¹⁰BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 390-392

⁴¹¹KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 157-158

⁴¹²Tamtéž, s. 157-158

organizována i škola radistů, kteří měli předávat zprávy na německé štáby. Členové UPA v této době s Němci sice tajně, ale zcela zjevně spolupracovali. Významná byla i materiální pomoc německé strany – transportní letouny Luftwaffe shazovaly v Pomorjanském a Bibrkivském okrese Lvovské oblasti náklady zbraní a munice na padácích podle signálních světlic vypálených ukrajinskými povstanci. Ve Stanislavské oblasti u vsi Mala Vyšenka působilo dokonce malé polní letiště pro německá nákladní letadla.⁴¹³

V září 1944 byla k jednání s Romanem Šuchevyčem vyslána německá zvláštní mise vedená zpravodajským důstojníkem Abwehru, kapitánem Dieterem Witzelem („Kirm“). Cílem této mise, mělo být dosažení další spolupráce a koordinace akcí UPA v sovětském týlu podle aktuálních potřeb německého generálního štábu. Vedení povstalců bylo předáno cca 5 milionů zlotých, nicméně od další spolupráce se Roman Šuchevyč distancoval a prohlásil, že dny Německa jsou již sečteny.⁴¹⁴

Pokusy kontaktovat představitele Spojenců a získat jejich podporu v boji proti Sovětům podnikla UPA s pomocí známého ukrajinského politika a vojáka Vasyla Habsburka (Wilhelm Franz von Habsburg-Lotrigen), potomka rakouských arciknížat, který zorganizoval schůzku ukrajinských delegátů s představitelem francouzské tajné služby P. Maasem na podzim 1944. Jednání nepřineslo žádný konkrétní výsledek, neboť pro Spojence bylo během války prioritou nepoškodit své vztahy se Sovětským svazem – tudíž byly oficiální postoje Západu lhostejné, ba dokonce přejímaly stanoviska sovětské propagandy.⁴¹⁵

Svého druhu ojedinelým způsobem, jakým se ukrajinské povstalecké hnutí snažilo prezentovat své cíle a získat podporu ze Západu bylo působení radioastanice „Svobodná Ukrajina“ (kódově označována „Afrodita“) jež vysílala od podzimu 1943. Rádiové vysílání probíhalo i v angličtině a francouzštině díky Belgičanovi Albertu Hasenbroekxovi („Zachidnyj“), který se k UPA dovolně připojil. Rádiové vysílání ukrajinských povstalců fungovalo až do dne 7.4. 1945, kdy byl při razii NKVD odhalen a zničen bunkr, ze kterého povstanci nedaleko vesnic Jamelnyci a Sopota ve Skolivském okrese vysílali.⁴¹⁶

⁴¹³KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 338

⁴¹⁴BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 394

⁴¹⁵KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskij nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 149

⁴¹⁶KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskij nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 145-146

2.22 TAKTIKA (přepady, léčky, průlomy z obklíčení, bunkry)

Jednotky UPA se během své bojové činnosti mezi roky 1943-1956 střetly s několika zcela odlišnými protivníky. V letech 1943-1944 čelili povstalci Němcům a armádám satelitů Osy na jedné straně, na druhé straně proti polskému odbojovému hnutí a sovětským partyzánským uskupením. Od roku 1944 do roku 1956 se povstalci střetávali se sovětskými bezpečnostními složkami – nejprve s Rudou armádou, záhy s NKVD, jejími nástupnickými organizacemi a podřízenými sbory včetně policie. V Zakerzoní zuřily mezi lety 1944-1947 boje s polskou armádou, policií a silami ministerstva vnitra KBW (Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrzznego).

Každá ze stran užívala odlišnou taktiku a metody vedení protipovstalecké války, přičemž někteří z členů ukrajinského podzemního hnutí se postupně střetli se všemi těmito stranami. Své dojmy z boje proti Němcům, Sovětům a Polákům generalizovala Iryna Savycka-Kozak: *„Boje s Němci nebyly tak těžké, protože ti neměli velké odhodlání jít za námi do lesů. Převážně posílali své pomocné oddíly z národů Východní Evropy – mezi nimi bylo hodně Asiátů, Rusů a bohužel i Ukrajinců. Do velkých lesních masivů se Němci neodvažovali jít – maximálně je obklíčili a ostřelovali. Byla to těžká doba, ale oproti bojům s bolševiky to bylo snadné. [...] Jak přišli bolševici, od základů se vše změnilo. Podnikali obrovské zátahy – byly situace, kdy proti našim dvěma sotním posílali 5 – 10 000 vojáků, kteří obklíčili celý okres a nebylo vesnice, kde by neměli své vojáky. Navíc už jsme nemohli k dopravě používat koňská spřezání či sáně, protože Sověti na nás všude chystali léčky. [...] Polská bojová taktika byla úplně jiná, než sovětská. Sověti byli tvrdší, ale Poláci zase byli nevyzpytatelní – nikdy jsme nevěděli, jak budou reagovat. Když nás objevili bolševici, byli schopní nás pronásledovat 10, 15 i 20 kilometrů, dokud nás nedostihli nebo neobklíčili. Poláci oproti tomu, když nás našli a my před nimi ustoupili do lesa 2-3 kilometry daleko, nás vůbec nepronásledovali. Ostatně, oni měli vojáky všude, takže si podle mě říkali, že jim stejně neutečeme a místo toho nám posílali z jiné strany další oddíly, aby nám nadeběhly.“*⁴¹⁷ Formy boje, které využívali ukrajínští povstalci se rovněž měnily podle podmínek a prostředí, nicméně lze definovat 6 hlavních druhů ozbrojených akcí – léčky, přepady, sabotáže, rejdy, průlomy z obklíčení a teroristické akce.⁴¹⁸

⁴¹⁷Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archív autora.

⁴¹⁸KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 141

2.22.1 BOJE s NĚMCI (1943-1944)

Přestože německé tajné služby aktivity OUN i vzestup ukrajinského povstaleckého hnutí na přelomu let 1942-1943 pečlivě zaznamenávaly a považovaly za závažný problém, z důvodu absence dostatečných vojenských sil v týlu – neboť valná většina jednotek byla vázána na frontě – nemohli nacisté proti ukrajinskému nacionalistickému podzemí zorganizovat dostatečně rozsáhlé akce. Po sérii neúspěšných trestných expedic proti UPA se nacisté vzdali snah na kompletní kontrolu nad oblastmi, stáhli své posádky do větších měst a soustředili se k ostraze hlavních komunikačních tepen a železnic.

K zastrašení civilního obyvatelstva, které podporovalo aktivity ukrajinských povstalců byly prováděny trestné výpravy do přilehlých vesnic, které byly vypalovány a obyvatelstvo pro výstrahu postříleno v odvetě za útoky UPA. To vedlo k tomu, že v některých případech v obavách z represí způsobených místnímu obyvatelstvu povstalci skutečně své aktivity omezili: *„Naše sotňa nastoupila na velikonoční polní mši. Každý jsme dostali vařené vejce a velitel si s námi navzájem přál 'Chrystos voskres!' Najednou přiběhla dívka a mávala rukama – Němci rabují vesnici 1,5 kilometru od nás. Velitel poslal četu a dobrovolníky – byl jsem kulometčík s poprosil jsem, jestli můžu taky. Viděli jsme jak Němci procházejí vesnici a vykopávají dveře. Nesměli jsme střílet, dokud všichni nebudou pohromadě. Viděli jsme jak 3 Němci vešli do posledního stavení – když vyšli, jeden nesl něco v ruce. Hospodyně za ním a chytala ho za nohu, nařikala a prosila. Táhl ji za sebou... Pak to, co držel v ruce odhodil do řeky – viděli jsme jak se plátno rozmotalo. Bylo to malé dítě. To už jsme na žádný rozkaz nečekali a začali střílet. Nepostříleli jsme všechny, ale ty 3 jsme zajali a odvedli do tábora. Tam proběhl soud – jeden prosil a ukazoval fotografii ženy a 2 dětí. 'Nicht schiessen, bitte.' prosil nás. Popravili jsme je sekerou – polní četnictvo to vykonalo a zakopali je do hnoje. [...] Druhý den alarm a Němci jdou na náš tábor. Šli údolím a my přichystali léčku ze tří stran. Už byli opravdu blízko – ve předu šli 2 důstojníci a dohromady jich bylo asi 150. Došli k naší stodole, která byla plná jídla na velikonoční svátky – klobásy, šunky, maso, vejce, všechno na policích – nakrmili byste tím celý pluk. Jen otevřeli vrata a podívali se tam, hned je zavřeli, vrátili se ke zbytku skupiny a odešli pryč. Byli jsme bez sebe vztekem, proč nebyl vydán rozkaz ke střelbě. Velitel nám řekl, že kdybychom je*

pobili, tak by Němci vypálili nejméně 5 ukrajinských vesnic a povraždili by naše lidi – to si nemůžeme dovolit. Bráníme naše obyvatelstvo a nechceme ho ohrožovat.“⁴¹⁹

Specifikem německého vedení operací proti povstalcům bylo využívání a částečné přiživování probíhajícího polsko-ukrajinského etnického konfliktu, kdy byla nejprve německou stranou organizována ukrajinská pomocná policie, jež se dopouštěla perzekucí vůči Polákům a záhy poté, co ukrajinští nacionalisté projevíli své snahy o dosažení samostatnosti bez německého souhlasu, byla nahrazena polskou pomocnou policií, jež byla nasazována proti Ukrajinčům. Boje UPA proti polské pomocné policii se vyznačovaly brutalitou, která provázela celý polsko-ukrajinský konflikt a podle řady pamětí polských policistů byli zajatci mučeni a těla padlých zohavována. Jeden z veteránů polské pomocné policie popsal případ německo-polské kolony na Volyni v létě 1943, při kterém ze 30ti policistů a vojáků přežilo pouze 6 (z toho 3 zranění) takto: „*Posily, které k nám byly vyslány, dorazily pozdě. Už jen posbírali mrtvoly, které byly svlečeny z mundúrů a znetvořeny. Každý byl raněn a následně umučen – měli uřezány nosy a prsty, které byly pak vsunuty do úst zabitých.*“⁴²⁰

Dalším specifikem německé protipovstalecké strategie bylo nasazování jednotek cizinců – zejména občanů Sovětského svazu z Kavkazu a Střední Asie. Jejich bojeschopnost byla ve frontových podmínkách slabší, tvořily však značný lidský potenciál, který mohl být v německém týlu nasazován proti povstalcům, zatímco pravidelné německé jednotky musely být na frontě. Dezertéři z těchto jednotek v řadě případů doplňovali mužstvo UPA, rovněž však docházelo ke vzájemným bojům. O tom, jak bylo střetnutí s těmito cizinci pro povstalce překvapivé hovořil Osyp Žyhar: „*V létě 1944 jsme dostali rozkaz vyhnat německou posádku ze statku ve vsi Brodoky u Lvova, která obtěžovala obyvatelstvo. Šly nás do útoku 3 sotni – táhli jsme s sebou dokonce i 2 děla. Představte si ten pocit – jeli jsme vesnicí v takové ohromné síle, s děly, všude byli lidé, každý nás vítal a zdravil. Obklíčili jsme Němce a začali jsme střílet. Řekl jsem veliteli družstva, že naházíme granáty do oknem sklepa, odkud po nás stříleli. Přiběhli jsme k oknu, ale bylo přes něj pletivo skrz které nešlo granáty hodit dovnitř. A najednou jsme ze sklepa slyšeli 'Padchadi, padchadi, job tvoju mať, ja tebja naučju, kak nastupať!' Křičeli na nás*

⁴¹⁹Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archív autora.

⁴²⁰BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny*. s. 386

rusky! Byli to Uzbeki pod německým velením – bylo jich 60 a ovládali celou vesnici.“⁴²¹

Porážky Wehrmachtu Rudou armádou během roku 1943 zatlačovaly nacistická vojska stále dál směrem na Západ a oblasti pod německou kontrolou byly záhy plně frontových jednotek, které často neměly sebemenší tušení o výskytu ukrajinských povstaleckých oddílů – vojáci UPA tyto ustupující oddíly nechávali na pokoji a napadali je především v případě, že bylo možné je odzbrojit: „*Jednou jsme šli na cvičení a viděli jsme, jak z Berežan k Mečyščivu jede velká německá kolona. Stáli jsme v otevřeném poli a Němci si nás všimli – zahájili po nás palbu. Jedna četa byla poslána, aby jim zastoupila cestu na Mečyščiv, druhá je měla odříznout od Berežan a několik kilometrů zůstalo v lese, aby Němce vázaly palbou na místě. Jak jsme zaútočili na obou křídlech, nějaký německý oficír vyvěsil bílý prapor a šel směrem k nám. 'Čajka' vydal zastavit palbu. Německý důstojník se ptal, s kým mají co dočinění. 'Čajka' uměl dobře německy a řekl mu, že jsme mnohatisícová Ukrajinská povstalecká armáda a nemohou jet dál – přitom nás tam bylo jen 80. Němcům jsme dovolili posbírat své raněné, složit zbraně a mohou se vrátit auty do Berežan, ale už se nikdy nesmí vrátit. Těch zbraní bylo tolik, že vystačily pro celý tábor. Když jsme vše odnesli, ušli jsme asi 15 kilometrů, když nad les, kde jsme předtím byli, vzlétla německá letadla a začala ho zasypávat bombami.*“⁴²² Povstalec Mychajlo Kačkovskij byl dokonce svědkem toho, jak se němečtí vojáci zúčastnili pohřbu povstaleckého velitele Tarase Onyškevyče („Halajda“), který v březnu 1944 padl v boji s Poláky o vesnici Ostriv: „*Když jsme nesli jeho tělo na hřbitov, přijelo německé četnictvo a ptali se, co se děje – chtěli je rozehnat. Vyšli dva ukrajinští policisté a přetlumočili jim, že pochováváme ukrajinského povstalice, který padl v boji s Poláky. Němci smekli své čepice a přihlíželi pohřebnímu obřadu – při čestné salvě vzdali 'Halajdovi' hold spolu s našimi povstanci.*“⁴²³

Ve druhé polovině léta 1944 byly střety s ustupujícími německými jednotkami stále vzácnější a naopak docházelo k vyjednávání mezi vedením UPA a zástupci německých branných složek ohledně navázání možné spolupráce. K té skutečně došlo a výměnou za dodávky zbraní, munice a léků povstanci nechávali německým jednotkám volný průchod, v řadě případů jim aktivně pomáhali proniknout zpoza sovětských linií a dodávali zpravodajské informace o dění v sovětském týlu.

⁴²¹Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archív autora.

⁴²²Rozhovor s Ivanem FANGOU, nar. 1928, Berežany, 29.8. 2007. Osobní archív autora.

⁴²³Rozhovor s Mychajlo KAČKOVSKÝM, nar. 1925, Ternopil, 1995. Osobní archív autora.

2.22.2 BOJE se SOVĚTY (1944-1956)

S ústupem Němců ze Západní Ukrajiny koncem léta 1944 začala nejsložitější fáze povstaleckého boje. Celý kraj byl zaplněn vítězíci Rudou armádou, pro kterou nebyly slaběji vyzbrojené partyzánské jednotky UPA rovnocenným protivníkem. Oddíly, které se nedokázaly včas stáhnout do odlehlých lesů a hor, nebo své mužstvo dočasně nerozptýlily po vesnicích v civilním převleku, byly zničeny.

Přechod fronty byl jedním z nejnáročnějších vojenských úkolů, se kterými se UPA setkala, jak popsal Mychajlo Kačkovskij: „*Naše velení vydalo direktivu odejít do Karpat a tam přečkat, než se fronta přežene. Dodneška vidím ty krásné lesy – každá sotňa dostala vlastní kvadrát, kde měla přebývat. Vždycky to muselo být u vody kvůli pití a mytí. Koně a vozy, které jsme měli s sebou jsme nechali po vesnicích a brali jsme s sebou jen trochu jídla a polní kuchyně naložené na koních. Sbírali jsme jahody, ale nesměli jsme zapalovat ohně k vaření, aby nás němečtí nebo sověšší průzkumníci nezpozorovali a nestříleli po nás.*“⁴²⁴ Velké nebezpečí neplynulo jen z možnosti náhodného odhalení skrývajících se sotní protivníkem, ale i kvůli zbloudilým střelám frontových jednotek: „*Dívali jsme se na německo-maďarská frontová postavení. Hned za kopcem byli bolševici, kteří dělostřelectvem pálili po Němcích. Projektily padaly i na nás – naštěstí nás kryly stromy. Nejhorší bylo, že se nám plašili koně – každého musel hladit a utišovat jeden voják, abychom se neprozradili. Ostřelování trvalo 3 dny a nakonec Němci i Maďaři ustoupili. Sověti šli jiným směrem a my tak mohli proklouznout.*“⁴²⁵

S dalšími posuny sovětských frontových jednotek směrem na Západ převzaly roli hlavního aktéra v boji proti UPA jednotky NKVD, které proti povstalcům začaly používat jejich vlastní taktiku – léčky a přepady. Tyto akce, se kterými se povstalci v průběhu bojů proti Němcům téměř nesetkávali, měly devastující účinek: „*Hlavně v noci číhali na různých lesních stezkách. Byly to malé oddíly s kulomety, které naše jednotky pouštěly na vzdálenost 1-2 metrů. Pokud nešli v rozestupech – zezáčátku jsme rádi chodili těsně u sebe – zahynulo vždycky velmi mnoho našich. Tyhle léčky byly velice nebezpečné, protože se o nich nebylo možné dozvědět předem. Nebylo to ale jednostranné – stejné léčky jsme podnikali i my.*“⁴²⁶ Síly NKVD s podporou

⁴²⁴Rozhovor s Ivanem DŽODŽYKEM, nar. 1927, Ternopil, 29.12. 2007. Osobní archiv autora.

⁴²⁵Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archiv autora.

⁴²⁶Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

„stíhacích praporů“ zformovaných z místního obyvatelstva a uskupeními někdejších sovětských partyzánů podnikaly na jednotlivé oddíly UPA skutečné hony – sovětské statistiky z let 1944-1945 udávají astronomické cifry 200 000 zabitých a zajatých členů UPA.⁴²⁷

Sovětské údaje o ztrátách povstalců jsou s největší pravděpodobností nadsazené a zahrnují všechny osoby zabitě na Západní Ukrajině (včetně náhodně usmrčených civilistů), přesto je partneré, že UPA ztratila velkou část svého lidského potenciálu. Ivan Fanga líčil mnohatýdenní štvanci oddíly NKVD, která zdecimovala jeho jednotku: *„Koncem září 1944 všichni chlapci dostali nakázáno se upravit a vyčistit zbraně, protože se půjde do kostela na modlitbu k Matce Boží, aby nás ochraňovala. Naše četa hlídala v okolí. Chlapci hlásili, že slyší nějaký hluk – šel jsem se podívat a na kraji lesa jsem už viděl bolševiky. Vypálil jsem výstražnou světlici, ale oni už po nás začali pálit z minometů – tábor a všichni naši začali ustupovat do lesa a připravovat se k obraně. Bolševiků bylo tolik, že to neumím popsat. Bojovali jsme celý den a v noci – bolševici za námi nešli – náš průzkum našel, kudy můžeme prorazit. Klid jsme ale měli jen na 3 dny a dostali jsme upozornění, že se opět chystá razie. Naše stoňa bránila střed, kam se dalo dojít po prosekané mýtině. Jiné sotni, které jsem neznal, bránily pravé křídlo a nalevo byli naši novobranci. Bolševiků bylo ještě víc, než minule – začal boj. Auta přivázela nové a nové vojáky a odvázela jejich mrtvé. Opět jsme bojovali až do večera, kdy jsme měli ustoupit do hloubi lesa. Bolševici odhalili naši slabinu a zaútočili na nováčky – část jich obklíčili a hodně jich padlo, asi 20 – 23. [...] Bolševici nám byli pořád v patách. Abychom je setřásli, museli jsme přezimovat vysoko v horách – ve dne jsme byli v lesích a v noci jsme se chodili ohřát po chalupách a stodolách. Takhle jsme přečkávali až do jara 1945. [...] Na jaře nás bolševici opět vypátrali a začal strašný boj, který trval několik dní. Nebylo kam ustoupit ani kudy prorazit. Pili jsme vodu z kaluží. Neměli jsme co jíst – dávali jsme kolovat kousíček chleba, do kterého si každý jednou kousl a poslal dál. Chlapci dostali tyfus, měli jsme plno padlých a raněných a boj pokračoval. Ustupovali jsme po řadách – jedna střílela, druhá se stahovala. Vedle mě ležel kulometčík 'Sirko', kterého ohlušil granát – neslyšel rozkazy a museli jsme ho doslova táhnout. Nakonec jsme se probili, ale byli jsme v zoufalé situaci. Sám jsem dostal břišní tyfus.“⁴²⁸*

⁴²⁷KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinška povstanska armija*. s. 339-380

⁴²⁸Rozhovor s Ivanem FANGOU, nar. 1928, Berežany, 29.8. 2007. Osobní archiv autora.

Boje v letech 1944-1945 byly skutečně masové a Sověti neváhali proti povstalcům nasadit v lesním terénu dokonce ani tanky: „Zaujali jsme kruhovou obranu a slyšeli jsme hlasy bolševiků. Čekali jsme na povel a začali jsme střílet všichni najednou – celým lesem štěkaly kulomety. Trvalo to asi půl hodiny a vypadalo to, že už se neudržíme. Na mýtinu se vyřítily 2 tanky. Náš střelec je zneškodnil protitankovou puškou. Náš velitel 'Nytka' zavelel: 'Do průlomu!' a jak házel granáty, byl zabit. Probili jsme se a ustupovali. Můj velitel družstva 'Kruk' ji dostal do nohy. Chytil jsem ho za ruku a pomáhal jsem mu a najednou bác – nevím, jestli ho trefili do hrudi nebo jinam, ale byla to taková rána, že jsem padl na zem. Podíval se na mě a řekl: 'To je konec.' Vytáhl pistoli a přímo přede mnou se zastřelil. Tělo jsme museli nechat na místě, Sověti nás pronásledovali.“⁴²⁹

Velké ztráty v bojích však utrpěly i jednotky NKVD. Velitel sotni Myroslav Symčyč („Kryvonis“) dne 15.1. 1945 během velkého bojového střetnutí známého jako bitva o Kosmač podnikl se svou sotní jednu z nejúspěšnějších bojových akcí v historii UPA – přepad kolony posíl NKVD ve kterém bylo zabito přes 420 příslušníků NKVD včetně generálmajora Nikolaje Děrgačova, držitele řádu Hrdina Sovětského svazu: „Naše kontrarozvědka zachytila bolševický radiogram na štáb divize v Ivano-Frankovsku, kde žádali o posily a zachytili i odpověď. [...] Našel jsem výborné místo pro přepad – z obou stran horské hřebeny, uprostřed zatáčející cesta a přes ni tekla řeka. Most v zatáčce jsme rozebrali a zamaskovali jsme se v půl metru hlubokém sněhu. První auto málem sletělo do rokle, za ní jela další – plně osazené americké nákladáky Studbaker. Za čtvrtým autem byl osobák – dohromady to bylo 12 nákladáků a 1 osobní auto. Bylo jasné, že v osobním autě sedí velitel celé skupiny – z ostatních aut vycházeli oficiři a radili se s ním. Nakonec se začali řadit do zástupu a měli pochodovat pěšky dál – předtím jedno družstvo vyslali napřed. Počkal jsem, až přijedou všechna auta a všichni budou pohromadě. [...] Zezadu jsem jim dvěma kulomety odřízl ústupovou cestu a měli jsme je úplně obkličené – po vojensku se tomu říká 'v kapse'. Měli jsme 22 kulometů, plukovní minomet, 30 samopalů, 20 'desetiranek' a maďarskou protitankovou pušku ráže 22 mm – zbytek měl karabiny a pušky. Dal jsem příkaz: 'Pal!' a mezi horami zazněla šílená ozvěna. Kulomety je kosily a oni přebíhali na jednu stranu, ale odtamtud je taky kosila palba, tak se přelévají zase na druhou stranu. Nakonec všichni popadali na hromadu, do které jsme bili, dokud se tam něco hýbalo. [...] Zbyla tam hromada mrtvol – nikdo nás

⁴²⁹Rozhovor s Ivanem KINDRATEM, nar. 1923, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archiv autora.

*nepronásledoval, protože nikdo nezbyl. Nevěděli jsme, kolik a koho jsme tam zabili. Do hlášení jsem dal 200 zabitých. Až v roce 1968 když mě znovu zatkli, dověděl jsem se, kdo tam byl a kolik jsme jich zabili – na místě tam zahynulo 376 bolševiků a 50 těžce raněných a omrzlých zemřelo v nemocnicích Ivano-Frankovska a Kolomyje. Byl to pluk z trestné divize generálmajora Nikolaje Děrgačova, který deportoval Krymské Tatary, Čečence a Inguše. Pak ho poslali s divizí k nám do Karpat.*⁴³⁰

Ve snaze rychle porazit povstalecké oddíly, sovětské velení se skončením druhé světové války na evropském bojišti v květnu 1945 opět vypravilo do boje proti UPA i pravidelné jednotky Rudé armády. Toto rozhodnutí však Moskvě příliš nepomohlo – unavení rudoarmějci už měli bojů po krk a úmyslně se vyhýbali přímým střetům: *„Když jsme se s nimi potkali, navzájem jsme se mýjeli a dělali jsme, že o sobě nevíme. Zbraně nosili jen tak pod paží a opravdu jsme se doslova vyhýbali.*⁴³¹

Zcela unikátní zkušeností „bratření s nepřítelem“ prošla ve vesnici Rozhyrče Stryjského okresu Iryna Savycka-Kozak: *„Rudou armádu museli brzy stáhnout, protože s námi nechtěli bojovat. Říkali: 'My si své odbojovali za tolik let na frontě a vy v NKVD ne. Nechte nás na pokoji.' O rudouarmějcích jsme věděli vždy dopředu – v noci bylo vidět oharky zapálených cigaret, slyšeli jsme rachocení zbraní. [...] Ve vsi Rozhyrče u Stryje byl umístěn oddíl Rudé armády – byli tam dost dlouho. Tam jsme se s nimi doslova 'sbratřili'. Byla nepsaná linie, kde jsou oni a kde my. Večer jsme se setkávali, vyměňovali si pláště, pistole – to se hodilo, dávali nám lepší zbraně a my se zbavili svých. Později ten oddíl za trest přesunuli do Mandžuska – zpočátku jsme si s nimi dopisovali, ale později jsme ztratili kontakt.*⁴³²

Po drtivých ztrátách, které ukrajinské odbojové hnutí utrpělo v letech 1944-1945 proběhla reorganizace oddílů UPA a změna vojenské taktiky. Místo velkých oddílů nadále směly působit jen menší jednotky velikosti čet či družstev a speciální komanda SB. Od čistě vojenských metod bylo čím dál tím častěji přikračováno k teroristickým metodám a vraždám, jaké během 30. let v Haliči hojně praktikovala místní síť OUN. Povstalci se především ukrývali a vyhýbali se střetům se sovětskými

⁴³⁰Rozhovor s Myroslavem SYMČYČEM, nar. 1923, Vyžnyj Bereziv, 10.5. 2011. Osobní archiv autora.

⁴³¹Rozhovor s Konstantynem HIMMELRAJCHEM, nar. 1913, Melbourne, přibližně 80. léta. Osobní archiv autora.

⁴³²Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

pátracími skupinami. Klíčovým prostředkem povstalecké taktiky se staly sofistikované podzemní bunkry a úkryty – období povstaleckého boje proti Sovětům po roce 1945 je proto někdy nazýváno „bunkrovou válkou“.⁴³³

Budování podzemních bunkerů bylo za sovětské okupace novinkou – v podmínkách boje proti Němcům nebyly zapotřebí a vznikaly maximálně jako skrýše potravin, oděvu, zbraní a munice. S přechodem fronty a nutností jej přečkat nabyly na významu a postupně se staly jediným efektivním prostředkem, kterým mohla UPA ochránit svůj lidský potenciál před zničením – existovaly podzemní nemocnice, kasárna, štáby i tiskárny. V nich se povstalci ukrývali, podnikali z nich výpady proti nepříteli a přečkávali zimu, kdy vůbec nevycházeli na povrch. Povstalecké podzemní bunkry byly budovány na nepřístupných místech v horách a lesích, ale i uprostřed polí, v domech, stodolách, studních, pod pecemi a na hojištích. Jednalo se o skutečné stavitelské umění a existovalo velké množství různě velkých úkrytů rozdílných konstrukcí – speciální kurzy pro sovětské pátrací skupiny NKVD ve Stanislavi rozlišovaly celkem 78 rozdílných typů skrýší. Podzemní úkryty musely být velmi hluboko, neboť pátrací skupiny NKVD disponovaly svoumetrovými pátracími sondami, kterými mohly odhalit střechu zakopaného bunkru – v případě odhalení bunkru byla šance na přežití minimální – později začalo NKVD užívat k získání živých zajatců granáty s uspávacím plynem. Velmi náročné bylo zajištění kanalizace, přívodu čerstvého vzduchu a pitné vody.⁴³⁴

Jako ukázka typického bunkru poslouží poslední úkryt plukovníka Mykoly Tverdochliba („Hrim“), posledního povstaleckého velitele v Karpatech z roku 1953, ve kterém byl na jaře následujícího roku vypátrán a zabit pátrací skupinou NKVD. K vybudování úkrytu pro 6 lidí byla vyhloubena 4 metry hluboká jáma se stěnami obloženými kulatinou a dvojitým stropem bránícím zatékání vody při jarním tání sněhu. Uvnitř byla chodbička s komorou na potraviny, nástroje a benzín do vařiče, naproti vchodu ústil vývod větrací šachty. Podloží obytné místnosti 3x4 metry prostorné bylo na skalním masivu, podél stěn byly palandy na spaní – uprostřed místnosti stály lavice a stůl. Na konci chodbičky byla toaleta ve které se likvidoval odpad – žlabem sem byla svedena tekoucí voda z potoka. Úkryt disponoval i nouzovým východem na konci 4 metry dlouhé šachty, který tvořil otvor 60x60 centimetrů zakrytý skříní na závěsech vyplněné hlínou a maskované mechem.

⁴³³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 185

⁴³⁴Tamtéž, s. 185

Maskování bylo tak dokonalé, že přes střechu bunkru chodil bez sebemenšího podezření i místní ovčák se stádem. V tomto bunkru celá šestice přezimovala, přičemž byli zásobováni dvěma místními rodinami – přes den spali, v noci se zabývali studiem historie, psychologie, logiky, politiky a metodiky práce sovětských agenturních služeb.⁴³⁵

2.23 AGENTURNÍ SÍŤ proti UPA (zrádci, infiltrátoři a agenti)

Stejně, jako se nacistům nikdy nepodařilo proti UPA zasáhnout s dostatečnými vojenskými silami, nedokázaly jejich tajné služby ukrajinské podzemí úspěšně infiltrovat a proniknout do něj. Dařilo se sice ilegálně působící síť OUN-B citelně oslabovat, nikdy však ne v takových rozměrech, k jakým docházelo později při práci sovětských tajných služeb – neúspěšné byly i snahy získat některé z povstalců na svoji stranu v roli dvojitých agentů. Nacisté užívali všech dosud známých metod, využívali síť konfidentů a udavačů přičemž s oblibou využívali vzájemné národnostní nevraživosti na Západní Ukrajině. Na své zatčení Gestapem ve Lvově vzpomínala členka ženské sítě OUN-B, Volodymyra Turčynjak-Lučkiv: *„Jela jsem večer tramvají a všimla jsem si jedné ženy, která mi byla povědomá – taky vešla do vagonu a sedla si hned naproti. Podívala se na mě a polsky řekla 'Paní se nebojí jezdit tak pozdě?' Obořila jsem se na ni ukrajinsky, že se nemám čeho bát. Na ulici probíhala razie, byli tam němečtí a ukrajinští policisté. Všechny nás nechali vystoupit a ta Polka ukázala německému veliteli prstem na mě – udala mě. Odvedli mě do výslechové místnosti a nechali mě o samotě. Měla jsem u sebe hodně kompromitujících materiálů – dopisy, časopisy a šifrované vzkazy. Časopisy jsem zahrabala do koše a vzkazy jsem snědla, ale dva jsem nestihla – už otevírali dveře. Hodili mě do malé sklepní cely. Už byla noc – nic jsem neviděla a slyšela jsem pískot. Plno krys a myši.“*⁴³⁶

Výrazně větších úspěchů v boji s ukrajinským podzemím dosáhly sovětské a polské zpravodajské služby, kterým se dařilo odbojové hnutí infiltrovat vlastními agenty, získávat ke své spolupráci dezertéry z řad UPA a vytvořit síť provokatérů, kteří pod maskou UPA páchali vraždy a násilnosti, kterými se jim dařilo

⁴³⁵Viz. ZELENČUK, Mychajlo. *Ostanni salvy: 50-riččja UPA*. M. Zelenčuk, Kyjiv 1992. 35 s.

⁴³⁶Rozhovor s Volodymyrou TURČYNJAK-LUČKIV, nar. 1922, Toronto, 18.9. 2013. Osobní archiv autora.

diskreditovat povstalecké hnutí, zbavovat ho podpory místního obyvatelstva a mezi samotné povstalce zasévat nejistotu a pocity vzájemné nedůvěry. S tím jak válka skončila a iluze o dosažitelnosti nezávislého státu se rozplynuly, úměrně rostl počet místních obyvatel, kteří neměli zájem o další násilnosti a dobrovolně spolupracovali se sovětskou bezpečností.

K infiltraci ukrajinského podzemí užívali Sověti sofistikovaných metod. Pro povstalce nejméně podezřelí, avšak hůře kontrolovatelní byli zajatí povstalci, kterým bylo výměnou za spolupráci s NKVD přislíbeno snížení či zrušení vyměřeného trestu. Poté, co se však opět začlenili mezi povstalce, neměly nad nimi tajné služby přehled a nezdálo se, že touto metodou se povstalci jednoduše znovu dostali ke svým, aniž by měli v úmyslu dále s NKVD spolupracovat. Proto byli mezi povstalce přímo vysíláni i pracovníci NKVD, kterým bylo poskytnuto náležité krytí. Iryna Savycka-Kozak vzpomínala na jeden z případů této zdařilé infiltrace mezi UPA: *„Do vesnice přišla malá skupina bolševiků – 5 lidí vedoucích vězně. Vězeň byl bledý, vyčerpaný, ztýraný. V jednu chvíli vězeň vytrhnul důstojníkovi pistoli a zabil ho. Vojáci začali střílet, ale vězeň jim utekl a místní ho ukryli. Bolševici z vystrašení odjeli z vesnice – celá vesnice to viděla, všichni odpřísáhli, že je to vězeň. Po dlouhé době se ukázalo, že ten 'vězeň', byl důstojníkem NKVD, kterého bolševici vydávali za vězně – připravili ho k tomu, nechali ho opravdu ve vězení, týrali ho aby vypadal jako vězeň. Skutečného vězně krmili a oblékli do mundúru důstojníka NKVD. Takže ten NKVDista maskovaný jako vězeň zabil skutečného vězně, který nebyl ozbrojen a bolševici přestřelku jen předstírali. Navíc měl dobré krytí – že je z nějaké odlehlé vesnice na úplně druhé straně Západní Ukrajiny, což se těžko ověřuje – navíc jsme zjistili, že vězeň takového jména opravdu je, se všemi shodnými údaji. Jen úplnou náhodou a mnohem později jsme zjistili, že je bolševickým agentem...“⁴³⁷*

Sovětské tajné služby používaly k infiltraci podzemního hnutí i důmyslných technických prostředků, včetně zfalšovaných dokumentů a osobních fotografií, kterými se jim dařilo získávat důvěru: *„K nám domů přišel muž a říkal, že byl s mým bratrem v Krakově – ukázal mi fotografii, na které opravdu stál s mým bratrem. Řekla jsem mu, že mu věřím a co by potřeboval. Že prý chtějí s bratrem vysvobodit mého otce z vězení. Řekla jsem, že pojedou za otcem a on poprosil, jestli může jet se mnou – že se tam má setkat s nějakým rudoarmějcem. [...] Od toho vojáka přinesl nějaké dokumenty a dal mi je, ať je schovám – byly to dokumenty o rozmístění vojsk*

⁴³⁷Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archív autora.

Rudé armády, opravdu závažné dokumenty. Pak přišli oba ke mně, že si jen na minutku skočí na čaj a pojedeme. Ani neodešli a už mě zatkl NKVD. [...] Po válce mi bratr řekl, že se s nikým nefotografoval. Celé to byla připravená provokace. ⁴³⁸

Z iniciativy NKVD byly zřizovány speciální skupiny - „specgrupy“, které byly tvořeny naverbovanými dezertéry z UPA a speciálně vyškolenými příslušníky NKVD, zčásti ze západoukrajinských oblastí: „Byli to lidé z Bukoviny, Zakarpatí a Volyně, protože mluvili podobným dialektem ukrajinštiny a nebyli tak nápadní. [...] Když jsem se jednou skrývala ve vsi před razíí, se setkala se dvěma NKVDisty z Kyjeva. Je zajímavé, že když s námi byli sami, mluvili ukrajinsky a uklidňovali nás. Když přišli ostatní, chovali se k nám zase zle jako ostatní a mluvili jen rusky. [...] O půl roku později jsem se s oběma setkala na nádraží v Chodorově. Stála jsem u okna, přijel vojenský ešalon a přímo naproti mně stál ten z Kyjeva – srdce jsem měla až v krku, že mě prozradí. Ale neprozradili mě – odjžděli dřív a na rozloučenou na mě zavolal tím jménem, pod kterým mě znal z vesnice. Tam jsem měla vesnický oděv, tady jsem byla přestrojena za měšťanku a i když jim to došlo, neudali mě.“ ⁴³⁹ Bývalí členové UPA, kteří souhlasili se spoluprací s NKVD jednali ve snaze zachránit si život – v řadě případů se jednalo o odsouzenec k trestu smrti, kterým byl trest pozastaven či zmírněn, pokud souhlasili se svou činností proti UPA, časté byly i případy těch, kteří nevydrželi kruté mučení. V případě, že Sověti získali jejich pomoc a informace, byly akce sovětské bezpečnosti bryskní: „V neděli ten Dmytro, který zradil, udal bunkr, kde žili 2 bratři, se kterými jsem chodil do školy. Obklíčili je a chtěli, aby se vzdali. Oba tam padli. Ze druhé strany u potoka žila rodina, která těm dvěma bratrům nosila jídlo – chytili tam jednoho chlapce, který měl bratra taky v úkrytu. O tom chlapci jim řekl, že je dovede k dalšímu bunkru, kde je jeho bratr. Ten bunkr byl ve studni a bylo v něm 5 lidí – místní rodina jim nosila jídlo vždycky, když šli pro vodu ke studni a spouštěli jim to tam okénkem. V deset ráno je obklíčili a všichni tam zahynuli. To všechno se stalo jen za 2 dny – a to ještě udal ty lidi, o kterých věděl, že povstalcům pomáhali.“ ⁴⁴⁰

Prostřednictvím informátorů přímo z řad povstalců se zpravodajským službám dařilo sledovat a likvidovat i ty členy ukrajinského podzemí, kteří se již legalizovali

⁴³⁸Rozhovor s Volodymyrou TURČYNJAK-LUČKIV, nar. 1922, Toronto, 18.9. 2013. Osobní archiv autora.

⁴³⁹Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

⁴⁴⁰Rozhovor s Vasylem HAVRYLIVEM, nar. 1929, Slavsk, 2.10. 2005. Osobní archiv autora.

a s povstaleckým hnutím neudržovali další kontakt. Obzvláště nebezpečnými sovětskými informátory byli ti členové UPA, kteří zastávali vyšší funkce, měli více informací a nevzbuzovali tak velké podezření: „V roce 1951 jsme s manželem žili ve Varšavě. Šla jsem na nějakou zábavu a tam ke mně přišel 'Zenon' a oslovil mě mým pseudem, že ví o mě a o manželovi. Úplně jsem nadskočila – jak o nás ví po takové době? Říkal, že moc chce vidět manžela a popovídat si s ním. Manžel z toho byl hrozně překvapený, ale šel na tu schůzku – to bylo ještě všechno v pořádku. [...] Za pár neděl si ale pro nás přišli. Byli to Sověti a řekli nám, abychom se sebrali. Odvezli nás do sídla NKVD u obchodního domu a za pár dní nás převezli do Kyjeva.“⁴⁴¹ Před výkonným represivním aparátem zdánlivě nebylo úniku a tajné služby na své nepřátele nezapomínaly. Rodina Kateryny Laljuk-Kohut byla zatčena ve Wroclawi během roku 1954: „Později jsem viděla manželův policejní spis z 'Urzedu Bezpieczeństwa' – měl 92 stran a bylo tam úplně všechno, i to, jaké nám chodily dopisy. Jedenáctkrát jsme se stěhovali a stejně o nás věděli všechno. Sledovali nás celou dobu a nic jsme ani netušili...“⁴⁴²

2.24 ZÁNIK UKRAJINSKÉ POVSTALECKÉ ARMÁDY

Vedení UPA si bylo vědomo, že vlastními silami nemůže po konci druhé světové války mohutnou přesilu protivníka porazit. Všeobecně bylo očekáváno, že po porážce nacistického Německa dojde k dalšímu střetnutí – tentokrát mezi západními demokratickými státy a Sovětským svazem. Povstalci vycházeli z nedávné historické zkušenosti, kdy konec první světové války vedl k rozpadu tradičních evropských monarchií a umožnil na jejich troskách vznik nových národních států. Proto byli povstalci zpočátku plni optimismu a odhodlání, které se však s nenaplněním očekávání měnily ve znepokojení a zklamání. S vyostřením napětí mezi Západem a Východem se začaly západní demokracie o ukrajinské povstalecké hnutí více zajímat, došlo k vzájemným jednáním s britskou, americkou a francouzskou rozvědkou, avšak reálnou pozornost a snahu o podporu ukrajinského podzemí začaly západní tajné služby vyvíjet teprve na začátku 50. let, kdy už bylo ukrajinské podzemí silně utlumeno a se ztrátou širší podpory obyvatelstva pozvolna

⁴⁴¹Rozhovor s Annou MYLYK-MARTYNJUK, nar. 1925, Toronto, 17.9. 2013. Osobní archív autora.

⁴⁴²Rozhovor s Katerynou LJALJUK-KOHUT, nar. 1925, Toronto 12.9. 2013. Osobní archív autora.

vyhasínalo.⁴⁴³ Ukrajinské povstalecké hnutí tak bylo odsouzeno k postupné, nevyhnutelné porážce.

2.24.1 ZAJETÍ a GULAG

Tváří v tvář neochabujícímu tlaku sovětských bezpečnostních složek a tajné služby ve 2. polovině 40. let řady UPA řídly, podpora místního obyvatelstva slábla a osvobozeneckému hnutí docházel dech. Sovětským operativním skupinám se dařilo likvidovat izolované skupiny povstalců a většinu příslušníků ukrajinského podzemního hnutí čekal dříve či později stejný osud – odhalení a dopadení. Ty, kteří nebyli v bojích zabiti nebo nebyli sovětskou justicí odsouzeni k smrti, čekala nová etapa, pro mnohé z nich poslední – sovětské uvěznění, mučení a dlouholeté tresty v pracovních táborech na Sibiři. Zde museli přetrpět nelidské životní podmínky v nehostinném prostředí s nedostatkem stravy, absencí zdravotní péče a nedostatečnou hygienou, otrockou dřinou na stavbách či šachtách a šikanu trestanci odsouzenými za kriminální delikty, kterým dávalo sovětské vedení volnou ruku při kontrolování a šikanování politických vězňů. Vzájemné potyčky mezi „politickými“ a „kriminálními“ ústily v řadu šarvátek a bitek s raněnými i mrtvými na obou stranách. Další desetitisíce zemřely na následky nemocí, hladu, vyčerpání z práce a bití ze strany sovětských bachařů.⁴⁴⁴

Po Stalinově smrti v březnu 1953 došlo v řadě gulagů ke stávkám a násilným vzpourám, které pramenily v nenaplněném očekávání, že po smrti nenáviděného diktátora budou trestanci propuštěni a sovětské impérium ztratí svůj represivní charakter. Mezi hlavní iniciátory těchto revolt patřily tradičně nejodbojnější národnosti bojující proti sovětské nadvládě – Inguši a Čečenci, Lotyšci, Litevci, Estonci a Ukrajinci ze západoukrajinských oblastí napojení na nacionalistické odbojové hnutí. Mezi největší povstání patřily vzpoury v táborech Norilsk a Vorkuta v roce 1953 a v táboře Kengir roku 1954, které byly silově potlačeny sovětskými bezpečnostními složkami včetně tanků za cenu desítek až stovek mrtvých trestanců.⁴⁴⁵ Přesto tyto vzpoury donutily Sověty k přehodnocení dosavadního způsobu zacházení s trestanci v gulazích – vyčerpávající pracovní normy byly

⁴⁴³KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskykh nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija*. s. 409-411

⁴⁴⁴VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 312-318

⁴⁴⁵Viz. HRYCJAK, Jevhen. *Istorija Norilskoho povstannja*. V. Symonenko Publishers, Baltimore 1980. ISBN 0-914834-30-4. 118 s.

sníženy, věznění cizinci byli propouštěni, došlo k prošetřování a revizi starších případů, řadě vězňů byly zmírněny, či prominuty stávající tresty a ti, kteří nebyli propuštěni se dočkali alespoň relativního zlepšení životních podmínek v táborech.⁴⁴⁶

Ani po propuštění na svobodu však bývalé členy ukrajinského nacionalistického podzemí nečekalo bezproblémové začlenění do sovětské společnosti. Většinou byl v rámci rozsudků zakázán pobyt v konkrétních oblastech či krajích, včetně původního bydliště, a tak se nemohli vrátit mezi své blízké – čelili obrovským potížím se získáním nového trvalého bydliště (a s ním souvisejícím pracovním zařazením), museli se pravidelně hlásit na místních policejních služebnách a byli pod neustálým dozorem. Ti, kteří se po uplynutí lhůty zabraňující pobytu v zakázaných oblastech přeci jen vrátili, byli ostrakizováni, čelili nedůvěře veřejnosti a byli zatlačováni na okraj společnosti. Lidé se jim vyhýbali, museli pracovat na podřadných pozicích, nesměli hovořit o své minulosti a nezdědka, zejména v případě neopatrnosti, byli na základě nových udání a souzení sovětskou justicí, pro kterou byly případy znovudsouzení bývalých účastníků protikomunistického odboje častým jevem, zejména v reakci na maďarské povstání v roce 1956, či v případech, kdy byly prokázány nové skutečnosti svědčící proti obžalovaným, za které nebyli dosud souzeni. Teprve poté, co v roce 1991 získala Ukrajina nezávislost, mohli tito veteráni poprvé beze strachu z represí promluvit o své odbojové činnosti.⁴⁴⁷

2.24.2 PŘECHOD na ZÁPAD

Zcela odlišný osud a poválečnou zkušenost prožily stovky členů UPA, kterým se za dramatických okolností podařilo komunistickým bezpečnostním složkám uniknout a nalézt bezpečné útočiště v západních demokratických státech. Z vojensky bezvýchodné situace, ke které došlo v roce 1947 na Zakerzoní během kompletního vysídlení ukrajinské menšiny, byl vrchním velením UPA vydán příkaz, podle něhož měla část místních sotní přejít přes československé území do americké okupační zóny v Německu a podat zde zprávy o probíhajících bojích na Ukrajině. Tato akce vešla do dějin jako „Velký rejď“ a trasa, kterou museli povstalci na své cestě urazit představovala více než 1 500 kilometrů dlouhou pouť neznámým prostředím bez

⁴⁴⁶VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. s. 318-322

⁴⁴⁷Tamtéž. s. 318-322

zázemí a za neustálých nevyžádaných bojů s československými bezpečnostními orgány.⁴⁴⁸

Pokusu o přejítí na Západ se celkem účastnilo na 750 příslušníků UPA ze Zakerzoní, organizovaným ve třech sotních („Hromenko“, „Burlaka“ a „Brodyč“) a řadě menších skupin vzniknuvších z dalších jednotek rozprášených polskou armádou v rámci Akce Visla. Přestože měly ukrajinské jednotky vysloveně příkázáno vyhýbat se bojům a zprvu skutečně k vzájemným střetům nedocházelo, československé velení zahájilo energické pronásledování a masivní vojenskou kampaň k likvidaci povstalců – koncem léta 1947 bylo proti příslušníkům UPA nasazeno přes 13 000 příslušníků československé armády, Sboru národní bezpečnosti, Finanční stráže a – po velkém propagandistickém úsilí komunistických politiků prostřednictvím celostátního tisku – také bývalých partyzánů, jež byli z drtivé většiny členy a podpůrci Komunistické strany Československa.⁴⁴⁹

I pro jednoznačnou početní převahu a taktickou výhodu, stejně tak jako díky snaze povstalců nevyhledávat boj, byly ztráty na československé straně poměrně malé: 24 padlých v boji, 26 raněných v boji, 22 mrtvých na následky nehod, 72 raněných následky nehod a 5 nezvěstných – celkem 149 osob.⁴⁵⁰

Ohledně ztrát ukrajinské strany se oficiální čísla československých úřadů pohybují na: 59 padlých, 256 zajatých a 29 se vzdalo dobrovolně – celkem 344 osob.⁴⁵¹ Podle ukrajinských zdrojů jsou tato čísla nadsazena, z důvodu obtížně určitelných počtů povstalců přecházejících na Západ na vlastní pěst, a dohromady nepřesáhla souhrnné číslo 300 padlých, raněných a zajatých.⁴⁵²

Přibližně 400 příslušníků UPA a členům ilegální sítě OUN se přechod podařil, byli internováni v americké okupační zóně v Bavorsku a získali zde azyl. Poslední skupina povstalců dorazila na Západ téměř rok po začátku Velkého rejdu – až v květnu 1948. Byli jedněmi z mála příslušníků ukrajinského protikomunistického odboje, kteří dokázali sovětskému teroru uniknout a v pozdějším německém, kanadském, americkém či australském exilu mohli na své úsilí navázat působením v

⁴⁴⁸KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 265

⁴⁴⁹ŠMIGEL, Michal. *Banderovci na Slovensku (1945-1947)*. Katedra histórie FHVUMB, Banská Bystrica 2008. ISBN 978-80-8083-662-7, s. 192

⁴⁵⁰KAUCKÝ, František – VANDŮREK, Ladislav. *Ve znamení trojzubce*. Naše vojsko, Praha 1965. s. 163-165

⁴⁵¹Tamtéž, s. 163-165

⁴⁵²VJATROVYČ, Volodymyr. *Rejdy UPA terenamy Čechoslovaččyny*. Dostupné na: <http://lib.oun-upa.org.ua/rejdy/> [cit. dne 27. 12. 2015]

krajanských organizacích, které usilovaly o získání podpory Západu pro ukrajinské hnutí.⁴⁵³

Právě díky klíčové roli ukrajinského exilu mohlo být téma Ukrajinské povstalecké armády vůbec poprvé historicky studováno – především díky exilovému nakladatelství Litopys UPA, jež převzalo tradici podzemně šířené povstalecké literatury a periodik, a svojí iniciativou se zasloužilo o publikaci řady materiálů a studií, které se staly základem pozdější historiografie ukrajinského povstaleckého hnutí. Tyto exilové studie byly až do rozpadu Sovětského svazu jedinými vědeckými pracemi, které se systematicky tematikou UPA zabývaly a se vznikem nezávislé Ukrajiny vytvořily odrazový můstek pro další historické bádání.

2.25 HODNOCENÍ VLASTNÍHO PŮSOBENÍ

Přestože obě kategorie zpovídaných veteránů (ti, kteří přežili sovětské gulagy a ti, kterým se podařilo uniknout pronásledování na Západ) prožily diametrálně odlišnou poválečnou zkušenost, jejich výpovědi se v hodnocení svého působení v Ukrajinské povstalecké armádě naprosto shodují a vykazují totožné tendence se zaznamenanými výpověďmi válečných veteránů z jiných armád – jen málokdo považuje válku za cokoliv jiného než zlo, zároveň ale nelituje toho, že se jí zúčastnil. Akcentovány jsou pocity válečného kamarádství, výrazného vlivu na formování osobnosti a pocitu, že jejich konkrétní válečný zážitek nemůže sdílet ani pochopit nikdo, kdo jej sám osobně neprožil.⁴⁵⁴

Všeobecným jevem všech výpovědí přeživších veteránů je vysvětlení svých aktivit v nacionalistickém hnutí jako nutnosti vyvolané vnějšími okolnostmi, kterou nebylo možné nevyslyšet. Tyto motivy velmi výstižně vyslovil dlouholetý politický vězeň a povstalec Myroslav Symčyč, který byl sovětskými úřady dohromady 4x souzen a celkem strávil v sovětských táborech a věznicích 30 let: *„Od dětství jsem vyrůstal ve vlasteneckém duchu a znal jsme naši historii od Kyjevské Rusi po současnost, takže jsem nemohl být lhostejný k postavení našeho národa a dál přihlížet naší porobě. Když přišla 2. světová válka, všechny podmaněné národy povstaly k boji – v anglickém impériu, v portugalském impériu a dalších – a osvobodily se. V čem jsme měli být my, Ukrajinci, horší? Proč bysme měli dál trpět podmanění – bez ohledu na to, čím? Já zažil polskou nadvládu, sovětskou nadvládu,*

⁴⁵³KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskyj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja*. s. 265-266

⁴⁵⁴HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 343-344

*německou nadvládu a znovu sovětskou nadvládu. V čem jsme horší než ostatní? Máme nejlepší ornou půdu na světě – 40% černozemě z celého světa – všechny nerostné suroviny, náš národ je pracovitý a vytrvalý. Proč bysme měli sedět a dál trpět bez snahy o osvobození? A osvobodit se bez boje? Žádné impérium své poddané jen tak nepustí – je potřeba bojovat. Svoboda se darem nedává, vždycky se musí vybojovat. Vybral jsem si cestu boje, abychom osvobodili náš národ a sami v něm byli svobodní.*⁴⁵⁵

Ve vztahu k současné ukrajinské realitě se ve vzpomínkách veteránů vyskytuje pocit silné kontinuity jejich boje za nezávislost s nově získanou státní samostatností, která se po celou dobu svého trvání potýká s řadou problémů (korupce, kriminalita, rozdělenost národa a ekonomické problémy) a v očích veteránů není považována za to, oč usilovali. Tento neuspokojivý stav a s ním plynoucí obavy popsal Ivan Fanga: *„Byl jsem nacionalista a jsem nacionalista. Bojoval jsem za ukrajinský stát a v něm zemřu. Silně mě znepokojuje, jak je náš národ rozdělený – že se nemůžeme shodnout, že dnešní historici nevědí, na kterou stranu se mají politicky uchýlit. Moc mě to znepokojuje. Pro mě bylo velmi příjemné, když mladí lidé vyšli na Majdan a nechali se slyšet – že řekli že nejsme otroci, že jsme synové a dcery tohoto národa – a vedli revoluci. Jsem silně pro to, aby se náš národ sjednotil národní ideou a byli jsme silným evropským státem.*⁴⁵⁶ Obdobná vyjádření obsahují i výpovědi ostatních veteránů, kteří kladou silný důraz na neuspokojivou vnitropolitickou situaci a rozkolísanost ukrajinského státu: *„Stát teď máme, ale ne takový, za jaký jsme bojovali. Bolševici od roku 1917 do roku 1991 tak zlikvidovali naši inteligenci, že jsme nedokázali převzít moc – nebyli odpovědní lidé, kteří by to zvládli. Dodnes jsme na papíře nezávislí, ale fakticky nezávislost ještě nemáme – musíme dál pokračovat v boji a vyhnat všechnu moskevskou nomenklaturu, která nikdy neodešla, převlékla kabáty a znovu nás vede do Sovětského svazu. Teprve pak budeme státem.*⁴⁵⁷

Mezi další z rozšířených názorů patří nespokojenost s tím, jak jsou širokou veřejností i historiky sami ukrajinští povstalci z UPA vnímáni a jak jsou ztotožňováni s členy OUN, o jejichž blízké provázanosti, ale i značných rozdílech a protikladech již byla řeč. Právě tento aspekt byl během zpracovávání této studie

⁴⁵⁵Rozhovor s Myroslavem SYMČYČEM, nar. 1923, Vyžnyj Bereziv, 10.5. 2011. Osobní archiv autora.

⁴⁵⁶Rozhovor s Ivanem FANGOU, nar. 1928, Berežany, 29.8. 2007. Osobní archiv autora.

⁴⁵⁷Rozhovor s Myroslavem SYMČYČEM, nar. 1923, Vyžnyj Bereziv, 10.5. 2011. Osobní archiv autora.

velmi překvapivý a dosvědčuje, že i ukrajinská široká veřejnost převzala úhel pohledu užívaný sovětskou propagandou, kterému pouze dala opačná hodnotící znaménka. Z radikálního nacionalisty Stepana Bandery, jehož reálné politické působení lze ohraničit v mezi haličskou mládeží na rozmezí let 1939-1941, se tak v očích části západoukrajinské veřejnosti chybně stal autoritativní organizátor a jediný vůdce ukrajinských povstalců a národní hrdina bojující až do své smrti roku 1959 za nezávislý stát.

Příslušníci UPA jsou dodnes českou i ukrajinskou veřejností nazýváni „banderovci“, jakkoliv je tento výraz omylný a nepatřičný: *„Pro bolševiky i Poláky bylo snazší, když nám říkali 'banderovci'. Bandera – bandita, banderovci – bandité. Vždyť on seděl ve věznici a neměl žádný vliv. Velel nám Šucevyč – ale slyšeli jste někoho, aby nám říkal 'šucevyčovci'?*“⁴⁵⁸ Sklon veteránů UPA k odlišování od příslušníků OUN byl dán jak odlišnými politickými pohledy jednotlivých účastníků, i jistou rozmrzelostí z toho, že po skončení druhé světové války, kdy byly jednotky UPA izolovány od zahraničního vedení OUN, převzali jednoznačnou iniciativu exilové vedoucí OUN v čele se Stepanem Banderou, kteří si v očích veteránů UPA přivlastnili a nárokovali úspěchy ukrajinských povstalců, vydávali je za vlastní zásluhy a odmítali demokratické změny nacionalistické ideologie provedené v časech druhé světové války. Veterán Osyp Žyhar s jistou dávkou ironie poznamenal: *„Všichni říkali, že lesy byly plné banderovců. Já ale u nás nikdy žádného banderovce neviděl – viděl jsem jen vojáky UPA!*“⁴⁵⁹

Rozčarování z naprostého nepochopení exilové OUN Stepana Bandery vůči motivům a způsobům domácí povstalecké sítě bojující proti Sovětům vedlo dokonce dřívější vysokou funkcionářku OUN vyslanou po válce do exilu s materiály pro Stepana Banderu, Irynu Savyckou-Kozak, k definitivnímu rozchodu s Organizací ukrajinských nacionalistů: *„Nejdřív jsem s ním nediskutovala. Říkal mi: 'Dělejte si to, jak jste zvyklá, my to tu děláme po svém.' Bylo to pro mě těžké – byl to úplně jiný svět, lidé se k sobě jinak chovali a jinak uvažovali. Pro mě to bylo úplně neaktuální – jako loňský sníh. Přestala jsem chodit na jejich zasedání a vyhýbala se jim – i s Banderou jsme se přestali bavit, nebylo o čem. Měli jsme úplně odlišné pohledy. [...] Nakonec Bandera zamítl všechny pozice 3. Mimořádného sjezdu OUN a další doplnění, která jsme na Ukrajině odsouhlasili. Pak už mi svědomí nedovolilo*

⁴⁵⁸Rozhovor s Mychajlem BOCHNEM, nar. 1925, Toronto, 11.9. 2013. Osobní archív autora.

⁴⁵⁹Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archív autora.

pokračovat a odešla jsem. Říkala jsem mu: 'Vy jen využíváte ten kapitál, který na Ukrajině UPA a na ní Sověty hozený název 'banderovci' dokázali, využíváte ho tady v zahraničí pro svoje účely ale vůbec nás nerespektujete. Jen mluvíte a mluvíte o tom, za co jsme tam my nebojovali.'⁴⁶⁰

V odpovědi na frekventovanou otázku, zda by, měli-li možnost prožít svůj život znovu, opět vstoupili do UPA, odpovídali veteráni Ukrajinské povstalecké armády shodně – přes množství problémů, utrpení a bídy by tuto cestu volili i opětovně. V tomto je jejich hodnocení vlastní činnosti pro většinu válečných veteránů typické – navzdory nepředstavitelným hrůzám a násilí považují svou účast za opodstatněnou, nutnou a dobrovolně by ji absolvovali znovu.⁴⁶¹ K uzavření této části studie použijme výmluvná slova emeritního profesora Petra Potičného: *„Musím vám říct, že všechny ty války a všechno, co jsem zažil mě velmi ostře nastavily proti válkám, konfliktům a tak dále. Nesnáším to. Vždycky, když někdo říká, že ví, jaké to je, říkám mu, že nemá ani tušení. [...] Všem, kdo si pořád myslí, že jsme byli fašisté bych vzkázal: 'Je mi líto, když máte volný přístup ke všem informacím a dokumentům, ale stále myslíte podle svých stereotypů a předsudků, které jsou 70 let staré a jste pod vlivem komunistické propagandy.' [...] Nikoho ale nebudu soudit – já se právě v UPA naučil toleranci. Do té doby jsem se stavěl k Polákům a Rusům negativně – jedni nás pronásledovali a vyvraždili mou rodinu, druhí mi zastřelili otce. Jakmile jsem přišel k UPA a dostal do ruky zbraň, řekl jsem si: 'Když ke mně někdo přijde a bude mi chtít ublížit, mohu se bránit anebo ho i zabít.' Byli jsme si rovni. Ten negativismus byl vlastně mou slabostí – dětinskou slabostí. V UPA jsem se z toho vyléčil a myslím si, že jsem se stal lepším vojákem poté, co jsem se zbavil nenávisti. Ano, v boji jsem se snažil všechno dělat nejlépe a zabíjet – ale bez nenávisti. Byla to konfrontace – my na jedné straně, oni na druhé – existují zlí lidé, ale ne zlé národy.’⁴⁶²*

⁴⁶⁰Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, rok 1987. Osobní archiv autora.

⁴⁶¹Viz. HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. s. 345-350

⁴⁶²Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archiv autora.

ZÁVĚR

Obě části diplomové práce předložily podrobný a detailní popis příčin, motivací a průběhu ukrajinského povstaleckého hnutí ve světle moderní ukrajinské historiografie i autentických vzpomínek přímých účastníků. Téma Ukrajinské povstalecké armády se pravděpodobně nikdy nezbaví své kontroverznosti, nicméně pro veřejnou debatu je zapotřebí, aby byla schopna opustit vyhraněné šablonovité vidění shledávající ve vojácích UPA buď čistě negativní válečné zločince, fašisty a vrahy, či výhradně pozitivní bojovníky za svobodu, jejichž přečiny a účast v etnických čistkách jsou přehlíženy a bagatelizovány. V obecné rovině je zároveň historie ukrajinského povstaleckého hnutí cenným materiálem ke studiu a analýze asymetrické války a vedení boje pravidelných armád proti guerillovému uskupení, které je i přes nesrovnatelný potenciál obou stran obtížné porazit, neboť sympatie místního obyvatelstva jsou z většiny na straně povstaleckých sil.

Příslušníci Ukrajinské povstalecké armády byli vojáky dobře organizované a vnitřně pevné podzemní armády, která bojovala za neuznaný stát a vyvinula z vojenského hlediska obdivuhodné úsilí, vitalitu a vojenskou zdatnost v konfrontaci s řadou protivníků. Organizace se mohla spolehnout na překvapivě výkonnou zásobovací síť a týlové zabezpečení, měla vlastní odvětví zabývající se zdravotní a sociální pomocí a péčí, po všech stránkách usilovala o zdůrazňování legitimacy svých kroků a sama sebe neoznačovala za partyzánskou, nýbrž za pravidelnou armádu se všemi příslušnými znaky, včetně represivních složek dohlížejících na dodržování disciplíny a skutečných důstojnických škol připravujících velitelské kádry po vzoru soudobých standardů vzdělávání důstojníků pravidelných armád. Zároveň se jednalo o masovou organizaci, která se dlouhou dobu těšila téměř bezvýhradné podpoře místního obyvatelstva, které se s ní ztotožňovalo jako s armádou, která jej chránila před vnějším ohrožením a bojovala za obnovení nezávislého státu.

Překvapivě okrajovou roli hrála v motivech, počínání a jednání příslušníků Ukrajinské povstalecké armády nacionalistická ideologie Organizace ukrajinských nacionalistů, jež byla dosud většinovým míněním s povstaleckým hnutím ztotožňována a zaměňována. Fakticky sehráli nacionalisté hlavní roli při samotném utváření UPA, nicméně s příchodem velkého množství nových členů mimo politické

spektrum OUN museli svá stanoviska přehodnotit, připustit i širší názorový diskurz a vzdát se představy, že v povstalecké armádě bude mít nacionalistická ideologie dominantní roli. S úspěchy a rozmachem hnutí se pak sama nacionalistická ideologie OUN významně reformovala a z původně šovinistické a rasistické se stala spíše sociálně-demokratickou a umírněnější politickou silou. Stejně okrajová a marginální byla i role Stepana Bandery, s jehož jménem nicméně zůstane Ukrajinská povstalecká armáda pravděpodobně již navždy nesprávně spojena – ač patřil k vedoucím představitelům nacionalistů, období jeho skutečného politického vlivu bylo relativně krátké a od svého uvěznění v nacistickém koncentračním táboře v létě 1941 již na další kroky a směřování ukrajinského odbojového hnutí neměl pražádný vliv. Pro řadové příslušníky UPA pak představoval Stepan Bandera maximálně pojem politického činníka, v žádném případě v něm nespatovali svého nadřízeného a svého vůdce, přestože v současnosti je ukrajinskými nacionalisty (Pravý sektor, Svoboda, Tryzub) jeho osoba opět vyzdvihoána a stylizována do role nezlomného bojovníka za svobodu.

Nelze popřít ani ospravedlnit značné krutosti a zločiny, které vedle výše zmíněných faktorů činnost UPA doprovázely. Během procesu formování povstaleckého hnutí UPA neprojevovala sebemenší ochotu k diskuzi s dalšími ukrajinskými odbojovými silami, které se po neúspěšných jednáních rozhodla přemoci silou, násilně je začlenit pod své svrchované vedení, případně je zlikvidovat. Za nejodsouzenější a nejnegativnější akce Ukrajinské povstalecké armády je nutno jednoznačně prohlásit polsko-ukrajinský konflikt, který svým rozsahem, brutalitou, průběhem a aplikací principu kolektivní viny splňuje skutkovou podstatu etnické čistky, neboť krom vzájemných střetů ozbrojených formací obou stran, byly časté případy vypalování vesnic, vyhánění civilního obyvatelstva a masového vraždění civilistů, včetně žen a dětí. Typickým projevem těchto etnických čistek bylo postupné rozšíření do všech smíšených oblastí Západní Ukrajiny, kde byli „v odvěť“ za vraždění příslušníků jednoho národa v jedné oblasti, vraždění příslušníci druhého národa ve druhé oblasti, přestože tyto oblasti byly od sebe vzdáleny, zpravidla v nich ke dřívějším násilnostem nedocházelo a na konkrétních případech neměly oběti těchto masakrů většinou žádnou vinu.

Stejně problematickou se stala i role Ukrajinské povstalecké armády po skončení druhé světové války, kdy utrpěla značné ztráty, reorganizovala své síly a

přešla od vojenských způsobů boje k diverzím, sabotážím a teroristickým útokům. Dříve loajální místní obyvatelstvo, které bylo vlivem krutých represí v rámci sovětských protipovstaleckých opatření zastrašeno a stále častěji odmítalo povstalcům pomáhat, bylo za tuto „kolaboraci“ trestáno, nezřídka vražděno, přičemž i zde byly obvyklé odstrašující vraždy celých rodin a vypalování stavení. Zdecimovaní povstalci se vlivem oslabení a nutnosti neplýtvat svým lidským potenciálem stále častěji uchýlovali k útokům na snazší cíle, než byly cíle vojenské a terorizovali své vlastní spoluobčany a zaměstnance civilních státních institucí, což je stále více zbavovalo sympatií i podpory civilního obyvatelstva a zároveň vedlo ke stále větší krutosti a zatvrzelosti. Povstalecké hnutí se tak svými aktivitami pasovalo do role teroristické organizace, kterou byla svými metodami a způsoby práce i OUN v meziválečném období. Pomyslný kruh se uzavřel Ukrajinská povstalecká armáda byla odsouzena k nevyhnutelnému zániku.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Seznam literatury

ALISBY, Christopher. Hitlerovi renegáti. KMa, Český Těšín, 2008. ISBN 978-80-7309-502-4. 192 s.

ANDROŠČUK, Mykola. *Zapysky povstaneja*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2011. ISBN 978-966-2105-27-8. 128 s.

AUSKÝ, Stanislav. *Dobrovolníci – Evropská politika a druhá světová válka*. Dita, Praha 2002. ISBN 80-85923-35-0, 284 s.

BEDNAŘÍK, Petr – JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií*. Grada, Praha 2011. ISBN 978-80-247-3028-8, 439 s.

BOCHNO, Mychajlo – IVANYK, Myroslav (eds.). *Bastion i Baturyn: UPA ta pidpilna administracija OUN u Jaroslavščyni, Ljubačivščyni ta Tomašivščyni v 1944-1947 rokach*. Vydavnyctvo Lvivskoji politechniky, Toronto – Lviv 2012. ISBN 978-617-607-212-6. 626 s.

BOJKO, Oleksandr – GONĚC, Vladimír. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Jota, Brno 1997. ISBN 80-7217-031-7, 267 s.

BOREC, Jurij. *UPA u vyri borotby*. Dostupné na: <http://lib.oun-upa.org.ua/borec/>

BOROVYK, Mykola – PATRYLJAK, Ivan. *Ukrajina v roky druhoji svitovoji vijny: sproba novoho konceptual'noho pohljadu*. Ukrajinskyj instytut nacionalnoji pamjati, Kyjiv 2010. ISBN 978-966-2213-31-7, 592 s.

BULBA-BOROVEC, Taras. *Armija bez drežavy*. Zustrič, Winnipeg 1981. 322 s.

BULLOCK, Alan. *Hitler a Stalin: paralelní životopisy*. Mustang, Plzeň 1995. ISBN 80-85831-51-1, 1029 s.

DAVIES, Norman. *Evropa ve válce 1939-1945: žádné jednoduché vítězství*. BB art, Praha 2007, ISBN 978-80-7381-203-4, 542 s.

DUBAS, Mykola (ed.). *Odyn nabij z nabijnyci: spomyny vojaka UPA z kurenja „Zaliznjaka“*. Vydavnyctvo Lvivskojj politechniky, Toronto – Lviv 2006. ISBN 966-533-552-8. 244 s.

DUDA, Mychajlo. *U Velykomu rejdi. Spohady*. Dostupné na: http://forum.ottawa-litopys.org/documents/mem0201_u.htm

DUŽA, Stepan. *Neperedbačena dolja*. Computoprint corp, Clifton 2005. 256 s.

FERGUSON, Niall. *Válka světa – dějiny věku nenávisti*. Academia, Praha 2008. ISBN 978-8-200-1650-8, 751 s.

FIALA, Jan. *Zpráva o Akci B*. Vyšehrad, Praha 1994. ISBN 80-7021-066-4, 255 s.

HALASA, Vasyl. *Naše žitja i borotba. Spohady*. Centr doslidžeň vyzvolnoho ruchu, Lviv 2005. ISBN 966-8461-12-6, 287 s.

HEIKE, Wolf-Dietrich. *The Ukrainian Division 'Galicia' 1943-1945*. Shevchenko Scientific Society, Toronto 1988. ISBN 0-9690239-4-4. 160 s.

HOLMES, Richard. *Obrazy války – chování člověka v bitvě*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011. ISBN 978-80-7422-038-8. 392 s.

HOLUB, Ota. *Smrt ze zálohy*. Panorama, Praha 1979, 279 s.

HRYCJAK, Jevhen. *Istorija Noril'skoho povstannja*. V. Symonenko Publishers, Baltimore 1980. ISBN 0-914834-30-4. 118 s.

HRYCKIV, Roman (ed.) „Hrim“ - *Polkovnyk UPA Mykola Tverdochlib: spohady i materialy*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2008. ISBN 978-966-2105-11-7. 128 s.

IŠČUK, Oleksandr – MARČUK, Ihor. *Braty Busly. Žyttja za Ukrajinu*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2011. ISBN 978-966-2105-30-8. 128 s.

IŠČUK, Oleksandr – NIKOLAJEVA, Natalija. *Jaroslav Bohdan - „Vsevolod Ramzenko“*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2011. ISBN 978-966-2105-28-5. 128 s.

IŠČUK, Oleksandr, IVANČENKO, Volodymyr. *Žyttjevyj šljach Halyny Holorjad - „Marty Haj“*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2012. ISBN 978-966-2105-21-6. 128 s.

IŠČUK, Oleksandr. *Žyttja ta dolja Mychajla Djačenka - „Marka Bojeslava“*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2010. ISBN 978-966-2105-20-9. 140 s.

ILNYCKYJ, Vasyl. *Provid OUN Karpatskoho kraju*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2012. ISBN 978-966-2105-45-2. 128 s.

IVANČENKO, Volodymyr. *Žyttjevyj šljach Ljudmyly Foji*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2009. ISBN 978-966-2105-19-3. 128 s.

JOVYK, Ivan. *Neskorena armija*. Dostupné na: <http://lib.oun-upa.org.ua/neskorena/>

KAPUŚCIŃSKI, Ryszard. *Impérium*. Ivo Železný, Praha 1995. ISBN 80-237-2157-7, 316 s.

KAUCKÝ, František – VANDŮREK, Ladislav. *Ve znamení trojzubce*. Naše vojsko, Praha 1965. 165 s.

KRUCYK, Roman. *Narodna vijna 1917-1932*. Ukrajinska vydavnyča spilka, Kyjiv 2011. ISBN 978-966-410-023-3, 249 s.

KULČYCKYJ, S. (ed.) *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajinska povstanska armija: Istorični narysy*. Naukova dumka, Kyjiv 2005. ISBN 966-00-0460-5, 495 s.

- KYRYČUK, Jurij. *Ukrajinskýj nacionalnyj ruch 40.-50. rokiv 20. stolittja: ideolohija ta praktyka*. Dobra sprava, Lviv 2003. ISBN 966-7964-15-9, 464 s.
- MARČUK, Igor. *Rostyslav Vološyn*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2012. ISBN 978-966-2105-41-4. 128 s.
- MAREK, Jindřich. *Hraničářská kalvárie*. Svět křídel, Cheb 2004. ISBN 80-86808-10-6, 339 s.
- MLYNÁRIK, Ján. *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve*. Libri, Praha 2005, ISBN 80-7277-204-X, 95 s.
- MOROZ, Volodymyr. *Portret Osypa Djakiva - „Hornovoho“*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2012. ISBN 978-966-2105-24-7. 128 s.
- MOROZ, Volodymyr. *Zynovij Teršakovec - „Fedir“*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2011. ISBN 978-966-2105-25-4. 128 s.
- MOULIS, Vladislav. *Běsové ruské revoluce*. Dokořán, Praha 2008. ISBN 80-86569-07-1, 204 s.
- MUSTECA, Vasyl. *Vasyl Kantemir - „Ostap“*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2013. ISBN 978-966-2105-50-6. 128 s.
- MYŚLIŃSKI, Stanisław. *Ve stínu trojzubce*. Naše vojsko, Praha 1973. 139 s.
- NIETZEL, Sönke – WELZER, Harald. *Vojáci: protokoly o boji, zabíjení a umírání*. Academia, Praha 2014. ISBN 978-80-200-2334-6. 526 s.
- NIKOLAJEVA, Natalija. *Uljana Krjučenko „Oksana“*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2013. ISBN 978-966-2105-47-6. 128 s.
- OVERY, Richard. *Rusové ve válce*. Beta-Dobrovský, Praha 2004. ISBN 80-7306-130-9, 417 s.

PAŇKIV, Marija. *Vira, Nadija, Ljubov*. Oficyna Wydawnicza UKAR, Varšava 2001. ISBN 83-86112-13-1. 432 s.

PATRYLJAK, Ivan – BOROVIK, Mykola. *Ukrajina v roky druhej svetovej vojny: sproba novoho konceptualneho pohljadu*. Ukrajinskyj instytut nacionalnoji pamjati, Kyjiv 2010. ISBN 978-966-2213-31-7, 592 s.

POSIVNYČ, Mykola. *Žitja i dijelnist' Stepana Bandery: dokumenty i materialy*. Aston, Ternopil 2008. ISBN 978-966-308-253-0, 110 s.

POSIVNYČ, Mykola. *Neskorenyj komandyr*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2007. 64 s.

POTIČNYJ, Petro. *My journey*. Litopys UPA, Ancaster – Lviv 2012. ISBN 978-1-897431-40-5. 344 s.

POTIČNYJ, Petro. *Pavlokoma 1441-1945: Istorija sela*. Fundacija Pavlokoma, Toronto – Lviv 2001. 608 s.

POTIČNYJ, Petro. *Propahandyvnyj rejz UPA v Zachidnu Evropu*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2014. ISBN 978-1-897431-57-3. 160 s.

POTIČNYJ, Petro. *Sprava baťka*. Litopys UPA, Ancaster – Lviv 2011. ISBN 978-1-897431-31-3. 226 s.

POTIČNYJ, Petro – POSIVNYČ, Mykola. *Ukrajinska Holovna Vyzvolna Rada*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2009. ISBN 978-966-2105-14-8. 136 s.

PRODANYK, Dmytro. *Mykola Kryčun „Čeremšyna“*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2012. ISBN 978-966-2105-43-8. 128 s.

PRODANYK, Dmytro. *Šljach borotby Vasylja Senčaka - „Vorona“*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2011. ISBN 978-966-2105-29-2. 128 s.

PROKOPEC, Marija. *Svitlo duši rodiny Levyckych*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2011. 128 s.

PRYMAK, Thomas. *Maple Leaf and Trident*. Multicultural History Society of Ontario, Toronto 1988. ISBN 0-919045-42-1. 192 s.

ROMANJUK, Mychajlo. *Petro Fedun - „Poltava“ - providnyj ideoloh OUN ta UPA*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2009. ISBN 978-966-2105-12-4. 128 s.

ROSSOCHA, Stepan. *Sojm Karpatskoji Ukrajiny*. Ukrainian National Publishing Company, Winnipeg 1949. 98 s.

SKORUPSKYJ, Maksym. *Tudy, de bij za volju: spohady kurinnoho UPA*. Vydavnyctvo Oleny Telihy, Kyjiv 1992, 351 s.

SKORZENY, Otto. *Mé velitelské operace. Naše vojsko*, Praha 2009. ISBN 978-80-206-1071-3, 380 s.

SYRUČEK, Milan. *Banderovci – hrdinové, nebo bandité?* Epocha, Praha 2008. ISBN 978-80-87027-85-1, 153 s.

ŠANDRUK, Pavlo. *Arms of Valor*. Dostupné na:
<http://lib.galiciadivision.com/shandruk/>

ŠMIGEL, Michal. *Banderovci na Slovensku (1945-1947)*. Katedra histórie FHVUMB, Banská Bystrica 2008. ISBN 978-80-8083-662-7, 232 s.

TEJCHMAN, Miroslav. *Ve službách Třetí říše – Hitlerovy zahraniční jednotky*. Mladá fronta, Praha 1999. ISBN 80-204-0785-5. 248 s.

VACULÍK, Jaroslav. *Dějiny volyňských Čechů II., 1914 – 1945*. Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel. Praha 1998. ISBN 80-901878-8-9, 191 s.

VASYLENKO, Petro (ed.) *U borotbi za volju – pid bojovymy praporamy UPA: zbirka reportaživ, spomyniv, zvitiv, protokoliv*. Drukarna OUN Dmytra Surmača, Augsburg 1949, 192 s.

VJATROVYČ, Volodymyr. *Druha polsko-ukrajinska vijna. 1942 – 1947*. Centr doslidžeň vyzvolnoho ruchu, Kyjiv 2011. ISBN 978-966-518-567-3, 288 s.

VJATROVYČ, Volodymyr. *Rejdy UPA terenamy Čechoslovaččyny*. Dostupné na: <http://lib.oun-upa.org.ua/rejdy/>

VJATROVYČ, Volodymyr. *Stavlnennja OUN do Jevrejiv: formuvannja pozycji na tli katastrofy*. Vydavatelstvo MS, Lviv 2006. ISBN 966-8461-32-0. 144 s.

VJATROVYČ, Volodymyr. *Sotennyj „Burlaka“*. Dostupné na: <http://lib.oun-upa.info/burlaka/>

VJATROVYČ, Volodymyr – ZABILYJ, Ruslan, DĚREVJANYJ, Ihor – SODOL, Petro. *Ukrajinska povstanska armija*. Centr doslidžeň vyzvolnoho ruchu, Lviv 2008. ISBN 978-966-1594-00-4, 351 s.

VOLJANJUK, Serhij. *Omeljan Polovyj - „Ostap“*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2013. ISBN 978-966-2105-48-3. 128 s.

ZALOGA, Steven, J. *Polsko 1939 – zrození bleskové války*. Grada, Praha 2007. ISBN 978-80-247-1897-2, 96 s.

ZELENČUK, Mychajlo. *Ostanni salvy: 50-riččja UPA*. M. Zelenčuk, Kyjiv 1992. 35 s.

ZEK, Bohdan. *Oleh Štul u borotbi za Ukrajinu*. Litopys UPA, Toronto – Lviv 2013. ISBN 978-966-2105-46-9. 112 s.

ZILYNSKYJ, Bohdan. *Ukrajinci v Čechách a na Moravě*. Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, Praha 2002. ISBN 80-903-164-1-7, 76 s.

Ukrajinska Holovna Vyzvolna Rada v svitli postanov Velikoho zboru ta inšych dokumentiv z dijalnosti 1944-1951. Vydannja Zakordonnych Častyn OUN, Mnichov 1956. 358 s.

Svěddecké výpovědi pamětníků

Rozhovor s Volodymyrem BAZJUKEM, nar. 1922, Buffalo, 9.9. 2013. Osobní archív autora.

Rozhovor s Mykolou BILČAKEM, nar. 1921, Ivano Frankovsk, 23.9. 1989. Osobní archív autora.

Rozhovor s Mychajlem BOCHNO, nar. 1925, Toronto, 11.9. 2013. Osobní archív autora.

Rozhovor s Ivanem DŽODŽYKEM, nar. 1927, Ternopil, 29.12. 2005. Osobní archív autora.

Rozhovor s Ivanem FANGO, nar. 1928, Berežany, 29.8. 2007. Osobní archív autora.

Rozhovor se Stepanem GOLJAŠEM, nar. 1919, Toronto, 15.6. 1995. Osobní archív autora.

Rozhovor s Vasylem HAVRYLIVEM, nar. 1929, Slavsk, 2.10. 2005. Osobní archív autora.

Rozhovor s Konstantynem HIMMELRAJCHEM, nar. 1913, Melbourne, přibližně 80. léta. Osobní archív autora.

Rozhovor s Mychajlem KAČKOVSKÝM, nar. 1925, Ternopil, 1995. Osobní archív autora.

Rozhovor s Myroslavem KALBOU, nar. 1916, Detroit, 18.3. 1989. Osobní archív autora.

Rozhovor s Ivanem KINDRATEM, nar. 1923, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archív autora.

Rozhovor s Orestem KORČAK-HORODYSKÝM, nar. 1918, Chicago, 15.4. 1989. Osobní archív autora.

Rozhovor s Irynou SAVYCKOU-KOZAK, nar. 1925, Toronto, 1987. Osobní archív autora.

Rozhovor s Bohdanem KRUKEM, nar. 1919, Warren – Michigan, 21.7. 1989. Osobní archív autora.

Rozhovor s Vasylem KUKEM, nar. 1913, Toronto, 5.7. 1994. Osobní archív autora.

Rozhovor s Katerynou LJALJUK-KOHUT, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archív autora.

Rozhovor s Volodymyrou TURČYNJAK-LUČKIV, nar. 1922, Toronto, 18.9. 2013. Osobní archív autora.

Rozhovor s Annou MYLYK-MARTYNJUK, nar. 1925, Toronto, 19.12. 2013. Osobní archív autora.

Rozhovor s Mychajlo NAZAREVYČEM, nar. 1917, Toronto, 10.4. 2007. Osobní archív autora.

Rozhovor s Viktorem NOVAKEM, datum narození neznámé, Waterloo 14.7. 1989. Osobní archív autora.

Rozhovor s Pavlo OLIJNYKEM, nar. 1927, Melbourne, 19.6. 1984. Osobní archív autora.

Rozhovor s Romanem PETRIVEM, nar. 1927, London, 4.2. 1993. Osobní archív autora.

Rozhovor s Fedírem PIPOU, nar. 1910, Toronto, 1985. Osobní archív autora.

Rozhovor s Petrem POTIČNÝM, nar. 1930, Hamilton, 15.9. 2013. Osobní archív autora.

Rozhovor s Bohdanou PROŠKO, nar. 1926, Ivano-Frankovsk, 1996. Osobní archív autora.

Rozhovor s Jaroslavem STRUTYNSKÝM, nar. 1912, Chicago, 15.4. 1989. Osobní archív autora.

Rozhovor s Myroslavem SYMČYČEM, nar. 1923, Vyžnyj Bereziv, 10.5. 2011. Osobní archív autora.

Rozhovor s Danylo ŠUMUKEM, nar. 1914, místo nahrávky neznámé, přibližně 80. léta. Osobní archív autora.

Rozhovor s Irynou TYMOČKO-KAMIŇSKOU, nar. 1923, Toronto, 19.6. 1993. Osobní archív autora.

Rozhovor se Lvem VASYLYKEM, nar. 1921, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archív autora.

Rozhovor s Fotijem VOLODYMYRSKÝM, nar. 1924, Ivano-Frankovsk, 1995. Osobní archív autora.

Rozhovor s Petro VYHINNÝM, nar. 1919, místo pořízení neznámé, přibližně 90. léta. Osobní archív autora.

Rozhovor s Osypem ŽYHAREM, nar. 1925, Toronto, 12.9. 2013. Osobní archív autora.